

นยฺหโต จ กุสลากุสลํ มายามริจि-
 อาทโย วिय อภูตํ น โหตีติ ภูตํ.
 ปฏมฏาทโย วिय น สมมุติสจฺจมตฺตุนติ
 ตถํ. อกุสลสฺส อิญฺจวิปากตามาวโต
 กุสลสฺส จ อนิญฺจวิปากตามาวโต
 วิปากเก สติ อวิสํวาทกตฺตา อวิตถํ
 เนติ. เอวเมเตสํ ตินฺนุณฺมปิ ปทานํ
 กุสลากุสลวิเสสนตา ทฏฺจพฺพทา.
 อถวา อกุสลมฺมุเลหิ อกุสลาณี
 กุสลมฺมุเลหิ จ กุสลาณี นยฺหโต อัย
 นโย ภูตํ ตถํ อวิตถํ เนติ,
 จตฺตารี สจฺจानी นินฺทราเรตฺวา
 โยเชตีติ อตฺโถ. ทุกฺขาทินิ หิ
 พาทกาภิภาวโต อณฺเณถาภาวามาเว
 ภูตานิ, สจฺจสภาวตฺตา ตถานิ,
 อวิสํวาทนโต อวิตถานิ. วุตฺตณฺเฑหตํ
 ภควตา “จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว
 ตถานิ อวิตถานิ อนณฺเณถานิ”ติ.^๑
 ติปฺุกฺขลํ ตํ นยํ อาหุติ โย
 อกุสลมฺมุเลหิ สงฺกิลेषปฺกฺขสฺส กุสลมฺมุเลหิ
 โวทานปฺกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตฺสจฺจ-
 โยชนมฺุเขน นยฺนลฺกฺขโณ สํวณฺณนา-

คำว่า ด้วยกุศลมูล ความว่า แบบการ
 อธิบายใด ย่อมนำไปด้วยมูลมือโลภะ
 เป็นต้นที่เป็นกุศล. และเมื่อนำไปก็ย่อม
 นำไปซึ่งกุศลและอกุศลอันชื่อว่าเป็นจริง
 เพราะไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไม่เป็นจริง เหมือน
 อย่างมายากลและพยัับแดดเป็นต้น. ชื่อว่า
 แท้ เพราะไม่ใช่เป็นเพียงสมมติสัจ
 เหมือนอย่างผ้าและหม้อเป็นต้น. ชื่อว่า
 ไม่แปรผัน เพราะว่า เมื่อมีวิปากก็จะ
 ไม่แปรผัน เพราะความที่อกุศลมีผลที่น่า
 ประารถนาไม่มี และกุศลจะมีผลที่ไม่น่า
 ประารถนาก็ไม่มี. ฟังทราบความที่บท
 แม่ทั้ง ๓ เหล่านี้ เป็นวิเสสนะของกุศล
 และอกุศลด้วยประการฉะนี้. อีกประการ-
 หนึ่ง แบบการอธิบายนี้ เมื่อนำไปซึ่ง
 อกุศลด้วยอกุศลมูล และซึ่งกุศลด้วย
 กุศลมูล ชื่อว่า ย่อมนำไปซึ่งกุศลและ
 อกุศลที่เป็นจริงแท้ไม่แปรผัน, อธิบาย
 ว่า ย่อมประกอบขยายซึ่งสัจจะทั้ง ๔.
 จริงอยู่ สัจจะจะมีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่า จริง
 ด้วยไม่มีความเป็นอย่างอื่นจากความที่
 สัจจะจะมีทุกข์เป็นต้นเป็นสัจจะที่เบียดเบียน

^๑ ส. มหา. ๑๕/๕๓๕.

วิเสโส, ตัม ติปุกขลัม นยนุติ วทนุติติ
อตฺโต.

เป็นต้น, ชื่อว่า แท้ เพราะความเป็น
สภาวะของสัจจะ, ชื่อว่า ไม่แปรผัน
เพราะความไม่คลาดเคลื่อน. ข้อนี้ สมด้วย
คำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย สัจจะ ๔ เหล่านี้ แท้
ไม่แปรผันไม่เป็นอย่างอื่น” ดังนี้. คำว่า
ท่านเรียกแบบการอธิบายนั้นว่า ติปุกขลนัย
ความว่า แบบการอธิบายใดที่มีลักษณะ
นำเอาอรรถแห่งสุดตะที่เป็นสังกิเลสปัจจัย
ด้วยอกุศลมูล อรรถแห่งสุดตะที่เป็น
โวทานปัจจัยด้วยกุศลมูล โดยมุ่งประกอบ
ด้วยสัจจะ ๔ เป็นสำคัญ ท่านกล่าว
แบบการอธิบายนั้นว่า ติปุกขลนัย ดังนี้.

๑๕. สิววิกกีพิตนัย

๑๕. วิปลลาเสหิตติ อสุภะ สุขนุติ-
อาทินยปฺปวตฺเตหิ จตุหิ วิปลลาเสหิ.
กิเลสเสติ กิลิสฺสนุติ วิพาทิยนุติติ
กิเลสา, สงฺกิลิฏฺฐธมฺมา, สงฺกิลีส-
ปกฺขนุติ อตฺโต. เกจิ “สงฺกิลีส”ติปิ
ปจฺนติ, กิลีสสหิตเตติ อตฺโต.

๑๕. คำว่า ด้วยวิปลาสทั้งหลาย คือ
ด้วยวิปลาส ๔ ที่เป็นไปโดยนัยว่า งาม
ในสิ่งที่ไม่งามเป็นต้น. บทว่า กิเลส
ความว่า ธรรมชื่อว่า กิเลส เพราะ
อรรถว่า เศร้าหมอง คือ ทำให้ลำบาก
ได้แก่ ธรรมที่เศร้าหมอง อธิบายว่า

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อินทริเยหีติ สทฐาทีหิ อินทริเยหิ.
 สทฐมเมติ ปฏิปตติปฏิเวธสทฐมเม,
 โวทานปกฺขนฺติ อตฺถโก. เอตํ นยฺนฺติ
 โย สุกฺกสญฺญาทีหิ วิปลลาเสหิ สกฺกสฺส
 สงฺกิลेषปกฺขสฺส สทฺธินฺทฺริยาทีหิ
 โวทานปกฺขสฺส จตฺตฺสจฺจโยชนวเสน
 นยฺนลฺกฺขณํ สํวณฺณนาวิเสโส, เอตํ
 นยฺ นยฺวิทฺ สทฺฐมฺมณฺยโกวิทฺทา,
 อตฺถนยฺกฺสลา เอว วา สีหวิกฺกิทฺทิกํ
 นยฺนฺติ วทฺนฺตฺติ อตฺถโก.

สังกิลेषปักข์. อาจารย์บางพวกสวดว่า
 “สังกิลेष” ดังนี้ก็มี ความว่า ธรรม
 ที่ประกอบด้วยกิลेष. คำว่า ด้วยอินทริย์
 ทั้งหมด คือ ด้วยอินทริย์มีศรัทธา
 เป็นต้น. คำว่า สัทธรรม ได้แก่
 ปฏิบัติศีลธรรมและปฏิเวธศีลธรรม,
 ความว่า โวทานปักข์. คำว่า นัยนี้
 ความว่า นัยใด คือ แบบการอธิบาย
 ที่มีลักษณะนำเอาสังกิลेषปักข์ทั้งสิ้นไป
 ด้วยวิปลาสทั้งหลายมีสุกฺกสญฺญาเป็นต้น
 และนำโวทานปักข์ไปด้วยอินทริย์ทั้งหลาย
 มีสัทอินทริย์เป็นต้น ด้วยอำนาจประกอบ
 ไว้ในสัจจะ ๔ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ได้แก่
 ท่านผู้ฉลาด ในนัยแห่งพระสัทธรรมหรือ
 ท่านผู้ฉลาด ในอรรถนัยนั่นเอง ย่อม
 กล่าวนัยนี้ว่า สีหวิกฺกิทฺทินัย.

๒๐. ทิสาลอจนนัย

๒๐. เวยฺยากรณฺเณสุตฺติ ตสฺส ตสฺส
 อตฺถนยฺสฺส โยชนตฺถํ กเตสุ สุตฺตสฺส
 อตฺถวิสฺสชฺชเนสุตฺติ อตฺถโก. เตเนวาท

๒๐. คำว่า ในคำตอบ ได้แก่
 ในคำวิสันหาอรรถแห่งสุตตะคือ พระ-
 พุทธวจนะ ที่ทำไว้เพื่อประกอบอรรถนัย

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“ตหี ตหินุ”ติ. กุสลากุสลาติ
 โวทานิยา สงฺกิลสิกา จ ตสฺส
 ตสฺส นยสฺส ทิสากุตตมฺมา. วุตฺตาติ
 สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวา กถิตา.
 มนฺธา โวโลกยเตติ เต ยถาวุตฺตมฺเม
 จิตฺเตเนว “อํ ปจฺมา ทิสา อํ
 ทฺติยา ทิสา”ติอาทินา ตสฺส ตสฺส
 นยสฺส ทิสากาเวน อุปฺปริกฺขติ,
 วิจาเรตีติ อตฺถ. “โอโลกยเต เต
 อพฺหิ”ติปิ ปาโร. ตตฺถ เตติ เต
 ยถาวุตฺตมฺเม. อพฺหิติ อพฺภนฺตรํ,
 จิตฺเต เอวาติ อตฺถ. ตํ ชฺช
 ทิสาลอจฺนํ อามฺหุติ โอลอกยเตติ เอตฺถ
 ยเทตํ โอลอกนํ, ตํ ทิสาลอจฺนํ นาม
 นยํ วทฺนฺติ. ชฺช-ติ จ นิปาโต
 อวธารणे. เตน โอลอกนเมว อํ
 นโย, น โกจิ อตฺถวิเสโสติ ทสฺเสติ.

นั้น ๆ. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “ในที่นี่ ๆ”. คำว่า กุศล-
 ธรรมและอกุศลธรรม ได้แก่ ธรรมอัน
 เป็นทิส (คือเป็นที่ปรากฏ) แห่งนัยนั้น ๆ
 ซึ่งเป็นไปในฝ่ายแห่งโวทานะและเป็นไป
 ในฝ่ายแห่งสังกิลส. คำว่า ที่กล่าวแล้ว
 คือ ที่กล่าวขยายความแล้วโดยสุตตะ.
 สองบทว่า มนฺธา โวโลกยเต ความว่า
 ย่อมดู คือ พิจารณาธรรมตามที่กล่าว
 แล้วเหล่านั้นโดยความเป็นทิส (คือเป็น
 ที่ปรากฏ) แห่งนัยนั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า
 “นี้เป็นทิสที่หนึ่ง นี้เป็นทิสที่สอง” ดังนี้
 ด้วยจิตอย่างเดียว. ปาฐะว่า “โอโลกยเต
 เต อพฺหิ” ดังนี้ ก็มี. ในปาฐะนั้น บทว่า
 เต ได้แก่ เต โยค ยถาวุตฺตมฺเม
 แปลว่า ธรรมตามที่กล่าวแล้วเหล่านั้น.
 บทว่า อพฺหิ ไม่ใช่ในภายนอก ได้แก่
 ในภายใน, อธิบายว่า ในจิตอย่างเดียว.
 คำว่า ตํ ชฺช ทิสาลอจฺนํ อามฺหุ ความว่า
 การตรวจดูนี้ใด ในบทว่า โอลอกยเต นี้
 ท่านกล่าวการตรวจดูนั้นว่าชื่อว่า ทิสาลอจ-
 ญนัย. ก็ ศัพท์ว่า ชฺช เป็นนิบาต
 ลงในอวธารณะ. ด้วยศัพท์ว่า ชฺช นั้น

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ท่านอาจารย์แสดงว่า การตรวจดูเท่านั้น
ชื่อว่า นัยนี้ ไม่มีอรรถพิเศษอะไร.

๒๑. อังกุสนัย

๒๑. โอลิเกตุวาติ ปจมาทิสสา-
ภาเวน อุปปริกขิตวา. ทิสาลอจนเนนาติ
ทิสาลอจนนเยน กรณภูเตน. เยน หิ
วิธีนา ตสฺส ตสฺส อตฺถนยสฺส
โยชนาย ทิสสา โอลิกิยนฺติ, โส
วิธี ทิสาลอจนนฺติ เอว วา
เอตฺถ อตฺถอ ทฏฺฐพฺโพ. อุกฺขิปิยาติ
อุทฺธริตวา, ทิสากุตฺตมฺเม สุตฺตโต
นิตฺธาเรตฺวาติ อตฺถอ. “อุกฺขิปิย โย
สมาเนตี”ติปิ ปจฺนฺติ, ตสฺสตุโถ
“โย เตสํ ทิสากุตฺตมฺมานํ สมานยน์
กโรตี”ติ. ยนฺติ วา กิริยาปรามสนํ.
สมาเนตีติ สมํ, สมมา วา อานเนติ
ตสฺส ตสฺส นยสฺส โยชนาวเสน.
เก ปน อานเนติ? สพฺเพ กุสลากุสเล
ตํตํนยทิสากุเต. อยํ นโยติ สมาเนตีติ
เอตฺถ ยเทตํ ตํตํนยทิสากุตฺตมฺมานํ

๒๑. คำว่า **ตรวจดูแล้ว** ความว่า
ตรวจดูแล้วโดยความเป็นทศมีทศที่หนึ่ง
เป็นต้น. คำว่า **ด้วยทิสาลอจนนัย** คือ
ด้วยทิสาลอจนนัยอันเป็นกรณะ. อีก-
อย่างหนึ่ง พึงเห็นความในคำนี้เป็นอย่างนี้ว่า
ก็ท่านย่อมตรวจดูธรรมอันเป็นทศโดยการ
ประกอบอรรถนัยนั้น ๆ ด้วยวิธีใด วิธี
นั้น ชื่อว่า ทิสาลอจนนัย. บทว่า
อุกฺขิปิย แปลว่า ยกขึ้น อธิบายว่า
ขยายความโดยสุตตะ (คือพระพุทฺธวจนะ)
ซึ่งธรรมอันเป็นทศทั้งหลาย. อาจารย์
ทั้งหลายย่อมสวดว่า “อุกฺขิปิย โย
สมาเนตี”ดังนี้ก็มี, เนื้อความแห่งปาฐะ
นั้นว่า “นัยใด ย่อมกระทำการนำเอา
ธรรมอันเป็นทศเหล่านั้นมาใช้”. อีก-
อย่างหนึ่ง บทว่า **ยํ** เป็นกิริยา-
ปรามาส. บทว่า **สมาเนติ** ความว่า

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ค้นคว้าด้วยพยัญชนะ. บทว่า ทิสโล-
จนโต ความเท่ากับ ทิสโลจนเนน
แปลว่า ด้วยทิสโลจนนัย, อีกอย่าง-
หนึ่ง ปาฐะเป็นดังนี้ (คือ ทิสโลจนเนน)
เหมือนกัน. ทิ ศัพท์ ในบทว่า องกุเสน
ทิ เป็นเพียงนิบาต. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

ทวาทสปท

๒๓. อิทานิ เยสํ พยัญชนปทานัง
อดตปทานญจ วเสน ทวาทส ปทานิ
สุตตนฺติ วุตตํ, ตานิ ปทานิ
นิตฺทิสิตุํ “อักษรํ ปทนุ”ติอาทิมาน.

ทวาทสบท

๑๒ บท

พยัญชนบท ๖

๒๓. ท่านอาจารย์กล่าวว่า บท
๑๒ บท ชื่อว่า สุตตะ ด้วยอำนาจ
พยัญชนะบท และอรรถบทเหล่านี้ บัดนี้
เพื่อจะชี้แจงบทเหล่านั้น จึงกล่าวคำว่า
“อักษรบท” เป็นต้น.

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความหมายของคำว่า อักขระ

ตตถ อปรีโยสิตเต ปเท วนฺโณ
 อกฺขรํ ปรียาเวเสน อกฺขรณโต
 อสณฺจรณโต.^๑ น หิ วนฺณสฺส
 ปรียาโย วิชฺชติ, อถ วนฺโณติ
 เกณฺฏเจเน วนฺโณ ? อตฺถสํวณฺณ-
 นฺฏเจเน.^๒ วนฺโณ เอว หิ
 อิตฺตฺรชนตาย อปราปรภาเว
 ปวตฺโต ปทาภิภาเวณ คยฺหมาโน
 ยถาสมฺพนฺธํ ตํ ตํ อตฺถํ วทติ.
 เอกกฺขรํ วา ปทํ อกฺขรํ, เกจิ ปน
 “มนฺสา เทสนาวาจาเย อกฺขรณโต
 อกฺขรณ”ติ วทนฺติ.

ในบรรดาบททั้ง ๖ นั้น วัณณะ
 ในบทที่ยังว่าไม่จบ ชื่อว่า อักขระ เพราะ
 ไม่รู้จักสิ้นไป คือ ไม่คลาดเคลื่อนไป
 ด้วยอำนาจความเปลี่ยนแปลง. ด้วยว่า
 วัณณะไม่มีการเปลี่ยนแปลง, เมื่อเป็น
 อย่างนั้น จะอธิบายคำว่า วัณณะ ชื่อว่า
 วัณณะ เพราะอรรถว่าอะไร? เพราะ
 อรรถว่าอธิบายความ. จริงอยู่ วัณณะ
 นั้นเองเป็นไปด้วยความเป็นคำต่อ ๆ กัน
 ไปเพราะความที่มีขณะนิดหน่อย ที่ถือ
 เอาด้วยความเป็นบทเป็นต้น ย่อมบอก
 เนื้อความนั้น ๆ ตามที่สัมพันธ์กัน. อีก-
 อย่างหนึ่ง บทที่มีอักขระตัวเดียว ชื่อว่า
 อักขระ. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า
 “ที่ชื่อว่า อักขระ เพราะไม่รู้จักสิ้นไป
 ด้วยการกล่าวเทศนาทางใจ” ดังนี้.

^๑ ไป. อสวณโต.

^๒ ไป. อตฺถสํวณฺณเจเน วนฺโณ.

ความหมายของคำว่า บท

ปทนต์ิ ปชชติ อตุโถ เอเตนาติ
 ปทํ, ตํ นามปทํ อาชฺยาตปทํ
 อฺปะคฺคปทํ นิปาตปทนต์ิ จตุพฺพิธํ.
 ตตฺถ “ผลฺโส เวทนา จิตฺตนฺ”ติ
 เอวมาทิกํ สตุวปฺปรานํ นามปทํ.
 “มุสฺติ เวทยติ วิชานาติ”ติ
 เอวมาทิกํ กิริยาปฺปรานํ อาชฺยาตปทํ.
 กิริยาวิเสสคฺคหณนิमितฺตํ “ป”อิติ
 เอวมาทิกํ อฺปะคฺคปทํ. กิริยาย
 สตุวสฺส จ สรูปวิเสสปฺปกาสนเหตุภูตํ
 “เอวณฺ”ติ เอวมาทิกํ นิปาตปทํ.

อธิบายคำว่า บท ที่ชื่อว่า บท
 เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุถึง (คือ
 เข้าใจ) เนื้อความ, บทนั้นมี ๔ อย่าง
 คือ บทนาม บทอาชฺยาต บทอุปสัค
 บทนิบาต. ในบททั้ง ๔ อย่างนั้น บท
 ที่มีสัตวะ (สภาวะที่ปรากฏ) เป็นประธาน
 มีอาทಿಯ่างนี้ว่า “ผลฺโส (ผัสสะ) เวทนา
 (เวทนา) จิตฺตํ (จิต)” ชื่อว่า บทนาม.
 บทที่มีกิริยาเป็นประธานมีอาทಿಯ่างนี้ว่า
 “มุสฺติ (ย่อมถูกต้อง) เวทยติ (ย่อมเสวย
 อารมณ์) วิชานาติ (ย่อมรู้อารมณ์)”
 ชื่อว่า บทอาชฺยาต. บทมีอาทಿಯ่างนี้ว่า
 “ป (ปราศ, หลีก)” อันเป็นเหตุแห่ง
 การถือเอาความต่างแห่งกิริยา ชื่อว่า
 บทอุปสัค. บทมีอาทಿಯ่างนี้ว่า “เอวํ
 (อย่างนี้)” อันเป็นเหตุแห่งการประกาศ
 ความต่างแห่งสภาพของกิริยาและสัตวะ
 ชื่อว่า บทนิบาต.

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความหมายของคำว่า พยัญชนะ

พยัญชนนฺติ สงฺเขปโต วุตฺตํ
 ปทาภิหิตํ อตฺถํ พยฺยชยตีติ พยฺยชนฺ,
 วากฺยํ. ตํ ปน อตฺถโต ปท-
 สมุททาโยติ ทฎฺฐพฺ. ปทมตฺตสวเนปิ
 หิ อธิการาทิวเสน ลพฺภมาเนหิ
 ปทนฺตเรหิ อนุสนฺธานํ กตฺวา ว
 อตฺถสมฺปฺปฏิปตฺติ โหตีติ วากฺยเมว
 อตฺถํ พยฺยชยติ.

จะกล่าวคำว่า พยัญชนะ ต่อไป
 ที่ชื่อว่า พยัญชนะ เพราะอรรถว่า ยัง
 เนื้อความที่กล่าวไว้โดยสังเขป คือที่บท
 กล่าวไว้ให้แจ่มแจ้ง ได้แก่ วากยะ. ก็
 พยัญชนะนั้น โดยอรรถพึงเห็นว่า การ
 ประชุมแห่งบท. เพราะแม้ในการฟัง
 เพียงแต่บท ความถึงพร้อมแห่ง
 เนื้อความย่อมมีได้ เพราะกระทำการ
 เชื่อมต่อกับบทอื่นที่ได้ด้วยอำนาจอธิการะ
 คือ การตามไปเป็นต้น เพราะเหตุนั้น
 วากยะ (คือ คำพูด) อย่างเดียวก็ย่อมยัง
 เนื้อความให้แจ่มแจ้งได้.

ความหมายของคำว่า นิรุตติ

นิรุตฺตีติ อากการาภิหิตํ นิพฺพจนํ
 นิรุตฺติ.

จะกล่าวถึงคำว่า นิรุตติ ต่อไป คำขยาย
 ที่กล่าวไว้ในอาการ ชื่อว่า นิรุตติ.

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความหมายของคำว่า นิทเทส

นิทเทโสติ นิพพจนวิตถุถาโร
 นีรวเสสเทสนตตทา นิทเทโส.

จะกล่าวถึงคำว่า นิทเทส ต่อไป
 การพรรณนาคำขยายให้พิสดาร ชื่อว่า
 นิทเทส เพราะเป็นการแสดงไม่มีส่วน
 เหลือ.

ความหมายของคำว่า อาการ

ปเทหิ วากุยสฺส วิภาโค อากาโร.
 ยที เอวํ ปทโต อาการสฺส โก
 วิเสโสติ ? อปริโยสึเต วาเกย
 อวิภชฺชมานเ วา ตทวยโว ปทํ.
 อัจฺจารณวเสน ปริโยสึเต วาเกย
 วิภชฺชมานเ วา ตทวยโว อากาโรติ
 อยเมเตสํ วิเสโส.

การจำแนกวากยะ (คือคำพูด) ด้วยบท
 ทั้งหลาย ชื่อว่า อาการ. ถาว่า
 เมื่อเป็นอย่างนี้ อาการจะต่างจากบท
 อย่างไร? ตอบว่า บทและอาการเหล่านี้
 มีความต่างกัน ดังนี้ คือ เมื่อกากยะ
 (คำพูด) ยังไม่ทันจบ หรือยังไม่ได้จำแนก
 ส่วนประกอบของวากยะนั้น ชื่อว่า บท.
 เมื่อกากยะ (คำพูด) จบแล้ว ด้วยอำนาจ
 การเปล่งออกมา หรือจำแนกอยู่ ส่วน
 ประกอบของวากยะ (คำพูด) นั้น ชื่อว่า
 อาการ.

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิเคราะห์ศัพท์ว่า อาการฉฐจวน

ฉฐจัน วจัน ฉฐจวนัน. อากาโร
 ฉฐจวนัน เอตสฺสาติ **อาการฉฐจวนัน**,
 พยฺยชนปทํ. เอตถ จ พยฺยชนนฺติ
 อิมสฺส ปทสฺส อนนฺตรํ วตฺตพฺพํ
 อาการปทํ นิตฺเทศปทานนฺตรํ
 วทฺนฺเตน “อาการฉฐจวนนฺ”ติ วุตฺตํ,
 ปทานุปฺพุพิกํ ปน อิจฺฉนฺเตหิ ตํ
 พยฺยชนปทานนฺตรเมว กาทพฺพํ. ตถา
 หิ วกฺขติ “อปริมาณา พยฺยชนา
 อปริมาณา อาการาคิ, พยฺยชนเนหิ
 วิวรติ อากาเรหิ วิภชตี”ติ จ.
 เกจฺจ ปน “อาการปทพยฺยชนนिरุตฺติโย
 จ นิตฺเทศโส”ติ ปจฺนฺติ. **เอตฺตาว**
พยฺยชนํ สพฺพนฺติ ยานีมานิ
 อกฺขราก็นินิ นิตฺทิจฺฉจฺจานิ, เอตฺตกเมว
 สพฺพํ พยฺยชนํ, เอเตหิ อสงฺคหิตํ
 พยฺยชนํ นาม นตฺถิตฺติ อตฺถโก.

คำที่ ๖ ชื่อว่า ฉฐจวนัน. อาการเป็นคำ
 ที่ ๖ ของพยัญชนะบทนี้ เหตุนั้น
 พยัญชนะบทนี้ ชื่อว่า **อาการฉฐจวนัน**
 แปลว่า มีอาการเป็นคำที่ ๖. ก็ใน
 อธิการนี้ บทว่าอาการที่ควรกล่าวไว้ใน
 ลำดับแห่งบทว่า พยัญชนะนี้ ท่าน
 อาจารย์เมื่อกล่าวไว้ในลำดับแห่งบทว่า
 นิตเทศ จึงได้กล่าวว่า “**อาการฉฐจวนัน**”
 แปลว่า พยัญชนะบทนี้มีอาการเป็นคำที่ ๖,
 แต่ท่านทั้งหลายผู้ปรารณาการกล่าวตาม
 ลำดับบท ก็พึงทำบทว่าอาการนั้นไว้ใน
 ลำดับบทว่าพยัญชนะนั้นแหละ. จริง-
 อย่างนั้น ท่านอาจารย์จะกล่าวต่อไปว่า
 “พยัญชนะทั้งหลายหาประมาณมิได้
 อาการทั้งหลาย หาประมาณมิได้, และ
 ว่า ย่อมเปิดเผยด้วยพยัญชนะทั้งหลาย
 ย่อมจำแนกด้วยอาการทั้งหลาย” ดังนี้.
 ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า “**อาการ-**
ปทพยฺยชนนिरุตฺติโย จ นิตฺเทศโส”
 แปลว่า อาการ บท พยัญชนะ นිරุตฺติ
 และนิตเทศ. คำว่า **เอตฺตาว พยฺยชนํ**
सप्वपन्ति ความว่า บททั้งหลาย มีอักษร

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นต้นเหล่านี้ใดที่ได้ขยายความแล้ว
พัญญชนะทั้งหมดมีเพียงเท่านั้น อธิบาย
ว่า พัญญชนะที่ไม่สงเคราะห์ด้วยบทเหล่านี้
ไม่มี.

อรรถบท ๖

ความหมายของคำว่า สังฆาสนา

๒๔. สังฆาสนาติ   สงฺฆิตฺเตน
กาสนา.

๒๔. คำว่า สังฆาสนา แปลว่า
การกล่าวโดยย่อ.

ความหมายของคำว่า ปกาสนา

ปกาสนาติ   ปจฺม   กาสนา,
กาสิยติ   ทีปียตีติ   อตฺโถ.   อิมินา
หิ   อตฺตปททฺวเณ   อกฺขรปเทหิ
วิภาวียมาโน   อตฺตภากาโร   คหิโต.
ยสฺมา   อกฺขเรหิ   สฺยุยมาเนหิ
สฺนฺนฺตานํ   วิเสสวิธานสฺส   กตตฺตา
ปทปริโยसानเ   ปทตฺตสมฺปฺปฏิปตฺติ   โหติ.

คำว่า ปกาสนา ได้แก่ การกล่าว
อธิบายว่า บทที่กล่าว คือที่แสดงที่แรก.
ก็อาการแห่งความหมายที่ขยาย ด้วย
อักขระและบท บุคคลได้รับแล้วด้วย
อรรถบททั้ง ๒ นี้. เพราะเมื่อบุคคลได้
ยินเสียงด้วยอักขระทั้งหลาย ที่ทำให้
ได้ยิน เมื่อจบบทลง ก็ย่อมมีความ

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถา หิ วกฺขติ “ตตฺถ ภควา ถึงพร้อมแห่งเนื้อความของบท เพราะ
 อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ ปเทหิ ปกาเสตีติ, ได้กระทำการจัดความต่างไว้. จริง-
 อกฺขเรหิ ปเทหิ จ อุกฺมาเฏตี”ติ จ. อย่างนั้นแหละ ท่านอาจารย์จ๊กกล่าวว่
 “ในการแสดงอริยสัจ ๔ นั้น พระผู้มี-
 พระภาคตรัสด้วยอักขระทั้งหลาย ทรง
 ประกาศด้วยบททั้งหลาย” และว่า
 “ทรงเปิดเผยด้วยอักขระและบททั้งหลาย”.

ความหมายของคำว่า วิจรณา

วิจรณาติ วิตุการณา. วิจรณา
 จ อุตฺตานิคมฺมญจ ปญฺณตฺติ จ
 วิจรนุตฺตานิคมฺมปญฺณตฺติ.

คำว่า วิจรณา การเปิดเผย
 ความว่า การพรรณนาให้พิสดาร.
 วิเคราะหฺศัพทฺ วิจรณา จ อุตฺตานิ-
 กมฺมญจ ปญฺณตฺติ จ วิจรนุตฺตานิ-
 กมฺมปญฺณตฺติ การจำแนกด้วย การทำ
 ให้ง่ายด้วย บัญญัติด้วย ชื่อว่า
 วิจรนุตฺตานิคมฺมปญฺณตฺติ การจำแนก
 การทำให้ง่ายและบัญญัติ.

ความหมายของคำว่า วิภชา

ตตถ วิภชาติ วิภาคกรณํ,
 อุกเยนาปี นิตฺทิสนมาห. อธิ
 ปุริมนเยเนว พยัญชนากาเรหิ นิตฺทิสีย-
 มาโน อตฺถากาโร ทสฺสโตติ
 ทฎฺฐพฺพ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า วิภชา
 (การจำแนก) ได้แก่ การกระทำ
 การแจกออกไป. แม้ด้วยคำทั้ง ๒ (คือ
 วิภชาและวิภชา) ท่านอาจารย์
 กล่าวถึงการขยายความ. ในที่นี้ พึง
 เห็นว่า ท่านแสดงอาการแห่งความหมาย
 ที่ขยายความไว้ ด้วยพยัญชนะและ
 อาการตามนัยก่อนนั้นแหละ.

ความหมายของคำว่า อุตตานีกัมมะ (การทำให้ง่าย)

อุตฺตานีกมฺมํ ปากฎกรณํ.

อุตฺตานีกมฺมะ การทำให้ง่าย ได้แก่
 การทำให้ปรากฏ.

ความหมายของคำว่า ปัญฺญัตติ (บัญญัติ)

ปกาเรหิ ฌาปนํ ปญฺญตฺติ. ทฺวเยนาปี
 ปฏินิตฺทิสนํ กเถติ. เอตฺถาปี

การทำให้รู้โดยประการทั้งหลาย ชื่อว่า
 บัญญัติ. ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวการ

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิรุตตินิทเทศสงฆาเตหิ พุณฺชนปเทหิ
 นิทฺทิสียมาโน อตุฏฺฐากาโร วุฏฺโธ,
 โย ปฏฺฐินิทฺทิสียตีติ วุจฺจติ. **เอเตหิ**
 เอเตหิ เอว สงฺกาสนาทิวินิมุตฺตสฺส
 เทสนาตฺถสฺส อภาวโต. **อตุฏฺโธ**
 สุตฺตตุฏฺโธ. **กมฺมมฺ** อุกฺกมฺภนาทิกมฺมํ.
 สุตฺตตุฏฺเณ หิ เทสนาย ปวตฺตติยมาเนน
 อุกฺกมฺภิตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 สนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปโปชนกิริยานิปฺพตฺตฺติ. โส
 จ สุตฺตตุฏฺโธ สงฺกาสนาทิวินิมุตฺต
 เตน วุฏฺฏํ “อตุฏฺโธ **กมฺมมฺ** จ
 นิทฺทิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

ย้อนกลับมาขยายความ **แม้ด้วยบท**
 ทั้ง ๒. **แม้**ในการย้อนกลับมาขยาย
 ความนั้น **อาการแห่งอรรถอันท่าน**
 ขยายความด้วยพยัญชนะบท **กล่าวคือ**
 การขยายความนิรุตติ **กล่าวไว้เรียกว่า**
ท่านย้อนกลับมาขยายความ. **คำว่า**
เอเตหิ **ได้แก่** ด้วยบทเหล่านี้เท่านั้น
 เพราะไม่มีอรรถแห่งเทศนาซึ่งพ้นไป
 จากสังกาสนาเป็นต้น. **บทว่า อตุฏโธ**
ได้แก่ อรรถแห่งสุดตะ คือ พระพุทธวจนะ.
บทว่า กมมํ **ได้แก่** การกระทำ มี
 การเปิดเผยเป็นต้น. **กัจจันดาน** ของ
 เวไนยสัตว์ **มี** อุกฺกมฺภิตตฺตฺตฺตฺตฺต
 พึงมีความสำเร็จกิริยา **คือ** การทำให้
 เข้าใจได้ด้วยอรรถแห่งสุดตะ **ที่** เทศนา
 ให้เป็นไปอยู่. **และ** อรรถแห่งสุดตะนั้น **ก็**
คือ อรรถแห่งบทมีสังกาสนา (การกล่าว)
 เป็นต้น **ฉะนั้นแล.** ด้วยเหตุนี้ **ท่าน**
อาจารย์จึงกล่าวว่า “อรรถได้ถือเอาแล้ว
 และกรรมได้ขยายความแล้ว”.

๒๕. ตีณิตี ลิงฺควิปุลลาเสน วุตฺตํ,
 ตโยติ วุตฺตํ โหติ. นวหิ ปเทหิตี
 นวหิ โภจฺจาเสหิ. อตุโถ สมายุตฺโตติ
 อตุโถ สมมา ยุตฺโต น วินา
 วตฺตติ. สพฺพสฺส หิ พุทฺทวจนสฺส
 จตฺตจฺจปฺปกาสนโต อตฺถนยานญจ
 จตฺตจฺจโยชนวเสน ปวตฺตนโต สพฺพโ
 ปาฬิตฺตโต อตฺถนยตฺตยสงฺคหิตโต
 สงฺกาสนาทีอาการวิเสสวุตฺติ จาติ.

คำของพระผู้มีพระภาคต้องประกอบด้วย
 บททั้ง ๕

๒๕. บทว่า ตีณิ ท่านกล่าวด้วย
 ลิงควิปลาส มีอรรถาธิบายเท่ากับตโย.
 คำว่า ด้วยบททั้ง ๕ คือ ด้วยส่วนทั้ง ๕.
 คำว่า อรรถต้องประกอบพร้อม ความว่า
 อรรถประกอบโดยชอบ คือจะไม่แยก
 เป็นไป. เพราะว่าอรรถแห่งพระบาลี
 ทั้งหมด สงเคราะห์ด้วยอรรถนัยทั้ง ๓
 และมีความเป็นไปโดยความต่างแห่ง
 อาการแห่งสังกาสนา(การกล่าว)เป็นต้น
 เพราะพระพุทธรวณะทั้งหมดประกาศ
 สัจจะ ๔ และเพราะอรรถนัยเป็นไป
 ด้วยอำนาจประกอบด้วยสัจจะ ๔ แล.

กำหนดจำนวนเพื่อทำง่าย

๒๖. อิทานิ ยถานิทฺติฏฺเฐ เทสนา-
 หาราทิเก เนตฺติปฺปกรณสฺส ปทตฺถ
 สุขคฺคฺคณตฺถ คณนวเสน ปริจฺฉินฺ-
 ทิตฺวา ทสฺเสนโต “อตุตฺสตา”ติอาทิมาห.

๒๖. บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะ
 แสดงอรรถแห่งบทของเนตตีปกรณมี
 เทสนาหาระเป็นต้น ตามที่ได้แสดงแล้ว
 กำหนดด้วยอำนาจจำนวนเพื่อให้ง่าย

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตุถ จตุพุฬิสาติ โสฬส หารา
 ฌ พยัญชนปทานิ เทว กम्मण्याติ
 เหว จตุพุฬิส. อุภยฆติ ฌ อตตุถปทานิ
 ตโย อตตุถण्याติ อิทํ นววิธํ
 ยถาวุตตํ จตุพุฬิสวิธญจาติ เอตํ
 อุภยํ. **สงกถยิตวาติ** สมปิณเฑเตตวา.
 “สงเขปะยโต”ติปิ ปาโจะ, เอกโต
 กโรนุตสสาติ อตตุถ. **เอตตุติกาติ**
 เอตปุปมาณา, อิตโต วินิมุตโต โกจิ
 เหนตติปทตุถ โนตตุถิตติ อตตุถ.

เอว เตตตุตีสปทตุถาย เหนตติยา
 สุตตุตสส อตตุถปริเยสนาย โย “โสฬส
 หารา ปจมนุ’ติ นเยหิ ปจมนุ’
 หารา สัณเณตพุพา”ติ หารนยานัน
 สัณเณนากุกโม ทสฺสิตโต, สฺวายัน
 หารนยานัน เทสนากุกเมนเว สิพุโร.
 เอว สิพุเช สติ อัย อารมโก
 อิมมตฺถํ ทีเปติ : สพุเพปิเม หารา
 นยา จ อิมินา ทสฺสิตกุกเมนเว

จึงกล่าวคำว่า “อรรถ” เป็นต้น. ใน
 บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ๒๔ ได้แก่
 หาระ ๑๖ พยัญชนบท ๖ กัมมัญ ๒
 รวมกันอย่างนี้ได้ ๒๔. คำว่า ทั้ง ๒
 อย่าง ได้แก่ ทั้ง ๒ อย่าง ดังนี้ คือ
 ๕ อย่างนี้ คือ อรรถบท ๖ บท
 อรรถัญ ๓ ัญ และวิธี ๒๔ อย่าง
 ตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า **สงกถยิตวา**
 แปลว่า รวม. ปาฐะเป็น สงเขปะยโต
 ดังนี้ก็มี ความเท่ากับ เอกโต
 กโรนุตสส แปลว่า เมื่อกระทำร่วมกัน.
 บทว่า **เอตตุติกา** แปลว่า มีประมาณ
 เท่านี้, อธิบายว่า อรรถแห่งบทเหนตติ-
 ปกรณ์อะไร ๆ ที่พ้นจากนี้ ย่อมไม่มี.

ในการค้นคว้าอรรถแห่งสุตตะ คือ
 พระพุทธวจนะ ด้วยเหนตติปกรณ์ ซึ่งมี
 อรรถแห่งบท ๓๓ อย่างนี้ ท่านได้แสดง
 ลำดับการอธิบายแห่งหาระและัญอันใด
 ไว้ว่า “ฟังอธิบายหาระก่อนกว่าัญ
 ทั้งหมดว่า ‘หาระ ๑๖ เป็นอันดับแรก’,
 ลำดับการอธิบายนี้นั้น สำเร็จแล้วตาม
 ลำดับการแสดงหาระและัญนั่นเอง. เมื่อ
 สำเร็จอย่างนี้ อารัมภะนี้ย่อมแสดงความ

สุดเตสุ สัณฑนนาวเสน โยเชตพพา,
น อุปปฏิปาภียาติ.

ข้อนี้ว่า หาระและนัยเหล่านี้ทั้งหมด พึง
ประกอบด้วยอำนาจการอธิบายในสุดตะ
คือ พระพุทธวณะทั้งหลาย ตามลำดับ
ที่ได้แสดงแล้วนั้นแหละ ไม่พึงประกอบ
โดยผิดลำดับ.

การแสดงลำดับแห่งหาระ

ก็ ปเนตถ การณํ, ยเทเต
หารา นยา จ อิมินาว กเมน
เทสิตาติ ? ยทิปิ นายมนุโยโค
กตถจि อนุกุกเม นิวิสติ, อปิจ
ธम्मเทสนาย นิสฺสยผลตทุปายสรีร-
ภูตานํ อสฺสาทาทีนํ วิภาวนสมภาวตฺตา
ปกตียา สพฺพสฺสุดตานุรูปาติ
สุวิญญะยภาวโต ปเรสญจ สัณฑน-
นาวิเสसानํ วิจยหาราทินํ
ปติฏฺฐาภาวโต ปจฺมํ เทสณาหาโร
ทสฺสีโต.

ถามว่า ก็ในอธิการนี้ มีเหตุเป็น
ประการไร ที่ท่านได้แสดงหาระและ
นัยเหล่านี้ไว้โดยลำดับนั้นนั้นเทียว. ตอบว่า
คำถามนี้ ไม่จัดเข้าอยู่ในลำดับอะไรแม้
โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ท่านแสดงเทสนา
หาระก่อน เพราะความเป็นวิธีที่พึง
เข้าใจได้ง่าย เพราะ (เพื่อแสดง) ว่า
หาระและนัย เหมาะสมในสุดตะคือพระ-
พุทธวณะทั้งปวงโดยปกติ เหตุที่เป็น
หาระมีสภาพ อธิบายอรรถมีอัสสาทะ
(คุณ) เป็นต้นซึ่งเป็นที่อาศัยเป็นผล เป็น
อุบายแห่งผลนั้นและเป็นโครงร่างแห่ง
พระธรรมเทศนา และเพราะความเป็น
ที่ตั้งอาศัยแห่งหารวิธีทั้งหลาย มีวิจย-

คุณสามัคคี ศรีสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หาระเป็นต้นอันเป็นแบบแห่งการอธิบาย
เหล่านี้.

ปทปุจฉาวิสสชชนปุพพาปราณุกีตีหิ
สทุธิ เทสนาหารปทตถานํ ปวีจย-
สภาวตาย ตสฺส อนนฺตรํ วีจโย.
ตถา हि वक्षति “पठं विजिन्ति चपेच
आनत्तं विजिन्ति अनुक्तिं विजिन्ति”ติ.

ท่านแสดงวิจยหาระไว้ในลำดับแห่ง
เทสนาหาระนั้น เพราะอรรถแห่งบท
แห่งเทสนาหาระ กับบทปุจฉาวิสฺชนา
ปุพพาประและอนุคฺติมีสภาพเป็นการ
คั่นกว่า. จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์
จะกล่าวต่อไปว่า “ย่อมคั่นกว่าบท ฯลฯ
ย่อมคั่นกว่าอาณติ ย่อมคั่นกว่าอนุคฺติ”
ดังนี้.

วีจเยน หาเรน ปวีจิตานํ
อตถานํ ยุตฺตายุตฺติวิจารณา ยุตฺตาทิ
ยุตฺติวิจารณภาวโต วีจยานนฺตรํ
ยุตฺติหาโร วุตฺโต. ตถา हि वक्षति
“วีจเยน หาเรน วิजिनित्वा युत्तिहारो
योเชत्तพพन्”ติ.

ท่านแสดงยุตฺติหาระไว้ในลำดับแห่ง
วิจยหาระ เพราะความเป็นการศึกษา
ความสมควรว่า การพิจารณาความ
สมควรและไม่สมควรแห่งอรรถทั้งหลาย
ที่คั่นกว่าด้วยวิจยหาระ จึงสมควร.
จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์จะกล่าวต่อไป
ว่า “พึงคั่นกว่าด้วยวิจยหาระแล้วประกอบ
ด้วยยุตฺติหาระ” ดังนี้.

ยุตฺตายุตฺตानํเยว ออตถานํ
อุปฺปตฺติอนฺรูปี การณปรฺมปราย
นิตฺถารณลกฺขณํ ปทฺฐจฺานจินฺตนํ
กตฺตพพฺนติ ยุตฺติหารานนฺตรํ

ท่านแสดงปทฺฐจฺานหาระไว้ใน
ลำดับแห่งยุตฺติหาระ (เพื่อแสดง) ว่า พึง
ทำการคิดถึงปทฺฐจฺาน(เหตุ) อันมีลักษณะ
ขยายเหตุสืบต่อกันมาตามสมควรแก่การ

๘
๗
๖
๕
๔
๓
๒
๑

บริษัทแจ้งวัฒนะแกรนด์เคอวิลส์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปทภูจฺจานหาโร ทสฺสโต. ตถา หิ
วกฺขติ “โย โภจฺจึ อุปนฺนึสฺสโย โย
โภจฺจึ ปจฺจโย จ, สพฺโพ โส
ปทภูจฺจานนุ”ติ.

ยุตฺตายุตฺตทานํ การณปรมฺปราย
ปริกฺคหิตสภาวานํเยว จ ฌมฺมานํ
อวุตฺตทานมฺปิ เอกลกฺขณตฺตาย คหณํ
กาตพฺพนฺติ ทสฺสสนตฺถํ ปทภูจฺจานานนฺตรํ
ลกฺขณํ หาโร วุตฺโต. ตถา หิ
ลกฺขณหารวิภงฺเก “อวิชฺชาปจฺจยา
สงฺขารา”ติอาทินา ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ
ทสฺสเสตฺวา “เอวํ เย ฌมฺมา
เอกลกฺขณา”ติอาทึ วุตฺตํ.

อตฺตโต นินฺทฺชาริตฺตานมฺปิ ฌมฺมานํ
นินฺทฺพจนาทินิ วตฺตพฺพานิ, น สุตฺเต
สรูปโต อากตฺตานเมวาทิ ทสฺสสนตฺถํ
ลกฺขณานนฺตรํ จตฺตพฺยุโห วุตฺโต.
เอวณฺหิ นินฺทฺเสสโต อตฺตถาวโพร
โหติ, เอวณฺจ กตฺวา “ยถา หิ

เกิดขึ้นแห่งอรรถที่ควรและไม่ควรนั่นเอง.
จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์จะกล่าวต่อไป
ว่า “อุปนิสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง และ
ปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง อุปนิสัยและ
ปัจจัยทั้งหมดนั้น เป็นปทัฏฐาน” ดังนี้.

ท่านกล่าวลักษณะหาระไว้ในลำดับ
แห่งปทัฏฐานหาระเพื่อแสดงว่า พึง
กระทำการถือเอาธรรมทั้งหลายที่ควร
และไม่ควรและมีสภาพที่กำหนดถือเอา
โดยเหตุที่สืบต่อกันมานั้นเองแม้มิได้กล่าว
ไว้ เพราะความที่มีลักษณะอย่างเดีย
วกัน. จริงอย่างนั้น ในลักษณะหารวิภังค์
ท่านได้แสดงปฏิจฺจสมุปฺปาทด้วยคำว่า
“เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร”
ดังนี้เป็นต้นแล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า “ด้วย
ประการฉะนี้ ธรรมเหล่าใดมีลักษณะ
อย่างเดียวกัน” ดังนี้เป็นต้น.

ท่านกล่าวจตฺตพฺยุหหาระไว้ในลำดับ
แห่งลักษณะหาระ เพื่อแสดงว่า พึงกล่าว
คำวิเคราะห์เป็นต้นแห่งธรรมทั้งหลาย
แม้ที่ขยายความแล้วโดยอรรถ. ไม่พึง
กล่าวเฉพาะคำวิเคราะห์เป็นต้น ที่มา
แล้ว โดยสรูปในสุดตะ คือพระพุท-

บริษัทแจ่งวัฒนะแกรนด์เดวิลส์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภิกขุ อตถสฺส จ นามิ ชานาติ
 ธมฺมสฺส จ นามิ ชานาติ ตถา
 ตถา นํ อภินิโรเปตี"ติ อนวเสส-
 ปริยาทานํ วกฺขติ. ตถา "ปุณฺปุณฺโ
 ญฺคพฺภมฺเบตี"ติ เอตฺถ "เย ชรามรณน
 อฏฺฏียิตฺถกามา ภวิสฺสหนฺติ, เต
 ภวิสฺสหนฺติ โภชเน มตฺตตญฺญโน
 อินฺทริเยสฺส กุตฺตทวาราน"ติอาทินา
 สมฺมาปฏิปตฺตี อธิปฺปายภาเวน วกฺขติ.

วจนะ. เพราะเมื่อเป็นอย่างนี้ ย่อมมี
 การหยั่งรู้อรรถโดยไม่มีส่วนเหลือ. ก็
 เพราะกระทำอธิบายอย่างนี้ ท่านอาจารย์
 จะกล่าวต่อไปถึงการกำหนดถือเอาโดย
 ไม่มีส่วนเหลือว่า "ก็ภิกษุย่อมรู้ชื่อของ
 อรรถและชื่อของธรรมโดยประการใด
 ย่อมยกชื่อนั้นขึ้นโดยประการนั้นๆ". อึ่ง
 ในคำนี้ว่า "ปุณฺปุณฺโญ คพฺภมฺเบตี ย่อม
 เข้าห้องบ่อ ย" ท่านอาจารย์จะกล่าว
 ต่อไป ด้วยความประสงค์สัมมาปฏิบัติ
 โดยนัยมีอาทิว่า "ชนเหล่าใด จักเป็น
 ผู้ใคร่เพื่อความอดัดด้วยชราและมรณะ
 ชนเหล่านั้น จักเป็นผู้รู้จักประมาณใน
 โภชนะเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้ง-
 หลาย".

นิพฺพจนานธิปฺปายนิทานวจนเห
 สทฺธิ สุตฺเต ปทตฺถานํ สุตฺตนฺตร-
 สันนุทฺทนสงฺขาเต ปุพฺพาปริวิจาเร
 ทสฺสิตเต เตสํ สภาควิสภาคธมฺมนฺตราน-
 วฏฺฏนนํ สฺเชน สกฺกา ทสฺเสตฺถนฺติ
 จตฺตพฺพฺพหฺนนฺตรํ อาวฏฺฏนฺโ วุตฺโต.
 เตเนว หิ "อารมฺภ" นิกฺกมฺถา"ติ

ท่านกล่าวอ่าวฏฏหาระไว้ในลำดับ
 แห่งจตุพฺพหฺนหาระ (เพื่อแสดง)ว่า เมื่อได้
 แสดงการพิจารณาปุพพาประ(ข้างหน้า
 ข้างหลัง) กล่าวคือ การเทียบสูตตะ (พระ-
 พุทฺทวจนะ) อื่นแห่งเนื้อความของบท
 ในสูตตะ (พระพุทฺทวจนะ) กับคำที่เป็น
 วิเคราะห์ความประสงค์และเหตุแล้ว ก็

^๑ ส. อารภ.

คาถายัม อารมณนิกกมณพุทธศาสนา-
 นุโยคธุนเนหิ^๑ วีริยสมาธิปญฺณินทฺริยานิ
 นิทฺฐาเรตฺวา ตทฺนุโยคสฺส มฺลํ
 “ปมาโท”ติ สุตฺตุนฺตเร ทสฺสิโต
 ปมาโท อาวุฏฺฐิโต.

อาจจะแสดงการหมั่นอรรถแห่งบทใน
 สุตตะเหล่านั้นเข้าไปในธรรมที่เป็นสภาค-
 กัน และเป็นวิสภาคกันได้โดยง่าย. ก็
 เพราะเหตุนั้นแหละ ท่านจึงหมั่น
 ความประมาทที่แสดงไว้ในสุตตะอื่นว่า
 “ปมาทะ”เป็นมูลแห่งการประกอบความ
 เพียรในพระพุทธศาสนานั้นขยายความ
 วีริยนทริย สมาธินทริย และปัญญินทริย
 คือความริเริ่ม ความก้าวหน้า ความ
 ประกอบ(ความเพียร)ในพระพุทธศาสนา
 และกำจัดมัจจุในคาถาว่า “อารมณ
 นิกกมณ ท่านทั้งหลาย จงริเริ่มจงก้าว-
 หน้า” ดังนี้.

สภาควิสภาคธมฺมาวุฏฺฐเน นิโย-
 ชิเต สาธารณาสาธารณวเสน
 สงฺกิเลสโวทานธมฺมานํ ปทฺฐจฺานโต
 ภูมิโต จ วิภาโค สกฺกา สุขเณ
 โยชิตฺตุนฺติ อาวุฏฺฐานนฺตรํ วิภตฺติหาโร
 วุตฺโต. ยโต วิภตฺติहारวิภงฺเค “กตเม
 ธมฺมา สาธารณา. เทว ธมฺมา
 สาธารณา นามสาธารณา วตฺถุ-

ท่านกล่าววิภัตติหาระไว้ในลำดับ
 แห่งอ่าวุฏฐหาระ (เพื่อแสดง) ว่า เมื่อ
 ประกอบการหมั่นธรรมที่เป็นสภาคกัน
 และวิสภาคกันแล้ว อาจจะประกอบ
 การจำแนกธรรมที่เป็นสังกิเลสและเป็น
 โวทานโดยปทัฏฐานและโดยภูมิได้โดยง่าย
 ด้วยอำนาจทั่วไปและไม่ทั่วไป. เพราะใน
 วิภัตติหารวิภังค์ ท่านอาจารย์ได้ปรารภ

^๑ ฉ. อารมณนิกกมณพุทธศาสนาโยคธุนเนหิ.

สาธารณา จา”ติ อารภิตวา
 “มิจจตตนิยตานิ สุตตานิ อนิยตานิ
 สุตตานิ ทสฺสนปฺปหาตพฺพา^๑ กิเลส
 สาธารณา, ปุณฺณชฺชนสฺส โสตาปนฺนสฺส
 จ กามราคะพฺยาปาทา สาธารณา”ติ-
 อาทินา สภาควิสภาคปริยาเยวเนเตเยว
 ฌมฺเม วิภวิสฺสตี.

สาวชฺชานวชฺชฌมฺมานํ สปุปฏิ-
 ภาคาภาวโต เตสํ วิภาเค กเต
 สุตตาคเต ฌมฺเม อกสิเรน ปฏิปกฺขโต
 ปริวตเตตฺตํ สกุกาติ วิภวติอนนฺตรํ
 ปริวตตนาหาโร วุตฺโต. ตถา
 หิ “สมฺมาทิฏฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคสฺส
 มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชินฺณา ภาวตี”ติ
 ปฏิวิภวตฺตสภาเว^๒ เอว ฌมฺเม
 ปริวตตนาหารวิภวเค อุตฺทาหริสฺสตี.

ว่า “ธรรมที่ทั่วไปเป็นไหน? ธรรม
 ที่ทั่วไปมี ๒ อย่าง คือ ทั่วไปแก่นาม
 และทั่วไปแก่วัตถุ” ดังนี้ แล้วจำแนก
 ธรรมที่มีปริยายเป็นสภาคกันและเป็น
 วิสภาคกันนั่นเองโดยนัยมีอาทิว่า “กิเลส
 ทั้งหลายที่โสดาปัตติมรรคพึงประหาณ
 ทั่วไปแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีความผิดจะได้
 รับผลแน่นอน และแก่สัตว์ทั้งหลายที่
 ไม่ได้รับผลแน่นอน, กามราคะและพยา-
 ปาททั่วไปแก่ปุณฺณชฺชนและพระโสดาบัน”.

ท่านกล่าวปริวัตตนาหาระไว้ใน
 ลำดับแห่งวิภวติหาระ (เพื่อแสดง) ว่า
 เมื่อทำการจำแนกธรรมที่มีโทษและธรรม
 ที่ไม่มีโทษเหล่านั้น . โดยความที่ธรรม
 ที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษไม่มีความที่มี
 ส่วนเปรียบเทียบกันได้ ก็อาจจะพลิกกลับ
 ธรรมทั้งหลายที่มาในสุดตะคือพระพุทฺธ-
 วจนะโดยเป็นปฏิบักษกันได้โดยไม่ยาก.
 จริงอย่างนั้น ในปริวัตตนาหารวิภวติ
 ท่านอาจารย์จกกล่าวอุทฺทาหารณ์ธรรม
 ทั้งหลายเฉพาะที่มีสภาพจำแนกออกเป็น

^๑ ส. ทสฺสนเนน ปหาตพฺพา.

^๒ ฉ. ปฏิวิภวตฺตสภาเว.

ปฏิบัติทุกขโต ปรีวตติตาปี ฐมา
 ปรียาวยวเนหิ โภเชตพพา, น สุตเต
 อาคตาเยวาติ ทสฺสนตฺถํ ปรีวตฺตนา-
 นนฺตรํ เววจนหาโร วุตฺโต.

เอวํ เต ฐมา ปรียา-
 สทุกฺโขปี วิภาวิตา โหนตฺติ
 ปรียาโยโต ปกาสิตานิ ฐมานํ
 ปเภทโต ปณฺณตฺติหาโร วุตฺโต.
 ตถา หิ สุตฺเต อาคตฐมานํ
 ปรียาเยปณฺณตฺติวิภาคํ สุโพชนนฺจ^๑
 ปณฺณตฺติหารวิภงฺเก วกฺขติ.

ปภาวปรีณฺณาหิ ปณฺณตฺติวิภาคมุขเน
 ปฏิจฺจสมฺบุปฺปาทสจฺจาหิ ฐมฺมิวิภาเค กเต

มีส่วนเปรียบเทียบกันได้ว่า “มีฉาภิฐิ
 ย่อมเป็นอันบุรุษบุคคลผู้เป็นสัมมาภิฐิ
 ระวังได้แล้ว”.

ท่านกล่าวเววจนหาระไว้ในลำดับ
 แห่งปรีวตฺตนหาระ เพื่อแสดงว่า ธรรม
 ทั้งหลายแม้ที่พลิกกลับแล้วโดยเป็นปฏิ-
 บั๊กษ์กัน ก็พึงทำให้เข้าใจได้ด้วยคำอัน
 เป็นปรียาเย(คำเปลี่ยนกัน) ไม่พึงทำให้
 เข้าใจธรรมเฉพาะที่มาในสุดตะคือ พระ-
 พุทธวจนะอย่างเดียว.

ท่านกล่าวปณฺณตฺติหาระโดย
 ประเภทแห่งธรรมที่ได้ประกาศไว้โดย
 ปรียาเย (เพื่อแสดง)ว่า ธรรมเหล่านั้น
 ย่อมเป็นอันได้อธิบายแล้วแม้โดยศัพท์ที่
 เป็นปรียาเยอย่างนี้. จริงอย่างนั้น ท่าน
 อาจารย์จะกล่าวถึงการจำแนกปณฺณตฺติที่
 เป็นปรียาเยแห่งธรรมที่มาในสุดตะและ
 การทำให้เข้าใจดีไว้ในปณฺณตฺติหารวิภงฺก.

ท่านกล่าวโอตฺรณหาระไว้ในลำดับ
 แห่งปณฺณตฺติหาระ(เพื่อแสดง)ว่า เมื่อ

^๑ ส. สุโพชนน.

สุดเต อากตธมฺมานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทา-
ทิมฺฺเขน อวธารณํ สกฺกา ทสฺเสตฺตุนฺติ
ปณฺณตฺตือนนฺตรํ โอตฺรโน หาโร
วฺตุโต. ตถา หิ “อุทฺธํ อโธ”ติ
คถํ อุทฺทิสิตฺวา “วิปฺปมฺตุโต”ติ
ปเทน อเสกฺขํ วิชฺขํ นินฺทฺธาเรตฺวา
“วิชฺขุปฺปาทา อวิชฺขานินฺโรโธ”ติอาทินา
ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ อุทฺทาหริสฺสติ.

กระทำการจำแนกธรรมมีปฏิจจสมุปปาท
และสัจจะเป็นต้นโดยมุ่งจำแนกบัญญัติมี
ปภาบัญญัติและปริญาบัญญัติเป็นต้น
เป็นสำคัญก็สามารถแสดงอวธารณะ(การ
จำกัดความ)โดยมุ่งปฏิจจสมุปปาทเป็นต้น
เป็นสำคัญแห่งธรรมที่มาแล้วในสุดตะ.
จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์จะยกคาถา
ว่า “อุทฺธํ อโธ ข้างบน ข้างล่าง”
ดังนี้ ขึ้นแสดงแล้วขยายวิชาอันเป็นของ
พระอเสขะด้วยบทว่า “วิปฺปมฺตุโต
หลุดพ้นแล้ว” ดังนี้แล้วยกปฏิจจสมุปปาท
เป็นอุททาหรณ์ ด้วยคำมีอาทิว่า “วิชฺขุปฺ-
ปาทา อวิชฺขานินฺโรโธ เพราะวิชา
เกิดขึ้น อวิชาจึงดับ” ดังนี้.

ธาตายนฺทนาทิสฺสุ โอตาริตานํ
สุดเต ปทตฺถานํ ปุจฺฉามฺภวิโสธนํ
สกฺกา สฺุเขน สมฺปาเทตฺตุนฺติ
โอตฺรณานนฺตรํ โสธโน หาโร
วฺตุโต. ตถา หิ วกฺขติ “ยตฺถ
เอวํ สฺุทฺโธ อารมฺภ, โส ปณฺเฑห
วิสฺสชฺชิตฺโต ภวตี”ติอาทิ.

ท่านกล่าวโสธนหาระไว้ในลำดับ
แห่งโอตฺรณหาระ (เพื่อแสดง)ว่า การ
ชำระปุจฉาและอารัมภะแห่งอรรถแห่ง
บทในสุดตะที่จัดเข้าไว้ในธรรมทั้งหลายมี
ธาตุและอายตนะเป็นต้น อาจจะให้
สำเร็จได้โดยง่าย. จริงอย่างนั้น ท่าน
อาจารย์จะกล่าวคำว่า “ในที่ใด อารัมภะ
ได้ชำระแล้วอย่างนี้ ปัญหาย่อมเป็น
อันได้วิสัจฉนาแล้ว” ดังนี้เป็นต้น.

บริษัทแจ้งวัฒนะแกรนด์เคอวิธส์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิโสธิตเตสุ สุตเต ปถเส^๑ ตตถ
 ลพฺภมานสามณฺณวิเสสภาโว สุกโร
 โหตีติ ทสฺเสตฺถ โสธนานนฺตรํ
 อธิฏฺฐาโน หาโร ทสฺสีโต. โสธโน
 หิ อธิฏฺฐานสฺส พหุปกาโร, ตโต
 เอว หิ “ยถา ยถา วา ปน
 ปุจฺฉิตํ, ตถา ตถา วิสฺสชฺชยิตพฺพณฺ”ติ
 วกฺขติ.

สามณฺณวิเสสภูเตสุ สาธารณา-
 สาธารณฺเส ฐมฺเมสุ ปเวทิตฺเตสุ
 ปริกฺขารสงฺฆาตสฺส สาธารณา-
 สาธารณฺรูปสฺส ปจฺจยเหตุราสีสฺส
 ปภเวโท สุวิญญฺเยยฺยติ อธิฏฺฐานานนฺตรํ
 ปริกฺขาโร^๒ วุตฺโต. ตถา หิ วกฺขติ
 “อสาธาณฺลกฺขโณ เหตุ, สาธาณ-
 ลกฺขโณ ปจฺจโย. ยถา ก็ ภเว,
 ยถา องฺกุรฺสฺส นิพฺพตฺติยา พิชฺ
 อสาธาณฺ ปจฺวี อาโป จ

ท่านแสดงอธิฏฐานหาระไว้ใน
 ลำดับแห่งโสธนหาระ เพื่อแสดงว่า เมื่อ
 ได้ชำระบททั้งหลายในสุตตะ คือ พระ-
 พุทธวจนะแล้ว ความเหมือนกันและความ
 ต่างกันที่ได้ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ย่อม
 เป็นอันกระทำได้ง่าย. เพราะโสธนหาระ
 มีอุปการะมากแก่อธิฏฐานหาระ ก็
 เพราะเหตุนั้นแหละ ท่านอาจารย์จะ
 กล่าวต่อไปว่า “ก็หรือ ท่านถามอย่าง
 ใด ๆ ก็พึงตอบไปอย่างนั้น ๆ” ดังนี้.

ท่านกล่าวปริกขารหาระไว้ใน
 ลำดับแห่งอธิฏฐานหาระ (เพื่อแสดง) ว่า
 เมื่อได้ประกาศธรรมทั้งหลายที่เป็นสามัญ
 และเป็นพิเศษ ที่เป็นสาธาณะ และ
 อสาธาณะแล้ว จะพึงเข้าใจได้ง่ายถึง
 ประเภทแห่งกองเหตุและปัจจัยอันเป็น
 สาธาณะและอสาธาณะที่เรียกว่า
 ปริกขาร. จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์
 จะกล่าวต่อไปถึงคำเป็นต้นว่า “เหตุมี
 ลักษณะเป็นอสาธาณะ ปัจจัยมีลักษณะ

^๑ ฉ. ปทปทตถเส.

^๒ สี... ปุจฺฉติ, ยถิ เอกคฺคตตาย ยถิ เวมคฺคตตาย...

^๓ โป. ปริกฺขาโร หาโร.

สาธารณา”ติอาทิ.

อสาธารณเ สาธารณเ จ
 การณเ ทสฺสิตเต ตสฺส อตฺตโน
 ผลสฺ การณากาโร เตสฺ เหตุผลานํ
 ปเภทโต เทสนากาโร ภาเวตพฺพ-
 ปหตพฺพทฺมมานํ ภาวนापหานานิ จ
 นิทฺฐาเรตฺวา วุจฺจมานานิ สมฺมา
 สุตฺตสฺส อตฺถํ ตถตฺตาวโพชาย
 สํวตฺตนุตฺติติ ปริกฺขารานนฺตรํ สมฺมา-
 โรปนเ หาโร ทสฺสิตฺติ. อิทํ
 หารานํ อณุกุมการณํ.

เป็นสาธารณะ. เรื่องนี้มีข้อเปรียบเทียบ
 อย่างไร เปรียบเหมือนการบังเกิดของ
 หน่อต้นไม้ มีพืชเป็นอสาธารณะ มีดิน
 และน้ำเป็นสาธารณะ” ดังนี้.

ท่านแสดงสมาโรปนหาระไว้ใน
 ลำดับแห่งปริกขารหาระ (เพื่อแสดง) ว่า
 เมื่อได้แสดงเหตุที่ไม่ทั่วไปและทั่วไปแล้ว
 อาการที่เป็นเหตุในผลทั้งหลายของตนนั้น
 อาการแสดงโดยประเภทแห่งเหตุและผล
 เหล่านั้น การเจริญธรรมที่ควรเจริญ
 และละธรรมที่ควรละ เมื่อได้ขยายความ
 ออกมากล่าวย่อมนั้นไปเพื่อความหยั่งรู้
 ความเป็นอย่างนั้น เพื่อประโยชน์แก่สุดตะ
 คือ พระพุทธวจนะโดยชอบ. ที่กล่าวมานี้
 เป็นเหตุแห่งลำดับของหาระทั้งหลาย.

แสดงลำดับแห่งนัยทั้ง ๓

นฺยานํ ปน เวเนยฺยตฺตยปฺ-
 ปโยชิตตฺตา อตฺถนยตฺตยฺปเทสฺส
 ตทณุกุมเมเนว นนฺทียาวฏฺฐาทินํ ตินฺณํ

กัปฺรรดานนัยทั้งหลาย เพราะ
 การแนะอรรถนัยทั้ง ๓ อำนวยประโยชน์
 แก่เวไนยบุคคลทั้ง ๓ พวก จึงพึงทราบ

บริษัทแจ่งวัฒนะแกรนด์เคอวิลส์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อดทนยานัน กโม เวทิตพโพ.
 อุกมฏิตตญญาทโย หิ ตโย เวเนยยา
 นนุทียาวฏฐาทโย ปโยเชนุติ. ตสฺมา
 เต อุกุเทศนิตุเทศปฏิทิตุเทศา วีย
 ยถากุภมฺ เตสํ อุปการาย สํวตตฺนุติติ.
 ตถา หิ เนสํ จตฺตารโ ฉ อฏฺจ จ
 มุลปทา นิตุทิจฺจา. อิตฺรสฺส ปน
 นยทวยสฺส อดทนยตฺตยสฺส ภูมียา
 อาโลจนํ ตสฺส ตตฺถ สมานยนญฺจาติ
 อิมินา การณฺน อุกุเทศกุกโม
 เวทิตพโพ. น หิ สกุกา อโนโลเกตฺวา
 สมานเตนุติ.

ลำดับแห่งอรรถนัยทั้ง ๓ มีนันทียา-
 วัฏฏนัยเป็นต้น โดยลำดับแห่งการแนะ
 อรรถนัยทั้ง ๓ นั้นนั่นแหละ. จริงอยู่
 เวไนยบุคคลทั้ง ๓ พวกมีอุกมฏิตตญญา-
 บุคคลเป็นต้น ย่อมยังนัยมีนันทียาวัฏฏ-
 นัยเป็นต้นให้อ่านวยประโยชน์. เพราะ
 เหตุนั้น อรรถนัยทั้ง ๓ เหล่านั้น
 ย่อมเป็นไปเพื่ออุปการะแก่อุกมฏิตตญญา
 เป็นต้นเหล่านั้นตามลำดับ เช่นเดียวกับ
 อุทเทศ นิตุเทศ และปฏิทิตุเทศ ฉะนี้แล.
 จริงอย่างนั้น ท่านได้ขยายความมูลบท
 ๔, ๖, และ ๘ แก่เวไนยบุคคลมีอุกม-
 ฏิตตญญาเป็นต้นเหล่านั้น. ส่วนนัย ๒ นอกนี้
 (ทิสาลोजนัย และอังกุสนัย) ตรวจดูภูมิ
 แห่งอรรถนัยทั้ง ๓ และนำอรรถนัยทั้ง ๓
 นั้น มาใช้ในภูมินั้น ฟังทราบลำดับ
 อุทเทศโดยเหตุดังกล่าวมาฉะนี้. เพราะ
 ยังไม่ได้ตรวจดูแล้วไม่อาจนำมาใช้ได้.

เอตฺปรมตา จ หารานํ
 เอตฺตเกหิ ปการวิเสเสหิ อดฺถ-
 นยตฺตยสฺสเทหิ สุตฺตสฺส อดฺถ
 นิตุชารียมาโน เวเนยยานํ อลมนุตฺตราย
 ปจฺมาย ภูมียา สมธิตฺมาชาติ

ก็ความที่หาระทั้งหลายมีจำนวนนี้
 เป็นอย่างนี้เป็นอย่างยิ่ง อรรถแห่งสุดตะ
 คือ พระพุทธวจนะที่ขยายความด้วยแบบ
 วิธีการมีประมาณเท่านี้ประกอบด้วย
 อรรถนัยทั้ง ๓ ฟังทราบว่า สามารถเพื่อ

บริษัทแจ้งวัฒนะแกรนด์เคอวิลด์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทิตพุโพ. ทสฺสนภุมิสมนุบุปฺตติอดฺดา
 หิ เนตฺติปฺปกรณเทสนาติ. อถวา
 เอตทนฺโตคฺชตฺตา สพฺเพสํ สุตฺตสฺส
 สํวณฺณนาวิเสसानํ เอตฺตาวตา
 หารานํ ทฏฺฐพฺพา. ยตฺตกา หิ
 สุตฺตสฺส สํวณฺณนาวิเสสา, สพฺเพ
 เต เนตฺติอุปเทสายตฺตาคฺติ วุตฺโต-
 วายมตฺโต.

ตถา หิ เย เกจิ สุตฺตสฺส
 สํวณฺณนาปการา นิตฺทิสฺสยนฺติ.
 เสยฺยถิทํ ? สุตฺตสฺส สมฺภูจฺานํ
 วตฺตพฺพํ, อธิปฺปาโย วิภาเวตฺพุโพ,
 อเนกธา ปทตฺโต สํวณฺณเนตฺพุโพ,
 วิธิ อนฺวาทอ จ เวทิตฺพุโพ,
 วิโรธ สมาราตฺพุโพ, อนฺุสนฺธิยา^๑
 อนฺุรูปํ นิคเมตฺพุพนฺติ. ตถา สุตฺตสฺส
 ปโยชนํ ปิณฺชตฺโต ปทตฺโต อนฺุสนฺธิ
 โจทนา ปรีหาโร จ อตฺถํ

ให้เวไนยบุคคลทั้งหลายได้บรรลุภูมิที่ ๑
 อันยอดเยี่ยมได้. เพราะการแสดงเนตติ-
 ปกรณ์ก็มุ่งหมายการเกิดขึ้นแห่งทสฺสนภุมิ
 ฉะนั้นแล. อีกประการหนึ่ง เพราะแบบ
 การอธิบายสุตตะ คือ พระพุทธวจนะ
 ทั้งปวง หยั่งลงในหารวิธีนี้ จึงพึงทราบ
 หารวิธีว่ามีประมาณเท่านี้. ก็แบบการ
 อธิบายสุตตะมีประมาณเท่าใด แบบการ
 อธิบายเหล่านั้นทั้งหมดเกี่ยวเนื่องกับการ
 แนะนำของเนตติปกรณ์ เพราะเหตุนั้น
 เนื้อความนี้ท่านได้กล่าวไว้แล้วทีเดียว.

จริงอย่างนั้น ท่านขยายความวิธี
 การอธิบายสุตตะอย่างใดอย่างหนึ่งไว้เช่น
 พึงกล่าวสมฺภูจฺานแห่งสุตตะ พึงอธิบาย
 ความประสงค์ พึงอธิบายอรรถแห่งบท
 หลายประการ พึงทราบวิธีและการ
 ย้อนถาม พึงตอบข้อผิด พึงลงท้ายให้
 เหมาะแก่อนฺุสนฺธิ. อนึ่ง ผู้กล่าวอรรถ
 พึงกล่าว ประโยชน์ของสุตตะ อรรถรวม
 อรรถแห่งบท อนฺุสนฺธิ (คำเชื่อม) คำท้วง
 และคำตอบ. อนึ่ง พึงกล่าวคำตัวอย่าง

^๑ ม. อนฺุสนฺธิสฺส.

วทนฺเตน วตฺตพฺพาติ. ตถา บทวิเคราะหฺ อรรถแห่งบท คำท้วง
 อูปุคฺฆาฏปทวิคฺคหปทตฺถจาลนาปจฺจุปฏฺ- และคำตอบ ฉะนี้แล.
 จานานิ วตฺตพฺพานีติ.

ตถา ติสฺโส กถา เอกนาฬิกา
 จตุรสุสา นิสินฺนวัตฺติกา. ตตฺถ ปาฬี
 วตฺวา เอกกปทสุส อตฺถกถนํ
 เอกนาฬิกา นาม.

อนึ่ง กถา^๑ (การอธิบายความ) มี
 ๓ อย่าง คือ เอกนาฬิกากถา (การ
 อธิบายความมีบทตั้งที่ละบท) จตุรสุสา-
 กถา(การอธิบายความมีสี่ส่วน) นิสินน-
 วัตติกากถา (การอธิบายความโดยสรุป
 เป็นอย่าง ๆ). ในบรรดากถา (การ
 อธิบายความ) ทั้ง ๔ อย่างนั้น การ
 กล่าวพระบาลี แล้วกล่าวความของ
 แต่ละบท ชื่อว่า เอกนาฬิกากถา (การ
 อธิบายความมีบทตั้งที่ละบท).

^๑ กถาทั้ง ๓ นี้ คือ คำอธิบายความ ๓ แบบ มีปรากฏ
 ในอรรถกถา อังคุตตรนิกาย มโนรตปุรณี ภาค ๓
 หน้า ๓๘๖ ฉบับ มจร. และในอังคุตตรฎีกา ภาค
 ๓ ฉบับ น. หน้า ๓๖๓. ได้ขยายความต่อไป ตั้ง
 วิเคราะห์คำดังนี้

๑. เอกกํ ปทํ นาฬํ มุลํ เอตฺติสุสาติ เอวํ-
 สยฺยณิตฺตา เอกนาฬิกา วา เอกกํ ปทํ นาฬํ
 อตฺถนิกคฺคมนมคฺโค เอตฺติสุสาติ เอกนาฬิกา.

๒. จตฺตาโร อํสา ภาคฺวา อตฺถสฺสทฺถกฺขณฺ-
 ปายา เอตฺติสุสาติ จตุรสุสา

๓. นิยมโต นิสินฺนสุส อารทฺทสุส วตฺโต
 สิวตฺโต เอตฺติสุสา อตฺถิติ นิสินฺนวัตฺติกา
 คำแปลวิเคราะห์นั้นได้ขยายไว้ที่ศัพท์นั้น ๆ แล้ว.

ปฏิบัติ ทสเสตวา ปฏิปทขส
 อุปม ทสเสตวา สปกข์ ทสเสตวา
 สปกขส อุปม ทสเสตวา กณ
 จตุรสสา นาม.

วิสภาคธมฺวเสเนว ปรีโยसान
 คนฺตวา ปุณ สภาคธมฺวเสเนว
 ปรีโยसानคณนํ นิสินฺนวัตติกานาม.

ภทกถาย ธาตุวตฺถกถาย^๑
 ปรียาวยจเนหิ จ สุตตํ สํวณฺเณ-
 ตพฺพนฺติ จ เอวมาทโย. เตสมฺปิ
 เอตฺถเว อวโรโธ, ยสฺมา เต อิธ
 กติปยหารสงฺกหิตาติ.

นยานํ ปน ยสฺมา อุกฺขมฺภี-
 ตณฺณฺยาทโย ตโย เอว เวเนยฺยา
 สจฺจาภิสมยภาคิโน ตทตฺถาย จ
 อตฺถนยเทสนา, ตสฺมา สติปิ

การกล่าวแสดงความตรงกันข้าม
 แล้วแสดงอุปมาของฝ่ายตรงกันข้าม
 แสดงความเป็นฝ่ายเดียวกัน แล้วแสดง
 อุปมาของความเป็นฝ่ายเดียวกัน ชื่อว่า
 จตุรัสสากถา (การอธิบายความมีสี่ส่วน).

การไปถึงที่สุดเกี่ยวกับธรรมที่เป็น
 วิสภาคกันนั่นเองแล้วกลับไปถึงที่สุด
 เกี่ยวกับธรรมที่เป็นสภาคกันนั่นเอง ชื่อ
 ว่า นิสินนวัตติกากถา (การอธิบายความ
 โดยสรุปเป็นอย่าง ๆ).

ก็วิธีทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ สุตตะ
 (พระพุทธวจนะ) พึงอธิบายด้วยการ
 กล่าวแยกแยะด้วยการกล่าวความเป็น
 อย่างนั้น และด้วยคำอันเป็นปริยาย.
 วิธีแม่เหล่านั้น ชัดข้อในที่นี่ เพราะ
 วิธีเหล่านั้น รวมไว้ด้วยหารวิธีสองสาม
 อย่างในคัมภีร์นี้แล.

ก็ท่านอาจารย์กล่าวความที่นัยมี
 จำนวนเท่านี้เป็นอย่างไรก็ด้วยอำนาจแห่ง
 เวไนยบุคคลทั้ง ๓ พวกนั่นเอง แม้เมื่อ
 มีประการที่สังกิลเสธรรมและไวทาน-

^๑ ฉ. คตฺวกถาย.

สงฺกิลเสโวทานธมฺมานํ ยถาวุตฺตมฺลปท-
 ภาทโต วทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ตธา^๑ มฺลปทานิ อวทฺตฺตฺตฺต
 เวเนยฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 นวสุ นวสุ เอว หิ มฺลปทฺตฺต
 สทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 น ตานิ
 วทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 เวเนยฺยตฺตฺตฺตฺตฺต
 น หาทฺตฺตฺตฺตฺต
 นยานํ เอตฺตฺต
 ทฏฺตฺตฺต

กมฺมณยานํ ปน อาโลจน-
 สมานยนโต อณฺณสฺส ปการนฺตรสฺส
 อสมฺภวโต เอตฺตฺต
 เหตุวาทิติ เอตฺต
 อาทิสทฺตฺตฺตฺต
 ผลญฺมฺมฺมฺมฺม
 ลกฺขณนยาทโย ปรีคฺคหิตา. เตสุ
 เหตุติ การณํ, โย ฐมฺมฺม
 วุจฺจติ, โส ปน ปจฺจยภาเวน
 เอกวิธ. การโก สมฺปาปโกติ

ธรรมจะพึงจำแนกเพิ่มขึ้นโดยประเภท
 แห่งมูลบทตามที่กล่าวแล้ว ก็ได้เพิ่ม
 มูลบทขึ้นตามนั้น เพราะเวไนยบุคคล ๓
 พวก นั้นเที่ยวมีอุคฺคฆฏิตฺตฺตฺต
 เป็นผู้มีส่วนแห่งการรู้สัจจะ และการแสดง
 อรรถนัย ก็เพื่อประโยชน์แก่เวไนยบุคคล
 ทั้ง ๓ พวกนั้น. ก็ไม่พึงเพิ่มมูลบท
 เหล่านั้น เพราะความที่สังกิลเสธรรม
 และโวทานธรรมทั้งปวงหยั่งลงภายใน
 ในมูลบทอย่างละ ๙ อย่างนั้น ไม่พึง
 ลดโดยถือหลักไปตามเวไนยบุคคลทั้ง ๓
 พวก เพราะเหตุนั้น พึงเห็นความที่นัย
 มีจำนวนเท่านี้เป็นอย่างยิ่ง.

ก็เพราะกัมมณฺย (ทิสาลอจนฺยและ
 อังกุสนฺย) มีหน้าที่ตรวจดูและนำมาใช้ด้วย
 กัน เพราะไม่มีวิธีพิเศษอย่างอื่น พึง
 ทราบว่า มีจำนวนเท่านี้เป็นอย่างยิ่ง.
 ด้วยอาทิสฺทฺตฺตฺตฺต (มีเหตุ
 เป็นต้น) นี้ ท่านกำหนดถือเอาผลญฺม
 อุปนิสสา(เหตุมีกำลัง) สภาคธรรมวิสภาค-
 ธรรม ลักษณะและนัย เป็นต้น. ใน

^๑ ไป. ตถาปิ.

ทวิโร. ปุณ การโก ฌาปโก บรรดาข้อเบ็ดเตล็ดเหล่านั้น คำว่า
 สมุปาปโกติ ติวโร. เหตุเหตุ เหตุ ได้แก่ การณะ ที่เรียกว่า ธรรม
 ปัจจัยเหตุ อุตตมเหตุ สาธารณเหตุ^๑ ก็มี. ก็เหตุนั้น ฟังทราบว่ามีอย่างเดียว
 จตุพิโร. ปัจจัยธมโม กุสโล โดยความเป็นปัจจัย. มี ๒ อย่าง คือ
 อกุสโล สหุโท อริยมคโคติ การกเหตุ (เหตุที่เป็นตัวกระทำ) ๑
 ปญจวิโร. ตถา สภาคเหตุ^๒ สัมปาปกเหตุ (เหตุที่ทำให้สำเร็จ) ๑.
 อสภาคเหตุ อชฌตติกเหตุ พาทิรเหตุ มีอีก ๓ อย่าง คือ การกเหตุ (เหตุที่เป็น
 ชนกเหตุ ปรีคคาหกเหตุ สาธารณเหตุ ตัวกระทำ) ๑ ฌาปกเหตุ (เหตุที่ทำให้รู้)
 อสาธารณเหตุ สมนนุตรเหตุ ปรมุปร- ๑ สัมปาปกเหตุ (เหตุที่ทำให้สำเร็จ) ๑. มี
 เหตุ สหชาติเหตุ อสหชาติเหตุ ๔ อย่าง คือ เหตุเหตุ (เหตุที่เป็นเหตุ) ๑
 สาสวเหตุ อนาสวเหตุติวาทินา อเนก- ปัจจัยเหตุ (เหตุที่เป็นปัจจัย) ๑ อุตตมเหตุ
 วิโร จาติ เวทิตพโพ. (เหตุสูงสุด) ๑ สาธารณเหตุ (เหตุทั่วไป)
 ๑. มี ๕ อย่าง คือ ปัจจัยธรรม (ธรรม
 ที่เป็นปัจจัย) ๑ กุศล (ธรรมที่เป็นกุศล)
 ๑ อกุศล (ธรรมที่เป็นอกุศล) ๑ สัททะ
 (เสียง) ๑ อริยมรรค ๑. อนึ่ง ฟังทราบว่ามีหลายอย่างโดยนัยมีอาทิว่า สภาคเหตุ
 (เหตุที่มีส่วนเสมอกัน) ๑ อสภาคเหตุ
 (เหตุที่มีส่วนไม่เสมอกัน) ๑ อชฌตติกเหตุ
 (เหตุภายใน) ๑ พาทิรเหตุ (เหตุภายนอก)
 ๑ ชนกเหตุ (เหตุที่ทำให้เกิด) ๑ ปรีคคา-

^๑ ไป. อสาธารณเหตุ.

^๒ ไป. สภาคเหตุ อสภาคเหตุ.

ผลมฺปิ ปจฺจยฺอุปฺนฺนภาเวน เอก-
 วิธํ. อธิคฺนฺตพฺพโตปิ สมฺปาปกเหตุวเสน
 ผลปริยาโย ลพฺภตฺติ นิพฺพตฺเตตพฺพ-
 อธิคฺนฺตพฺพภาวโต ทฺวิธํ. ญาเปตพฺพ-
 นิพฺพตฺเตตพฺพปตฺตพฺพโต ติวิธํ.
 ปจฺจยฺอุปฺนฺนวิปากกิริยาจฺนตฺถนิพฺพาน-
 วเสน ปญฺจวิธํ. สภาคเหตุนิพฺพตฺตํ
 อสภาคเหตุนิพฺพตฺตํ เอวมาทิวเสน
 อเนกวิธญฺจาติ เวทิตพฺพํ.

หกเหตุ (เหตุที่กำหนดถือเอา) ๑
 สาธารณเหตุ (เหตุทั่วไป) ๑ อสาธารณ-
 เหตุ (เหตุไม่ทั่วไป) ๑ สมนันตรเหตุ (เหตุ
 ติดต่อกัน) ๑ ปรัมปรเหตุ (เหตุต่อ ๆ
 กันมา) ๑ สหชาติเหตุ (เหตุเกิดร่วมกัน)
 ๑ อสหชาติเหตุ (เหตุที่ไม่ได้เกิดร่วมกัน)
 ๑ สาสวเหตุ (เหตุที่มีอาสวะ) ๑ อนาสว-
 เหตุ (เหตุที่ไม่มีอาสวะ) ๑.

แม้ผล ก็พึงทราบว่ามีอย่างเดียว
 โดยความเป็นปัจจยูปันนธรรม (คือผล
 ที่เกิดขึ้นแต่ปัจจัย). มี ๒ อย่าง โดย
 ความเป็นนิพัตตัตถัพพผล (คือผลที่พึงให้
 บังเกิด) และความเป็นอธิคันตัพพผล (คือ
 ผลที่พึงบรรลุ) ว่า คำปริยายแห่งผลย่อม
 ได้ด้วยอำนาจสัมปาปกเหตุ (เหตุที่พึง
 ให้สำเร็จ) แม้โดยความเป็นผลที่พึง
 บรรลุก็ได้. มี ๓ อย่าง โดยความเป็น
 ญาเปตัพพผล (ผลที่พึงให้รู้) ๑ นิพัตตเต-
 ตัพพผล (ผลที่พึงให้บังเกิด) ๑ ปัตตัพพผล
 (ผลที่พึงถึง) ๑. มี ๕ อย่าง คือ
 ปัจจยูปันนผล (ผลที่เกิดแต่ปัจจัย) ๑
 วิปาก ๑ กิริยา ๑ วจนัตถะ (อรรถ
 แห่งคำ) ๑ นิพพาน ๑. และมีหลายอย่าง

บริษัทแจ้งวัฒนะแกรนด์เดอวิลส์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ด้วยอำนาจเป็นผลมีอาทิอย่างนี้ คือ สภาคเหตุนิพัตตผล (ผลที่บังเกิดแต่เหตุที่มีส่วนเสมอกัน) ๑ อสภาคเหตุนิพัตตผล (ผลที่บังเกิดแต่เหตุที่มีส่วนไม่เสมอกัน) ๑.

ตถา โลกียํ โลกุตตรนฺติ. ตตฺถ โลกุตฺตรํ จตฺตาริ สามณฺณผลานิ. โลกียผลํ ทูริชํ กายิกํ มานสณฺจ. ตตฺถ กายิกํ ปณฺจทวาริกํ, อวสิฏฺฐํ มานสํ. ยณฺจ ตาย ตาย สุตฺต- เทสนาย สาเชตพฺพํ, ตทปิ ผลนฺติ.

หนึ่ง ผลยังมี ๒ อย่าง คือ โลกียผล (ผลที่เป็นฝ่ายโลกียะ) ๑ โลกุตตรผล (ผลที่เป็นฝ่ายโลกุตระ) ๑. ในผล ๒ อย่างนั้น โลกุตตรผล ได้แก่ สามัญญผล ๔. โลกียผล มี ๒ อย่าง คือ กายิกผล (ผลทางกาย) ๑ มานัสผล (ผลทางใจ) ๑. ในโลกียผล ๒ อย่างนั้น กายิกผล (ผลทางกาย) ได้แก่ ผลที่เกิดทางทวารทั้ง ๕ ผลที่เหลือ ชื่อว่า มานัสผล (ผลทางใจ). แม้ผลที่การแสดง สุตตะ คือ พระพุทธวจนะนั้น ๆ ฟังให้ สำเร็จ ก็เป็นผลทางใจด้วย ฉะนี้แล.

ภุมิปี สาสวภุมิ อนาสวภุมิ
 สขตภุมิ อสขตภุมิ ทสฺสนภุมิ
 ภาวนาภุมิ ปุณฺณชฺชนภุมิ เสกขภุมิ
 อเสกขภุมิ สวากภุมิ ปจฺเจกพฺุทฺธภุมิ
 สมฺมาสมฺพุทฺธภุมิ ฌานภุมิ อสมฺมาหิต-
 ภุมิ ปฏิปชฺชมานภุมิ ปฏิปนฺนภุมิ
 ปจฺจมาภุมิ ยาว จตฺตติภุมิ กามาวจร-

แม้ภุมิ ก็มีมากอย่างด้วยกัน คือ สาสวภุมิ (ภุมิที่มีอาสวะ) ๑ อนาสวภุมิ (ภุมิที่ไม่มีอาสวะ) ๑ สขตภุมิ (ภุมิที่ปัจจัยปรุงแต่ง) ๑ อสขตภุมิ (ภุมิที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่ง) ๑ ทสฺสนภุมิ (ภุมิชั้น ทสฺสนะ) ๑ ภาวนาภุมิ (ภุมิชั้นภาวนา) ๑ ปุณฺณชฺชนภุมิ (ภุมิชั้นปุณฺณ) ๑ เสกขภุมิ

บริษัทแจ่งวัฒนะแกรนด์เคอวิลด์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภุมิ	ยาว	โลกุตตรภุมิตี	พหุวิชา.	(ภุมิชั้นพระเสขะ) ๑ อเสกขภุมิ (ภุมิชั้นพระอเสขะ) ๑ สาวกภุมิ (ภุมิชั้นพระสาวก) ๑ ปัจเจกพุทธภุมิ (ภุมิชั้นพระปัจเจกพุทธเจ้า) ๑ สัมมาสัมพุทธภุมิ (ภุมิชั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ๑ ฌานภุมิ (ภุมิชั้นฌาน) ๑ อสมาหิตภุมิ (ภุมิชั้นไม่ได้สมาธิ) ๑ ปฏิบัติชฌานภุมิ (ภุมิชั้นผู้กำลังปฏิบัติ) ๑ ปฏิบัตินภุมิ (ภุมิชั้นผู้ปฏิบัติแล้ว) ๑ ปฐมาภุมิ (ภุมิชั้นที่ ๑) ไปจนถึงจตุตถภุมิ (ภุมิชั้นที่ ๔) กามาวจรภุมิ (ภุมิชั้นกามาวจร) ไปจนถึงโลกุตตรภุมิ (ภุมิชั้นโลกุตระ) ๑.
ตตถ	สาสวภุมิ	ปริตตมหคคตา	ในบรรดาภุมิเหล่านั้น	สาสวภุมิ (ภุมิที่มีอาสวะ) ได้แก่
ธมมา.	อนาสวภุมิ	อปุปมาณา	อาสวะ)	ได้แก่
ธมมา.	สังขตภุมิ	นิพพานวชชา	กามาวจร)	และมหัคคตะ (คือรูปาวจร
สพเพ	สภาวะธมมา.	อสังขตภุมิ	และอรูปาวจร).	อนาสวภุมิ (ภุมิที่ไม่มี
อปุปจจยา	ธมมา. ^๑	ทสสนภุมิ	อาสวะ)	ได้แก่
ปจจมคคผลธมมา.	ภาวนาภุมิ	อวสิฏฐ-	อัสสัมภุมิ (ภุมิชั้นโลกุตระ.	สังขตภุมิ
มคคผลธมมา.	ปุถุชนภุมิ	หีนมชฌิมา	อัสสัมภุมิ (ภุมิชั้นโลกุตระ.	ภุมิที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง)
ธมมา.	เสกขภุมิ	จตตารโ	อริยมคค-	ได้แก่
ธมมา	เหฏฐิมา	จ	ตโย	ผลธมมา
อเสกขภุมิ	อคคผลธมมา.	สาวกปัจเจก-	ที่ไม่มีปัจจัย.	ทสสนภุมิ (ภุมิชั้นทสสนะ)

^๑ โป. อปุปจโย ธมโม.

พุทธธมฺมา สวาทิกิฏฺมียโย. ฌานภุมิ
 ฌานธมฺมา. อสมาคิตภุมิ ฌานวชฺชิตา
 ธมฺมา. ปฏิปชฺชมานภุมิ มคฺคธมฺมา.
 ปฏิปนฺนภุมิ ผลธมฺมา. ปจฺมาทิกิฏฺมียโย
 สห ผลน จตฺตารโ มคฺคา
 อปริยาปนฺนา ธมฺมา “ปจฺมาย ภุมิยา
 ปตฺตติยา”ติอาทิวจนโต. กามาวจราทิกิ-
 ฏฺมียโย กามาวจราทิกิธมฺมา. เย จ
 ธมฺมา เตสํ เตสํ หารนยานํ
 ปตฺติฏฺจานภาเวน สุตฺเตสฺส นิตฺถาริยนฺติ,
 เตปิ ภุมิโยติ วิญฺญาตพฺพทา.

ได้แก่ ธรรม คือมรรคและผลชั้นที่ ๑.
 ภาวนาภุมิ (ภุมิชั้นภาวนา) ได้แก่ ธรรม
 คือมรรคผลที่เหลือ. ปุณฺณภุมิ (ภุมิ
 ชั้นปุณฺณ) ได้แก่ ธรรมชั้นเลวและ
 ชั้นกลาง. เสกขภุมิ (ภุมิชั้นพระเสขะ)
 ได้แก่ ธรรมคืออริยมรรค ๔ และธรรม
 คืออริยผล ๓ เบื้องต่ำ. อเสกขภุมิ (ภุมิ
 ชั้นพระอเสขะ) ได้แก่ ภูมิคืออรหัตผล.
 สวาทิกิฏฺมียโย (ภุมิชั้นพระสวาทิกิ) และปัจเจก-
 พุทธภุมิ (ภุมิชั้นพระปัจเจกพุทธเจ้า) ได้แก่
 ภูมิแห่งพระสวาทิกิเป็นต้น. ฌานภุมิ (ภุมิ
 ชั้นฌาน) ได้แก่ ภูมิคือฌาน. อสมาคิต-
 ภุมิ (ภุมิชั้นไม่ได้สมาธิ) ได้แก่ ธรรม
 ที่เว้นจากฌาน. ปฏิปชฺชมานภุมิ (ภุมิ
 ชั้นผู้ปฏิบัติ) ได้แก่ ธรรม คือมรรค.
 ปฏิปนฺนภุมิ (ภุมิชั้นผู้ปฏิบัติแล้ว) ได้แก่
 ธรรมคือผล. ภูมิที่มีปฐมภูมิเป็นต้น ได้แก่
 ธรรมที่เป็นโลกุตระ คือ มรรค ๔ พร้อมกับ
 ผลโดยพระบาลีมีอาทิว่า “ปจฺมาย ภุมิยา
 ปตฺตติยา เพื่อบรรลุมรรคภูมิที่ ๑” ดังนี้. ภูมิที่มี
 กามาวจรภูมิเป็นต้น ได้แก่ ธรรมที่เป็น
 กามาวจรเป็นต้น. และแม้ธรรมทั้งหลาย
 ขยายความไว้ในสุตตะทั้งหลาย โดย

อุปนิสาติ พลวการณ, โย
 อุปนิสฺสยปจฺจโยติ วุจฺจติ. ยณฺจ
 สนฺธาย สุตฺเต “ทุกฺขูปนิสา สทฺธา
 สทฺธูปนิสฺ สึลฺหฺติ ยาว วิมุตฺตูปนิสฺ
 วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺ”ติ วุจฺจติ. อปิ
 อุปนิสาติ ตสฺมี ตสฺมี สมเย
 สิทฺธนฺเต หทยภูตํ อพฺภนฺตรํ วุจฺจติ.
 อิชาปี เนตฺติหทยํ, ยํ สมมา
 ปรีกฺคณฺหนฺตา ฌมฺมกติกา ตสฺมี
 ตสฺมี สุตฺเต อากตฺตมฺมุขเณ สพฺพ-
 หารนยโยชนาย สมตฺถา โหนฺติ.
 ก็ ปเนตํ เนตฺติหทยํ ? ยทิทํ
 เอตฺสเสว เตตฺตีสวิทฺสส ปกรณ-
 ปทตฺถสฺส โสฬสอฏฺฐวิสตีวิธปฏฺจาน-
 วิภาเคน สหิตฺสส^๑ วิสโย สห
 นิमितฺตวิภาเคน อสงฺกรโต ววตฺถิตโต.

ความเป็นที่ตั้งแห่งหาระและนัยนั้น ๆ ก็
 ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า ภูมิ.

บทว่า อุปนิสา แปลว่า เหตุมี
 กำลัง ซึ่งท่านเรียกว่า เป็นอุปนิสสย-
 ปัจจัย. ซึ่งในที่สุดตะหมายถึงกล่าวไว้ว่า
 “ทุกฺขูปนิสา สทฺธา ศรัทธามีทุกฺขเป็น
 เหตุมีกำลัง สทฺธูปนิสฺ สึลฺหฺติ ศีลมี
 ศรัทธาเป็นเหตุมีกำลัง ไปจนถึงว่า
 วิมุตฺตูปนิสฺ วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺ วิมุตฺติ-
 ญาณทสฺสนนฺหิมิวิมุตฺติเป็นเหตุมีกำลัง”.
 อนึ่ง ท่านเรียกภายในซึ่งเป็นหัวใจใน
 ลัทธิความเห็นนั้น ๆ ว่า อุปนิสา. แม้
 ในที่นี้ ก็เรียกภายในอันเป็นหัวใจของ
 คัมภีร์เนตติปกรณ์ว่า อุปนิสา ซึ่งพระ-
 ธรรมกถิกทั้งหลายผู้กำหนดจับได้โดยชอบ
 ย่อมเป็นผู้สามารถเพื่อประกอบหาระ และ
 นัยทั้งปวงโดยมุ่งธรรมอันมาแล้วในที่สุดตะ
 คือพระพุทธรวจนะนั้น ๆ เป็นสำคัญ.
 ก็หัวใจของเนตติปกรณ์นี้เป็นอย่างไร ?
 คือ ขอบเขตแห่งอรรถแห่งบทของเนตติ-
 ปกรณ์ มี ๓๓ อย่างนี้แหละ ซึ่งประกอบ

^๑ ฉ. ปกรณปทตฺถโสฬสส อฏฺฐวิสตีวิธปฏฺจาน-
 วิภังคสहितสส.

เสยยถึทำ ? เทสนาหารสฺส
 อสฺสาทาโท วิสโย, ตสฺส อสฺสาทาภิ-
 วิภาวนลกฺขณตฺตา. ตสฺส อสฺสาโท
 สุขํ โสมนสฺสนฺติ เอวมาทิวภาโค,
 ตสฺส นิมิตฺตํ อิกฺขจารมฺมนาภิ, อยญจ
 อตฺถโก เทสนาหารวิจยหารนิตฺเทศ-
 วณฺณนาย วิตุถารโต ปกาสิโต เอว.
 สุตฺเต อากตฺทมฺสฺส สภาควิสภาค-
 ฐมฺมาวฏฺฏนวิสโย อาวฏฺฏหาโร,
 ตทฺภยอวฏฺฏนลกฺขณตฺตา. สุตฺเต
 อากตฺทมฺมานํ ปจฺจนีกฐมฺมวิสโย
 ปริวตฺตนาหาโร, ปฏิปฺกฺขฐมฺมปริวตฺต-
 นลกฺขณตฺตา. ปทฺฏจฺานปริกฺขารเสสุ
 อาสนนฺการณํ อุนิสฺสยการณญจ
 ปทฺฏจฺานํ, เหตุ ปริกฺขารโรติ อยเมเตสํ
 วิเสโส.

ด้วยการจำแนกปฏิฐาน ๑๖ อย่าง และ
 ๒๘ อย่าง ที่แยกแยะไว้โดยมิได้ปะปนกัน
 พร้อมกับการจำแนกเหตุ.

ข้อนี้เป็นอย่างไร ? คือ เทสนา-
 หาระมีอรรถ ๖ อย่าง มีอัสสาทะเป็นต้น
 เป็นขอบเขต เพราะเทสนาหาระนั้น มี
 ลักษณะอธิบายอรรถมีอัสสาทะเป็นต้น.
 เทสนาหาระนั้นมีการจำแนกมีอาทิอย่างนี้
 คือ อัสสาทะ ได้แก่ สุข โสมนัส,
 อัสสาทะนั้นมีอิฏฐารมณเป็นต้นเป็นเหตุ
 ก็ความข้อนี้ ข้าพเจ้าได้ประกาศแล้ว
 โดยพิสดารในการอธิบายนิตเทศแห่ง
 เทสนาหาระและวิจยหาระที่เดียว. อา-
 วัฏฏหาระ มีขอบเขตคือการหมุนธรรมที่
 เป็นสภาคกันและเป็นวิสภาคกันแห่ง
 ธรรมที่มาในสุดตะ เพราะมีลักษณะ
 หมุนธรรมทั้ง ๒ อย่างนั้น. ปริวตฺต-
 หาระ มีขอบเขตคือธรรมที่เป็นข้าศึก
 แห่งธรรมที่มาแล้วในสุดตะ เพราะมี
 ลักษณะพลิกกลับธรรมที่เป็นปฏิปักษ์. ใน
 บรรดาปทัฏฐานและปริกขาร เหตุใกล้
 และเหตุที่เป็นอุปนิสสัยเป็นปทัฏฐาน เหตุ

สภาควิสภาคธมฺมา จ เตสํ เตสํ
 ธมฺมานํ อนุกุลปฏิกุลธมฺมา ยถากุณฺม
 เวทิตพฺพา. ยถา ? สมฺมาทิฏฺฐิยา
 สมฺมาสงฺกปฺโป สภาโค, มิจฺฉาสงฺกปฺโป
 วิสภาคโติ อิมินา นเยน สพฺพํ
 สภาควิสภาคโต เวทิตพฺพํ.

ลกฺขณฺนติ สภาโว. โส หาร-
 นยานํ นิตฺทเทเส วิภาวโติ เอว.

ยํ ปเนตํ เหตุอาทิวเสสวินิมุตฺตํ
 หารนยานํ โยชนานิพนฺธนํ, โส
 นโย. ยถาห ลกฺขณฺนหาเร “เอวํ
 เย ธมฺมา เอกลกฺขณา (๑) กิจฺจโต
 จ ลกฺขณโต จ สามญฺญโต
 จา”ติอาทิ. ตถา วิจเยน หาเรน
 วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพาติ.

เป็นปริชาาร ปทัญฐานและปริกขาร
 เหล่านี้ มีความต่างกันดังกล่าวมานี้.

ก็ธรรมที่เป็นสภาคกัน และเป็น
 วิสภาคกัน ฟังทราบว่าเป็นธรรม
 ที่อนุกุลกันและเป็นข้าศึกกันแก่ธรรม
 ทั้งหลายนั้น ๆ ตามลำดับ. ฟังทราบ
 อย่างไร ? ฟังทราบโดยสภาคกัน (คือ
 เข้ากันได้) และเป็นวิสภาคกัน (เข้า
 กันไม่ได้) ทั้งหมด โดยนัยนี้ คือ สัมมา-
 ทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ เป็นสภาคกัน มี
 มิจฉาสังกัปปะเป็นวิสภาคกัน.

คำว่า ลักษณะ ได้แก่ สภาวะ.
 สภาวะนั้นข้าพเจ้าได้อธิบายไว้แล้วทีเดียว
 ในนิตเทสแห่งหาระและนัย.

ส่วนข้อที่ผูกพันโดยการประกอบ
 หาระและนัยที่พันไปจากชนิดแห่งข้อ
 เบ็ดเตล็ดมีเหตุเป็นต้นใจ นัยได้แก่ข้อนั้น.
 ดังที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้ในลักษณหาระ
 ว่า “ด้วยประการอย่างนี้ ธรรมเหล่าใด
 ที่มีลักษณะเดียวกัน โดยกิจ โดยลักษณะ
 และโดยความเสมอกัน” ดังนี้เป็นต้น. อนึ่ง

๑ ส. (เศ กิจจโคว วุตฺตา).

ตถา โสธนหาราทิสฺสุ สุกฺโข อารมฺโก
โหติ, โส ปญฺเฬห วิสฺสชฺชิตฺโต ภาตฺติ^๑
เอวมาทึ. เอกตฺตาทโยปิ นยา อธิ
นโยติ คเหตุพฺพา.

เอว เหตุผลาทินิ อุปฺชาเรตฺวา
เนสฺส วเสน ตตฺถ ตตฺถ สุตฺเต
ลพฺภมานปทตฺถนิตฺถารณมฺุเขน ยถา-
ลกฺขณํ เอเต หารา นยา จ
โยเชตพฺพา. วิเสสโต ปน ปทฺฐจฺาน-
ปริกฺขารา เหตุวเสน. เทสนา-
วิจยจตุพฺยุหสมาโรปนา เหตุผลวเสน.
ตถา เววจนปญฺณตฺติโอดรณโสธนา
ผลวเสนวาติ เกจิ. วิภตฺติ เหตุภุมิ-
วเสน. ปรีวตฺโต วิสภาควเสน.
อาวฏฺโฏ สภาควิสภาควเสน. ลกฺขณ-
ยุตฺติอิฏฺฐจฺานา นยวเสน โยเชตพฺพาติ.
เอตฺตาวตา จ ยํ วุตฺตํ.

พึงพิจารณาด้วยวิจยหาระแล้วประกอบ
ด้วยยุตติหาระ. อนึ่ง ในโสธนหาระ
เป็นต้นมีคำมีอาทิอย่างนี้ว่า มีอาร์มกะที่
ชำระแล้ว ปัญหาย่อมเป็นอันวิสัยแล้ว.
นัยทั้งหลายแม้มีเอกัตตัญเป็นต้น พึง
ถือว่าเป็นนัยในที่นี้.

บัณฑิต พึงใคร่ครวญเหตุและผล
เป็นต้น อย่างนี้แล้ว ประกอบหาระและ
นัยเหล่านี้ ตามลักษณะโดยมุ่งขยาย
ความอรรถแห่งบทที่ได้ในสุดตะนั้น ๆ
ด้วยอำนาจเหตุและผลเป็นต้นเหล่านั้น.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แต่โดยพิเศษ
พึงประกอบปทฐจฺานหาระและปริกขาร-
หาระด้วยอำนาจเหตุ พึงประกอบ
เทสนาหาระ วิจยหาระ จตุพฺยุหหาระ
และสมาโรปนหาระด้วยอำนาจเหตุและผล
อนึ่ง พึงประกอบเววจนหาระบัญญัติ-
หาระ โอดรณหาระและโสธนหาระ
ด้วยอำนาจผลอย่างเดียว. พึงประกอบ
วิภตฺติหาระด้วยอำนาจเหตุและภุมิ. พึง
ประกอบปรีวัตตนหาระด้วยอำนาจวิสภาค

^๑ ส. โป. โหตฺติ.

ธรรม. ฟังประกอบอาวัญญุหาระด้วย
อำนาจสภาคธรรม และวิสภาคธรรม.
ฟังประกอบลักษณะหาระ ยุติหาระและ
อธิฏฐานหาระ ด้วยอำนาจนัย ฉะนี้แล.
ก็โดยลำดับแห่งคำเพียงเท่านั้น คำใดที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า

“สามณฺณโต วิเสเสน
ปทตฺโต ลกฺขณํ กโม
เอตฺตาวตฺตา จ เหตุวาทิ
เวทิตพฺพา หิ วิญญฺนา”ติ.

อัยํ คาทา วุตฺตตฺตา โหติ.

นิตฺเตสวารวณฺณา นิฏฺฐิตา.

“บัณฑิต ฟังทราบอรรถแห่งบท
ลักษณะ ลำดับ ความมีประมาณ
เท่านั้นและข้อปกิณณกะมีเหตุเป็นต้น
โดยความเหมือนกัน โดยความต่าง
กัน”ดังนี้.

คานานี้ เป็นคานามีความที่ข้าพเจ้าได้
กล่าวแล้ว.

พรรณนานิตฺเตสวาร จบ.

๔. ปฏิบัติทเทศวาร

๑. เทศนาหารวิภงควณณา

๕. เอวํ หาราทโย สุขคฺคหณตฺถํ
 คาถาพนฺธวเสน สรูปโต นิตฺทิสิตฺวา
 อิทานิ เตสุ หารเ ตาว ปฏิทิตฺเตส-
 วเสน วิภิจิตฺตํ “ตตฺถ กตโม
 เทศนาหารโ”ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ
 กตโมติ กถตฺถกมฺยตาปฺจุฉา. เทศนา-
 หารโติ ปฺจุฉิตฺตพฺพทฺมมฺนิทฺสสนฺ.๑
 กิณฺจาปิ เทศนาหารโ นิตฺทเทศวาร
 สรูปโต ทสฺสิโต, ปฏิทิตฺเตสฺส ปน
 วิสยํ ทสฺเสนฺโต “อสุสาทาทินฺวตา”ติ
 คาถํ เอกเทศเนน ปฺจุฉามสฺติ. อยํ
 ปน เทศนาหารโ ปฺพุพาปราเปกฺโข.
 ตตฺถ ปฺพุพาเปกฺขตฺเต “กตโม
 เทศนาหารโ”ติ ปฺจุฉิตฺตฺวา “อสุสาทา-
 ทินฺวตา”ติ สรูปโต ทสฺสิตฺส
 นิคมนํ โหติ. ปราเปกฺขตฺเต ปน
 “อยํ เทศนาหารโ ก็ เทศยตี”ติ
 เทศนาภิรียาย กตฺตุนิตฺทเทโส โหติ.
 เตน เทศนาหารสฺส อนฺวตฺตตฺถตฺถ

๔. ปฏิทิตเทศวาร

๑. พรรณนาเทศนาหารวิภังค์

๕. ท่านอาจารย์(พระมหากัจจายน-
 เถระ) ครั้นขยายความวิธีทั้งหลายมี
 หาระเป็นต้น โดยสรุปด้วยอำนาจผูก
 เป็นคาถาเพื่อการรับได้โดยง่ายอย่างนี้แล้ว
 บัดนี้ ในบรรดาวิธีเหล่านั้น ประสงค์
 จะจำแนกหาระ ด้วยอำนาจปฏิบัติเทศ
 ก่อน จึงเริ่มคำว่า “ในบรรดาหาระ ๑๖
 อย่างนั้น เทศนาหาระเป็นไหน” ดังนี้
 เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
 เป็นไหน เป็นกถตฺถกมฺยตาปฺจุฉา (คือ
 คำถามเพื่อต้องการตอบเอง). คำว่า
 เทศนาหาระ เป็นคำไชรธรรมที่จะฟังถาม.
 เทศนาหาระท่านอาจารย์ได้แสดงแล้ว
 โดยสรุปในนิตเทศวารแม้โดยแท้ ถึง
 อย่างนั้น เมื่อจะแสดงขอบเขตแห่ง
 ปฏิทิตเทศ จึงระบุดคาถาว่า “อสุสาทา-
 ทินฺวตา” โดยเอกเทศ. ก็เทศนาหาระ
 นี้เล็งถึงข้างหน้าและข้างหลัง. ใน
 สองประการนั้น เทศนาหาระเล็งถึง

๑ ไป. ปฺจุฉิตฺตม...

ทสฺเสติ. เทสยตีติ ส่วนนฺเถติ, ข้างหน้า มีการถามว่า “เทสนาหาระ
 วิตุฎาเรตีติ อตุโถ. เป็นไหน” แล้วกล่าวย้าคำที่แสดงไว้
 โดยสรุปว่า “อสุสาทาทีนฺวตา อัสสาทะ
 (ความยินดี) ๑ อาทีนวะ (โทษ) ๑”.
 ส่วนการเล็งถึงข้างหลัง มีการขยาย
 ความเป็นกัตตุแห่งกิริยาคือการแสดงว่า
 “เทสนาหาระนี้ แสดงอะไร”. ด้วยการ
 ขยายความเป็นกัตตุนั้น ท่านอาจารย์
 แสดงความที่เทสนาหาระ มีชื่อตาม
 ความหมาย. คำว่า แสดง ได้แก่
 อธิบาย, ความว่า ขยายความให้พิสดาร.

อิทานิ อเนน เทเสตพฺพชฺชมฺเม
 สรูปโต ทสฺเสนฺโต “อสุสาทนฺ”ติ-
 อาทีมาห, ตํ ปุพฺเพ วุตฺตนฺยตฺตา
 อุตฺตานเมว. ตสฺมา อิติ ปรมฺปิ
 อวุตฺตเมว วณฺณยิสฺสาม. “กตฺถ ปน
 อากเต อสุสาทาทีเก อัยฺ หาโร
 ส่วนนฺเถตี”ติ อญฺโยคํ มนสิกตฺวา
 เทสนาหาเรน ส่วนนฺเถตพฺพชฺชมฺมํ
 ทสฺเสนฺโต “ชฺชมฺมํ โว ภิกฺขเว
 เทเสตฺตสฺสามิ”ติอาทิกํ สพฺพปฺริยตฺติชฺชมฺม-
 สงฺคาหํ ภควโต ฉณฺกทฺเทสนํ
 เอกเทเสน ทสฺเสติ.

บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
 ธรรมที่เทสนาหาระนี้ พึงแสดงโดยสรุป
 จึงกล่าวคำว่า “อัสสาทะ(ความยินดี)”
 เป็นต้น, คำนั้น ง่ายทีเดียว เพราะมีนัย
 ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว. เพราะเหตุนั้น
 แม้ต่อแต่นี้ไป ข้าพเจ้าจักพรรณนาคำ
 ที่มีได้กล่าวแล้วเท่านั้น. ท่านอาจารย์
 มนสิการถึงคำย้อนถามว่า “ก็หาระนี้
 อธิบายอรรถมีอัสสาทะเป็นต้นที่มาแล้ว
 ในที่ไหน” ดังนี้ เมื่อจะแสดงธรรมที่
 เทสนาหาระพึงอธิบายจึงแสดงเทศนา ๖
 หมวด ๖ ประการของพระผู้มีพระภาค

บริษัทบุหงาอากาศเดีย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ ฌมฺมนฺติ อัย ฌมฺม-สทฺโท
 ปริยตฺติสจฺจสมาธิปญฺญาปกฺติปญฺญา-
 ปตฺติเวยฺยาทีสุ พหุสุ อตฺเตสุ
 ทิฏฺฐปฺปโยโค. ตถา हि “อิธ ภิกฺขุ
 ฌมฺมํ ปริยาปุณาตี”ติอาทีสุ^๑ ปริยตฺติ-
 ฌมฺเม ทิสฺสตี. “ทิฏฺฐฌมฺโม ปตฺต-
 ฌมฺโม”ติอาทีสุ^๒ สจฺเจ. “เอวํ ฌมฺมา เต
 ภควนฺโต อหฺเสนฺ”ติอาทีสุ^๓ สมาธิมฺหิ.
 “สจฺจํ ฌมฺโม ธิติ จาโค”ติ
 เอวมาทีสุ^๔ ปญฺญาयํ. “ชาติธมฺมานํ
 ภิกฺขเว สตฺตานนฺ”ติ เอวมาทีสุ^๕
 ปกฺติยํ. “ฌมฺโม หเว รกฺขตี
 ฌมฺมจารินฺ”ติอาทีสุ^๖ ปุญฺเณ. “จตฺตาโร
 ปาราชิกา ฌมฺมา”ติ เอวมาทีสุ^๗
 อาปตฺติยํ. “กุสลา ฌมฺมา อกุสลา”ติ-
 อาทีสุ^๘ เวยฺเย. อิธ ปน ปริยตฺติยํ

อันรวบรวมพระปริยัติธรรมทั้งปวงมีอาทิ
 ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง
 ธรรมแก่เธอทั้งหลาย” ดังนี้ โดยเอกเทศ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น จะอธิบาย
 คำว่า ฌมฺม (ธรรม) ต่อไป ฌมฺมะศัพท์
 นี้มีการใช้ที่เห็นในอรรถมากอย่างเป็นต้น
 ว่า อรรถว่าปริยัติ อรรถว่าสัจจะ
 อรรถว่าสมาธิ อรรถว่าปัญญา อรรถว่า
 ปกฺติ อรรถว่าบุญ อรรถว่าอาบัติ และ
 อรรถว่าไฉยธรรม. จริงอย่างนั้น
 ฌมฺมะศัพท์ ปราภฏในปริยัติธรรม เช่น
 ในประโยคมีอาทิว่า “อิธ ภิกฺขุ ฌมฺมํ
 ปริยาปุณาตี ภิกฺขุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
 เรียนธรรม (หมายถึงพระปริยัติธรรม)”.
 ปราภฏในอรรถว่าสัจจะ เช่นในประโยค
 มีอาทิว่า “ทิฏฺฐฌมฺโม ปตฺตฌมฺโม ผู้มี
 ธรรมอันเห็นแล้ว ผู้มีธรรมอันบรรลุแล้ว
 (หมายถึงเห็นสัจจะบรรลุสัจจะแล้ว)”.
 ปราภฏในอรรถว่าสมาธิ เช่นในประโยค

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๕๘.

^๒ ที. สี. ๕/๑๔๑.

^๓ ที. มหา. ๑๐/๕, ๕๗,

^๔ จุ. ชา. ๒๗/๑๘, ๘๕.

^๕ ที. มหา. ๑๐/๓๔๓, ม. ปุ. ๑๒/๑๑๕.

^๖ จุ. ชา. ๒๗/๒๕๐.

^๗ วิ. มหาวิภังค. ๑/๒๒๐.

^๘ อภิ. ส. ๓๔/๑.

ทฎจพุโฑติ.^๑

มีอาทิวา “เอวํ ธมฺมา เต ภควนฺโต
 อหฺลํ ภูมิพฺระภาคเหล่านั้ ทรณ
 มีธรรมอยางนี้ (คือทรงมีสมาธิอยางนี้)”.
 ปรากฎในอรรถวาปัญญา เช่นในประโยค
 มีอาทิวา “สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค
 สจฺจจะ ธรรมะ (คือปัญญา) ธิติ (ความ
 หยุดใจ) จาคะ (ความสละ)” ดั่งนี้.
 ปรากฎในอรรถวา ปรกติ เช่นใน
 ประโยคมีอาทิวา “ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว
 สตุตถานํ จูกรภิกฺษุทังหลาย ความ
 ปรรณาย่อมเกิดแกสัตวทังหลายผู้มี
 ความเกิดเป็นธรรมดา” ดั่งนี้. ปรากฎ
 ในอรรถวาบุญ (ความดี) เช่นในประโยค
 มีอาทิวา “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี
 ธรรม (ความดี) แลยอมรักษาผู้ประพฤติ
 ธรรม” ดั่งนี้. ปรากฎในอรรถวาอาบัติ
 เช่นในประโยคมีอาทิวา “จตุตทาโร
 ปาราชิกา ธมฺมา ธรรม (อาบัติ)
 ปาราชิก ๔ ข้อ” ดั่งนี้. ปรากฎใน
 ไถยธรรม (ธรรมที่ควรรู) เช่นในประโยค
 มีอาทิวา “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธรรม

^๑ ปปญจสุทนี. ๑/๒๓, อฎฐสาลินี. ๑๐๔.
 มฐุรคฤวลาสินี. ๒๕ (ภูมิพโลภิกขุ).

ที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล” ดังนี้.
ก็ในที่นี้ พึงเห็นใช้ในอรรถว่า ปริยัติ-
ธรรมแล.

โวดิ ปน อัย โว-สทุโท
“หนุท ทานิ ภิกฺขเว ปวาเรมิ
โว”ติ^๑ เอตถ อุปโยคตฺเถ อาคโต.
“สนฺนิปตฺตานํ โว ภิกฺขเว ทวํ
กรณียนฺ”ติอาทีสุ^๒ กรณตฺเถ. “เย हि
โว อริยา ปริสฺสุทฺทกายกมฺมนฺตา”ติ^๓
อาทีสุ ปทปุรเณ. “อาโรจยามิ โว
ภิกฺขเว”ติอาทีสุ^๔ สมฺปทานตฺเถ. อิธาปิ
สมฺปทานตฺเถ เอวาติ ทฎฺฐพฺโพ.

ก็จะอธิบายคำว่า โว ต่อไป โว
ศัพท์มาในอรรถทฎฐยาวิภังคิตติ เช่นใน
ประโยคนี้ว่า “หนุท ทานิ ภิกฺขเว
ปวาเรมิ โว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราขอ
ปวารณาเธอทั้งหลาย” ดังนี้. มาใน
อรรถตติยาวิภังคิตติ เช่นในประโยคมีอาทิ
ว่า “สนฺนิปตฺตานํ โว ภิกฺขเว ทวํ
กรณียํ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
ประชุมกันควรทำกิจ ๒ อย่าง” ดังนี้.
มาในอรรถปทปุรณะ เช่นในประโยคมี
อาทิว่า “เย हि โว อริยา ปริสฺสุทฺทกาย-
กมฺมนฺตา ก็พระอริยะทั้งหลายเหล่าใด
มีกายกรรมบริสุทธี” ดังนี้. มาในอรรถ
จตุตถวิภังคิตติ เช่นในประโยคมีอาทิว่า
“อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย”

^๑ ส. ส. ๑๕/๒๘๐.

^๒ ม. ม. ๑๒/๓๑๔.

^๓ กเวสิตพฺโพ.

^๔ อจ. สคตก. ๒๓/๑๒๕.

ภิกขุชนสีลตาทิกุณโยเคน ภิกขุ,
 ภินฺนุกิเลสตาทิกุณโยเคน วา. อถวา
 สํสาเร ภยํ อิกฺขนฺหุติติ ภิกขุ.
 ภิกฺขเวติ เตสํ อาลปนํ. เตเน เต
 ฐมฺมสฺสวเน นโยเชนฺโต อตฺตโน
 มุขาทิมุขํ กโรติ. **เทเสสฺสามิตี**^๑
 กเถสฺสามิ. เตเน นาทํ ฐมฺมิสฺสรตาย
 ตุมฺเห อญฺญํ กิณฺจิกิ กาเรยฺยามิ,^๒
 อนาวรณณฺวณฺเน สพฺพํ เวยฺยธมฺมํ
 ปจฺจกฺขการิตาย ปน ฐมฺมํ
 เทเสสฺสามิตี อิทานิ ปวตฺตติยมาณํ
 ฐมฺมเทสนํ ปฏิชานาติ. **อาทิ-**
 กลฺยาณนฺตฺวาทีสุ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ
 อาทิกฺลฺยาณํ, อาทิกฺลฺยาณเมตฺตสฺสาติ วา
 อาทิกฺลฺยาณํ. เสสฺสพทฺทเวปี เอเสว
 นโย. ตตฺถ สีเลน อาทิกฺลฺยาณํ.
 สมาริชา มชฺฌเมกฺลฺยาณํ. ปณฺณาย
 ปรีโยसानกฺลฺยาณํ. พุทฺธสฺสุพุทฺธตาย วา
 อาทิกฺลฺยาณํ. ฐมฺมสฺสุฐมฺมตาย มชฺฌ-

ดั่งนี้. แม้ในพระบาลีนี้ พึงเห็นว่า
 มาในอรรถจตุตถีวิภักตีอย่างเดียว.

ชื่อว่า ภิกษุ เพราะประกอบด้วย
 คุณมีการขอเป็นปกติเป็นต้น อีกอย่าง-
 หนึ่ง ชื่อว่า ภิกษุ เพราะความ
 ประกอบด้วยคุณมีความเป็นผู้มีกิเลส
 ทำลายแล้วเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
 ภิกษุ เพราะอรรถว่า 'เห็นภัยในสงสาร.
 คำว่า **ดูกรภิกษุทั้งหลาย** เป็นคำร้อง-
 เรียกภิกษุเหล่านั้น. ด้วยคำร้องเรียกนั้น
 พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงชักชวนภิกษุ
 เหล่านั้นให้พึงธรรมย่อมกระทำให้หันหน้า
 ไปหาพระองค์. คำว่า เราจักแสดง
 ความว่า เราจักกล่าว. ด้วยคำนั้น
 พระผู้มีพระภาคย่อมทรงยืนยันการทรง
 แสดงธรรมที่พระองค์ให้เป็นไปอยู่ ณ
 บัดนี้ว่า เรามิได้ใช้ให้พวกเธอทำอะไร
 อย่างอื่น เพราะความที่เราเป็นใหญ่ใน
 ธรรม แต่จักแสดงธรรมเพราะความ
 เป็นผู้ทำให้ประจักษ์ซึ่งไฉยธรรมทั้งปวง
 ด้วยอนาวรณญาณ. จะวินิจฉัยในคำว่า

^๑ โป. เทสิสฺสามิ.

^๒ ส. กเรสฺสามิ.

กल्याณ. สัมสมฺปฏิตติยา ปรีโยसान-
 กल्याณ. อถวา อุกฺฆฏิตถฺตญฺญวินยเนน
 อาทิกल्याณ. วิปญฺจิตถฺตญฺญวินยเนน
 มชฺฌเมกल्याณ. เหนยุปฺกคฺคลวินยเนน
 ปรีโยसानกल्याณ. อยเมวตฺตโก
 อิธาธิปฺเปโต.

อาทิกल्याณ งามในเบื้องต้นเป็นต้นต่อไป
 งามในเบื้องต้น ชื่อว่า อาทิกल्याณ
 แปลว่า งามในเบื้องต้น, อีกอย่างหนึ่ง
 ความงามในเบื้องต้นมีอยู่แก่กรรมนี้
 เหตุนั้น กรรมนี้ชื่อว่า อาทิกल्याณ แปลว่า
 มีความงามในเบื้องต้น. แม้ในบทที่เหลือ
 ทั้ง ๒ ก็มีนัยนี้แหละ. ในคำนั้น ชื่อว่า
 งามในเบื้องต้นด้วยศีล. งามในท่ามกลาง
 ด้วยสมาธิ. งามในที่สุดด้วยปัญญา.
 อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้น เพราะ
 ความเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว.
 ชื่อว่างามในท่ามกลาง เพราะความที่
 ธรรมเป็นธรรมดี. ชื่อว่างามในที่สุด
 เพราะความปฏิบัติดีของสงฆ์. อีกอย่าง-
 หนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้น เพราะการ
 แนะนำอุคฺฆฏิตถฺตญฺญบุคคล. ชื่อว่า งาม
 ในท่ามกลาง เพราะการแนะนำวิปญฺจิ-
 ตถฺตญฺญบุคคล. ชื่อว่า งามในที่สุด เพราะ
 การแนะนำในยบุคคล. ความข้อนี้แหละ
 ประสงค์เอาในที่นี้.

อตุถสมฺปฏิตติยา	สาตถฺถ.	ชื่อว่า สาตถฺถ (พร้อมทั้งอรรถ)
พฺยญฺชนสมฺปฏิตติยา	สพฺยญฺชน.	เพราะความถึงพร้อมด้วยอรรถ. ชื่อว่า
สงฺกาสนาทิจจอตฺตปทสมาโยคโต	วา	สพฺยญฺชน (ความทั้งพยัญชนะ) เพราะ

แนวพิมพ์ วารานานา. ป-VI.๑-๑๑

บริษัทบุหงาอากาศเดีย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สาตถ์. อกฺขราทิจฺจพฺพญชฺชนปทสสมาโยคโต
 สพฺพญชฺชนํ. อยเมวตฺโต^๑ อิธาทิปุเปโต.
 อูปเนตพฺพภาวโต เอกนฺเตน ปริ-
 ปุณฺณนฺติ **เกวลปริปุณฺณํ**. อูปเนตพฺพภา-
 วโต **ปริสุทฺธํ**. สีลาทิปญฺจ-
 วมฺมกฺขนฺธปาริปุริยา วา **ปริปุณฺณํ**.
 จตุโรฆนิตฺถรณาย ปวตฺติยา โลกามิส-
 นฺิรเปกฺขตาย จ **ปริสุทฺธํ**. พุรหฺม
 เสฏฺฐํ อุตฺตมํ, พุรหฺมณฺ์ วา
 เสฏฺฐจฺานํ อริยานํ จริยํ สีกฺขตฺตยสงฺคหํ
 สาสนํ **พุรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามิ**^๒
 ปรีทึปยิสฺสามิตี อตฺโต.

ความถึงพร้อมด้วยพญฺชนะ. อีกอย่างหนึ่ง
 ชื่อว่า **พร้อมทั้งอรรถ** เพราะความ
 ประกอบด้วยอรรถบท ๖ มีสังกาสนา
 (การกล่าว) เป็นต้น. ชื่อว่า **พร้อมทั้ง**
พญฺชนะ เพราะความประกอบด้วย
 พญฺชนะบท ๖ มีอักขระเป็นต้น. ความ
 ข้อนี้แหละประสงคฺเอาในที่นี้. ชื่อว่า
เกวลปริปุณฺณํ (บริบูรณ์สิ้นเชิง) เพราะ
 อรรถว่า บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เพราะ
 ไม่มีสิ่งที่จะนำเข้าไปเพิ่ม. ชื่อว่า **ปริสุทฺธํ**
 (บริสุทธิ์) เพราะไม่มีสิ่งที่จะต้องนำออก
 ไป. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **บริบูรณ์**
 เพราะความเต็มเปี่ยมแห่งธรรมขันธ์ทั้ง ๕
 มีศีลเป็นต้น. ชื่อว่า **บริสุทธิ์** เพราะ
 เป็นไปเพื่อถอนออกจากโอฆะทั้ง ๔ และ
 เพราะไม่มีการเพ่งเล็งโลกามิส. อธิบายว่า
จักประกาศ คือ จักแสดงจริยา คือ
 ศาสนา อันสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขาอัน
 ยิ่งใหญ่ คือ ประเสริฐสุด หรือของท่าน
 ผู้ยิ่งใหญ่คือผู้ประเสริฐ เป็นพระอริยเจ้า
 อันชื่อว่า **พรหมจรรย์**.

^๑ โป. อยเมว จตฺโต.

^๒ เนตติปาพิขํ ปกาเสสฺสามิตี ทิสฺสติ.

เอวํ ภควตา เทสิโต ปกาสิโต
 จ สาสนธมโม เยสํ อสฺสาทาทีนํ
 ทสฺสนวเสน^๑ ปวตฺโต, เต อสฺสาทาทย
 เทสนาหารสฺส วิสยภูตา ยตฺถ ยตฺถ
 ปาเจ สวิเสสํ วุตฺตา, ตโต
 ตโต นิทฺธาเรตฺวา อุททาหรณวเสน
 อิธานेतฺวา ทสฺเสตฺถุ “ตตฺถ กตฺโม
 อสฺสาโท”ติอาทึ อารทฺธํ. ตตฺถ
 กามนฺติ มนาปิยรูปาทึ เตภูมิกธมฺม-
 สงฺขาทํ วตฺถุกามํ. กามยมานสฺสาติ
 อิจฺฉนฺตสฺส. ตสฺส เจตฺถํ สมิชฺฌตฺติ
 ตสฺส กามยมานสฺส สตฺตสฺส ตํ
 กามสงฺขาทํ วตฺถุ สมิชฺฌตฺติ เจ, สเจ
 โส ตํ ลภตฺติ วุตฺตํ โหติ. อทฺธา
 ปิติมโน โหตฺติ เอกํเสน ตฺถุจจิตฺโต
 โหติ. ลทฺธาติ ลภิตฺวา.

ศาสนธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรง
 แสดงและทรงประกาศแล้วอย่างนี้ ให้
 เป็นไปด้วยอำนาจแสดงอรรถมีอัสสาทะ
 (ความยินดี) เป็นต้นเหล่าใด อรรถมี
 อัสสาทะเป็นต้นเหล่านั้น เป็นขอบเขต
 ของเทศนาหาระ พระผู้มีพระภาคตรัส
 พร้อมทั้งความพิเศษไว้ในปาฐะใดๆ ท่าน
 อาจารย์ประสงค์จะขยายความจากปาฐะ
 นั้นๆ นำมาแสดงในที่นี้ ด้วยอำนาจ
 อุททาหรณ์ จึงเริ่มคำมีอาทิว่า “ใน
 บรรดาอรรถเหล่านั้น อัสสาทะเป็นไหน”
 ดังนี้. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
 กามํ ได้แก่ วัตถุกาม กล่าวคือธรรมอัน
 เป็นไปในภุมิ ๓ มีรูปอันเป็นที่อิมเอิบใจ
 เป็นต้น. บทว่า กามยมานสฺส แปลว่า
 ปรารถนาอยู่. คำว่า ถ้ากามนั้นสำเร็จ
 แก่สัตว์นั้น ความว่า ถ้าวัตถุที่เรียกว่า
 กามนั้น สำเร็จแก่สัตว์นั้น คือ ผู้
 ปรารถนาอยู่ มีอรรถาธิบายว่า ถ้า
 สัตว์นั้นจะได้กามนั้น. คำว่า ย่อมเป็นผู้
 อิมใจแน่นอน ความว่า ย่อมเป็นผู้มีใจ

^๑ ไป. เทสนวเสน.

มจฺโจติ สตุโต. ยทิจฺฉตีติ ยํ อิจฺฉติ.
 อยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตุถาโร ปน
 นิตฺเทเส^๑ วุตฺตนเยน เวทิตฺพุโพ. อยํ
 อสฺสาโทติ ยายํ อธิปฺปายสมิฉฺฉนฺนา
 อิจฺฉิตฺลาภะ ปิติมนฺตา โสมนสฺสํ, อยํ
 อสฺสาเทตฺพุพฺโต อสฺสาโท.

ตสฺส เจ กามยานสฺสาติ ตสฺส
 ปุคฺคฺลสฺส กามะ อิจฺฉมานสฺส, กามะน
 วา ยายมานสฺส. ฉนฺทชาตสฺสาติ
 ชาตตณฺหสฺส. ชนฺตฺโนติ สตุตฺสฺส. เต
 กามา ปริหายนฺตีติ เต วตฺตุกามา
 เกนจิ อนฺตราเยน วินสฺสนฺติ เจ.
 สลฺลวิทฺโธว รุปฺปตีติ อถ อโยมยาทินา
 สลฺเลน วิทฺโธว วิย ปิพิยตีติ อตุโถ.

ยินดีโดยส่วนเดียว. บทว่า ลทฺฐา เท่ากับ
 ลภิตฺวา แปลว่า ได้แล้ว.

บทว่า มจฺโจ เท่ากับ สตุโต แปลว่า
 สัตว์. บทว่า ยทิจฺฉตีติ ตัดเป็น ยํ อิจฺฉติ
 แปลว่า ตามที่ปรารภนา. นี่เป็นความย่อ
 ในที่นี้, ส่วนความพิสดารพึงทราบตาม
 นัยที่ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ใน
 คัมภีร์นิตเทส. คำว่า นี่เป็นอัสสาทะ
 ความว่า ความสำเร็จแห่งความประสงค์
 คือ ความที่มีใจอึดอึดในการได้สิ่งที่
 ปรารภนา ได้แก่ โสมนัสนี้ใจ นี่เป็น
 อัสสาทะ เพราะเป็นเรื่องที่พึงทำให้สัตว์
 ยินดี.

บาทคาถาว่า ตสฺส เจ กาม-
 ยานสฺส ความว่า เมื่อบุคคลนั้นปรารภนา
 กามอยู่ หรือไปอยู่ด้วยกาม. คำว่า
 มีฉันทะเกิดแล้ว คือ มีฉันทะเกิดแล้ว.
 บทว่า ชนฺตฺโน แปลว่า เมื่อสัตว์.
 คำว่า กามเหล่านั้นเสื่อมไป ความว่า
 หากวตฺตุกามเหล่านั้นพินาศไปด้วย
 อันตรายบางอย่าง. คำว่า สัตว์นั้นย่อ

^๑ ขุ. มหา. ๒๕/๓.

อัย อาทินโวติ ยาย กามาน์
วิปริณามณฺณถาภาวา กามยานสฺส
สตุตฺสสุ รูปุณา โทมนสฺสุปฺปตฺติ,
อัย อาทินโว.

กระสับกระส่ายเหมือนถูกลูกศรแทงแล้ว
ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์นั้นย่อม
ถูกบีบคั้นเหมือนถูกแทงด้วยลูกศรที่ทำด้วย
เหล็กเป็นต้น. คำว่า **นี่เป็นอาทินวะ**
ความว่า ความกระวนกระวาย คือ
ความเกิดโทมนัสของสัตว์ผู้ปรารถนากาม
เพราะความที่กามทั้งหลายมีความแปร-
ปรวนเป็นอันนี้ใจ **นี่เป็นอาทินวะ.**

โย กามะ ปรีวชฺเชตฺติ โย ภิกฺขุ
ยถาวุตฺเต กามะ ตตฺถ ฉนฺทราคะสฺส
วิกฺขมฺภเนน วา สมุจฺฉินฺทเนน วา
สพฺพภาเคน วชฺเชตฺติ. ยถา ก็ ?
สฺปฺปสฺเสว ปทา สิริโรติ, ยถา โกจิ
ปุริโส ชีวิตฺกามา กณฺหสฺสปฺปํ ปฏฺิเปถ
ปสฺสิตฺวา อตฺตโน ปาเทเน ตสฺส
สิรํ ปรีวชฺเชตฺติ, โสมี ๗เป๗
สมตฺวิตฺตตฺติ โส ภิกฺขุ สพฺพํ โลกํ
วิสริตฺวา จิตฺตฺตา โลกเ วิสตุตฺติกา-
สงฺขาตํ อิมํ ตณฺหํ สติมา หุตฺวา
สมตฺติกฺกมตฺติ. **อิทํ นิสฺสรณนฺติ**
ยทิทํ วิสตุตฺติกาสงฺขาตาย ตณฺหาय
นิพฺพานารมฺมณเเนน อริยมคฺเคน สมตฺติ-
วตฺตณํ, **อิทํ นิสฺสรณํ.**

คำว่า **ผู้โดย้อมเว้นรอบด้านซึ่งกาม**
ทั้งหลาย ความว่า ภิกษุโดย้อมเว้น
ทุกส่วนซึ่งกามทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว
ด้วยการข่มไว้หรือด้วยการตัดได้เด็ดขาด
ซึ่งฉันทราคะในกามนั้น. เหมือนอะไร?
เหมือนคนเดินหลีกเลี่ยงงูนั้น อธิบายว่า
เหมือนบุรุษบางคนผู้ใคร่จะมีชีวิตอยู่เห็น
งูเห่าสวนทางมา ย่อมหลีกเลี่ยงของมัน
ด้วยเท้าของตน ฉะนั้น. คำว่า **ผู้นั้น**
เป็นผู้มีสติยอมล่วงพ้นตัณหาอันชื่อว่า
วิสตุตติกานี้ในโลกเสียได้ ความว่า ภิกษุนั้น
เป็นผู้มีสติยอมล่วงพ้นตัณหาอันมีชื่อว่า
วิสตุตติกานในโลก เพราะความที่เป็น
ธรรมชาติช้านไปตลอดโลกทั้งปวงตั้งอยู่.
คำว่า **นี่เป็นนิสสรณะ** ความว่า ความ

เนตติอรรณภา. ป-ท.๑-๑๑

บริษัทบุหงาอากาศเคีย จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เขตุนนุติ เกทาราทีเขตต์. วตฺตุนนุติ
 ฆรวตฺตุนนุติ. หิริณฺณํ วาติ
 กหาปนฺนสงฺฆาตํ สุวณฺณสงฺฆาตญจ
 หิริณฺณํ. วา-สทฺโท วิกปฺนตฺโต, โส
 สพฺพเทสุ โยเชตพฺโพ. ควาสฺสนุติ
 คาโว จ อสฺเส จาติ ควาสฺสํ.
 ทาสโปริสฺสนุติ ทาสฺเส จ โปริสฺเส จาติ
 ทาสโปริสฺสํ. ติโยติ อิตฺติโย. พนฺธฺตุนนุติ
 ฌาติพนฺธฺโว. ปุณฺณ กามเมติ อณฺเณปิ
 วา มนาปิยรูปาทิกเก พหุ กามคฺคฺเณ.
 โย นโร อณฺุคิขฺณตฺติติ โย สตฺโต
 อณฺุ อณฺุ อภิกงฺขติ ปตฺเตตฺติติ อตฺโต.
 อยฺม อสฺสาโทติ ยทิตฺทำ เขตฺตาทินฺนํ
 อณฺุคิขฺณนฺนํ, อยฺม อสฺสาเทติ วตฺตุนนุติ
 เอเตนาติ อสฺสาโท.

ล่วงพันต้นหาอันมีชื่อว่า วิสตัดิกา ด้วย
 อริยมรรคซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์นี้ใจ
 นี้เป็นนิสสรณะ.

คำว่า ไร่นา ได้แก่ ไร่นามีคันนา
 เป็นต้น. คำว่า ที่ดิน ได้แก่ ที่ดิน
 มีที่ดินสำหรับปลูกเรือน เป็นต้น. บทว่า
 หิริณฺณํ วา ได้แก่ เงิน กล่าวคือ
 กหาปนฺน และกล่าวคือทองคำ. วา ศัพท์
 มีอรรถเป็นวิภัก (คือแยกความ) วา ศัพท์
 นั้นพึงประกอบทุกบท. บทว่า ควาสฺสํ
 มีวิเคราะห์ว่า คาโว จ อสฺเส จาติ
 ควาสฺสํ แปลว่า โคนทั้งหลายด้วย ม้า
 ทั้งหลายด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ควาสฺสํ
 แปลว่า โคนและม้า. บทว่า ทาสโปริสฺสํ
 มีวิเคราะห์ว่า ทาสฺเส จ โปริสฺเส จาติ
 ทาสทั้งหลายด้วย บุรุษทั้งหลายด้วย
 เหตุนั้น ชื่อว่า ทาสโปริสฺสํ แปลว่า
 ทาสและบุรุษ. บทว่า ติโย เทากับ
 อิตฺติโย แปลว่า สตรี. คำว่า พวกห้อง
 ได้แก่ พวกห้องที่เป็นญาติ. คำว่า
 กามเป็นอันมาก ได้แก่ หรือกามคุณ
 เป็นอันมาก มีรูปเป็นที่อิมเอบใจเป็นต้น
 แม้เหล่านี้. คำว่า นรชนโดย้อมปรารธนา

บริษัทบุหงาอากาศเดีย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความว่า สัตว์โดยย่อมหวังเฉพาะ คือ
 ปรรณนาเนื่อง ๆ. คำว่า นี้เป็น
 อัสสาทะ ความว่า ความปรารถนา
 วัตถุประสงค์มีไร่นาเป็นต้นนี้ใด, นี้ชื่อว่า
 อัสสาทะ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ยินดี
 วัตถุประสงค์ทั้งหลาย.

อพลา นํ พลีนุตีติ
 เขตตาทิเกเท กามะ อนุคิซุณนุตํ ตํ
 ปุคฺคํ กุสเลหิ ปหาตพุดตา
 อพลสงฺขาทา กิเลสา พลีนุติ
 อภิภวนฺติ, สทฺธาพลาทิวिरहेเน वा
 อพลํ ตํ ปุคฺคํ อพลา กิเลสา
 พลีนุติ, อพลตฺตา อภิภวนฺตีติ อตฺโถ.
มทฺทนฺเตนํ ปริสุสยาติ เอนํ กามกิทุํ
 กามะ ปริเยสนนุตํ รกฺขนฺตณฺจ สีหาทโย
 จ ปากฺกุปริสุสยา กายทฺจจริตาทโย
 จ อปากฺกุปริสุสยา มทฺทนฺติ. **ตโต**
นํ ๗เป๗ ทกฺนุติ ตโต เตหิ
 ปากฺกุปริสุสเยหิ อภิภูตํ ตํ
 ปุคฺคํ ชาตฺติอาทิกุขํ สมุทฺเท
 ภินฺนนาवं อุกกํ วยิ อเนวติ
 อนุคฺจจฺตีติ อตฺโถ. **อัย** **อาทินโวติ**
 ยวಾಯํ ตณฺหาทฺจจริตสงฺกิเลสเหตุโก

คำว่า **นรชนนํ** ย่อมถูกกิเลสมี
กำลังน้อยครอบงำ ความว่า บุคคลนั้น
 ผู้ปรารถนากามทั้งหลาย อันต่างโดย
 ประเภทมีไร่นาเป็นต้น ย่อมถูกกิเลสที่มี
 ชื่อว่า มีกำลังน้อย เพราะความเป็น
 ธรรมชาติที่กุศลพึงประหาณ ครอบงำ
 คือข่มขี่, อีกอย่างหนึ่ง บุคคลนั้นผู้ชื่อว่า
 มีกำลังน้อยเพราะเว้นจากกำลังมีกำลังคือ
 ศรัทธาเป็นต้น ย่อมถูกกิเลสที่มีกำลัง
 น้อยครอบงำ, อธิบายว่า ย่อมข่มขี่
 เพราะความที่ตนมีกำลังน้อย. คำว่า
นรชนนํ **ย่อมถูกอันตรายร้าย** ความว่า
 บุคคลผู้ปรารถนากามนี้ แสวงหาและ
 รักษา กามทั้งหลายอยู่ ย่อมถูกอันตราย
 ที่เปิดเผยมีสี่หะเป็นต้น และอันตรายที่ไม่
 เปิดเผยมีกายทุจริตเป็นต้นร้าย. คำว่า
เพราะฉะนั้น **นรชนย่อมถูกทุกข์ติดตาม**

บริษัทบุหงาอากาศเคีย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชาติอาทิตทุกุขานุพนุโธ, อัย อาทินโว.

ไปเหมือนเรือแตกถูกน้ำไหลเข้าฉะนั้น
 ความว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นผู้ถูก
 อันตรายที่เปิดเผยและไม่เปิดเผยครอบงำ
 ย่อมถูกทุกข์มีชาติเป็นต้นตามไป คือไป
 ตามเหมือนเรือแตกในทะเล ถูกน้ำไหลเข้า
 ฉะนั้น. คำว่า นี้เป็นอาทิตนะ
 ความว่า ทุกข์ที่ติดตามไปมีชาติเป็นต้น
 อันมีต้นหาทุกข์จิตและสังกิเลสเป็นเหตุนี้ใจ,
 นี้เป็นอาทิตนะ.

ตสฺมาติ ยสฺมา กามกิตฺตฺตสฺส
 วุตฺตนเยน ทุกุขานุพนุโธ วิชฺชติ,
 ตสฺมา. ขนฺตฺตติ สฺตฺโต. สทา สฺโตติ
 ปุพฺพปรตฺตาปรตฺตํ ชาคริยานุโยเคน
 สฺโต หุตฺวา. กามานิ ปรีวชฺชเยติ
 วิกขมฺภานวเสน สมฺมุจฺเจทวเสน จ
 รูปาทิสฺส วตฺตฺตกาเมสฺส สพฺพปฏิการิ
 กิเลสกามิ อนุปฺปาเทนฺโต กามานิ
 ปรีวชฺชเย ปชฺเหยย. เต ปหาย ตเร
 โอมฺนฺติ เอวํ เต กามเ ปหาย
 ตปฺปหานกรอรียมคฺเคนเว จตฺตฺตพิธฺมปิ
 โอมฺ ตเรยฺย, ตริตฺตํ สกฺกฺกณฺเญยฺยติ
 อตฺถ. นาวํ สิตฺวาว ปารคฺคฺติ ยถา
 ปุริโส อุตฺกคฺคฺทฺหนฺเนน ครุภาริ นาวํ

คำว่า เพราะเหตุนี้ ความว่า
 เพราะเหตุที่มีทุกข์ติดตาม ตามนัยที่กล่าว
 แล้วแก่บุคคลผู้ปรารถนากามนั้น. คำว่า
 สัตว์ผู้เกิดมา ได้แก่ สัตว์ผู้ยังข้องอยู่.
 คำว่า พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ ความว่า
 เป็นผู้ที่มีสติด้วยการประกอบความเพียร
 เป็นเครื่องตื่น ทั้งเบื้องต้นแห่งราตรีและ
 เบื้องปลายแห่งราตรี. คำว่า เว้น
 รอบด้านซึ่งกามทั้งหลาย ความว่า เมื่อ
 ไม่ยังกิเลสกามีประการทั้งปวงให้เกิดขึ้น
 ในวัฏฏกามทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น ด้วย
 อำนาจการข่มไว้และด้วยอำนาจการตัดได้
 เด็ดขาด ชื่อว่า เว้นรอบด้าน คือ
 ละได้ซึ่งกามทั้งหลาย. คำว่า พึงละกาม

บริษัทบุหงาอากาศเดีย จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุทกั พหิ สิญฺจิตฺวา ลหุกาย นาวาย
 อปฺปกสิเรเนว ปารคฺคฺ ภาเวยฺย, ปารั
 คจฺเจยฺย, เอวเมว อตฺตภาวนาวั
 กิเลสฺทุกฺครุกั สิญฺจิตฺวา ลหุเกณ
 อตฺตภาเวน ปารคฺคฺ ภาเวยฺย, ปารั
 นิพฺพานั อรหตฺตปฺปตฺติยา คจฺเจยฺย
 อนุปาทิสฺเสสาย นิพฺพานธาตฺยา ปริ-
 นิพฺพานเณนาติ อตฺโต. อิทฺ
 นิสฺสรณนฺติ ยั^๑ กามปฺปหานมฺุขเณ
 จตฺุโรมฺ ติริตฺวา อนุปาทิสฺเสสาย
 นิพฺพานธาตฺยา นิพฺพานั, อิทฺ
 สพฺพสงฺขตนิสฺสรณโต นิสฺสรณนฺติ.

เหล่านั้น แล้วข้ามโอฆะได้ ความว่า พึง
 ละกามเหล่านั้นอย่างนี้แล้วข้าม อธิบาย
 ว่า สามารถข้ามโอฆะทั้ง ๔ ประการ
 ด้วยอริยมรรค อันกระทำการละกาม
 เหล่านั้นนั่นเอง. คำว่า เหมือนคนวิดน้ำ
 ในเรือแล้วไปถึงฝั่งฉะนั้น ความว่า เหมือน
 บุรุษวิดน้ำในเรือซึ่งเป็นภาระหนัก เพราะ
 รับน้ำไว้ในภายนอก พึงเป็นผู้ถึงฝั่งคือ
 ไปถึงฝั่งได้ด้วยเรือที่เบาโดยลำบากน้อย
 ที่เดียว ฉะนั้น สัตว์ผู้เกิดมาก็พึงวิดเรือ
 คืออตฺตภาพอันหนักด้วยน้ำคือกิเลส พึง
 เป็นผู้ถึงฝั่งด้วยอตฺตภาพที่เบา อธิบายว่า
 พึงถึงฝั่งคือนิพพานด้วยการบรรลุประ-
 อรหัต ด้วยการปรินิพพานด้วยอนุปา-
 ทิสฺเสนิพฺพานธาตฺุ ฉะนั้น. คำว่า นี้เป็น
 นิสฺสรณะ ความว่า การข้ามโอฆะทั้ง ๔
 ด้วยมุ่งการละกามเป็นสำคัญแล้ว นิพพาน
 ด้วยอนุปาทิสฺเสนิพฺพานธาตฺุใด นี้ชื่อว่า
 นิสฺสรณะ เพราะเป็นเหตุออกไปจาก
 สังขตธรรมทั้งปวง.

ธมฺโมติ ทานาทีปฺุณฺณธมฺโม.
 หเวติ นิปาตมตฺตํ. รกฺขติ ธมฺมจารินฺติ

คำว่า ธรรม ได้แก่ ธรรมที่
 เป็นความดีมีทานเป็นต้น. บทว่า หเว

^๑ ไป. ยทิท.

บริษัทบุหงาอากาศเดีย จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรณภก. ป-ท.๑-๑๒

โย ตัม ฌมมัม อปฺปมตฺโต จรติ, ตัม
 ฌมฺมจารี ทิฏฺฐจฺมฺมิภิกฺขุสฺมฺปรายิกภเวทน
 ทฺวิธโตปิ อนตฺถโต รกฺขติ ปาเลติ.
ฉตฺตัม มหนตฺตัม ยถา วสฺสกาเลติ
 วสฺสกาเล เทเว วสฺสนฺเต ยถา
 มหนตฺตัม ฉตฺตัม กุสฺเสน ปุริเสน ฐาริตํ
 ตัม วสฺสเตมนโต รกฺขติ. ตตฺถ ยถา
 ตัม ฉตฺตัม อปฺปมตฺโต หุตฺวา อตฺตानํ
 รกฺขนฺตัม. ฉาเทนฺตณฺจ^๑ วสฺสชาติโต
 รกฺขติ, เอวํ ฌมฺโมปิ อตฺตสมฺมา-
 ปณิธานเณ อปฺปมตฺโต หุตฺวา
 ฌมฺมจริยาย อตฺตानํ รกฺขนฺตัมเยว
 รกฺขตีติ อธิปฺปาโย. **เอตา ๗เปฯ**
จาริตี เอเตน วุตฺตเมวตฺถํ ปากฺกุตฺรํ
 กโรตี, ตัม สฺวัญญเยยฺยเมว. **อิทํ**
ผลนฺติ ทิฏฺฐจฺมฺมิเกหิ สมฺปรายิกเกหิ จ
 อนตฺถเกหิ ยทิตํ ฌมฺมสฺส รกฺขนํ วุตฺตํ
 รกฺขาวसानสฺส จ อพฺภุทฺยสฺส
 นิปฺผาถนํ, อิทํ นิสฺสรณํ อนามสิตฺวา
 เทสนาย นิพฺพตฺเตตฺตพฺพตฺตาย ผลนฺติ.

เป็นเพียงนิบาต. คำว่า **ย่อมรักษาผู้**
ประพฤติธรรม ความว่า ผู้ใดเป็นผู้ไม่
 ประมาทย่อมประพฤติธรรมนั้น ธรรม
 ย่อมรักษา คือ คุ้มครองผู้ประพฤติธรรม
 นั้นจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์ทั้ง๒ประการ
 โดยจำแนกสิ่งที่เป็นไปในทิฐุธรรม และ
 สิ่งที่เป็นไปในสัมปรายภพ. คำว่า
เหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ความว่า
 เหมือนร่มใหญ่ที่บุรุษผู้ฉลาดกันแล้วใน
 ฤดูฝน คือ เมื่อฝนกำลังตก ย่อมรักษา
 บุรุษนั้นจากการเปียกฝน. ในคํานั้นมี
 อธิบายว่า เหมือนร่มนั้นย่อมรักษาบุรุษ
 ผู้เป็นผู้ไม่ประมาท รักษาและปิดบังตน
 ออกจากฝนเป็นต้นฉันใด แม้ธรรมก็
 เหมือนฉันนั้น ย่อมรักษาบุรุษผู้ไม่
 ประมาทด้วยการตั้งตนไว้ชอบ รักษา
 ตนอยู่ ด้วยการประพฤติธรรมนั่นเอง.
 ท่านอาจารย์ย่อมกระทำเนื้อความที่กล่าว
 แล้วนั้นแหละให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วยคำนี้ว่า
นี่เป็นอนิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว
ดังนี้ คำนั้น ฟังเข้าใจได้ง่ายทีเดียว.
 คำว่า **นี่เป็นผล** ความว่า ธรรมรักษา

^๑ ไป. ธารนตณฺจ.

ได้แก่ ปลดปล่อยจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
อันเป็นไปในทิวธรรมและเป็นไปใน
สัมปรายภาพ และได้แก่การยังความเจริญ
ก้าวหน้าอันมีการรักษาเป็นที่สุดให้สำเร็จ
นี้ได นี้ชื่อว่า เป็นผล เพราะความเป็น
สิ่งอันเทศนาพึงให้สำเร็จโดยไม่พาดพิง
ถึงนิสสรณะแล.

สพฺเพ ธมฺมาติ สพฺเพ สงฺขตา
ธมฺมา.^๑ อนตฺตาทิ นตฺถิ เอเตสฺ
อตฺตาทิ การกเวทกสภาโว, สยํ วา น
อตฺตาทิ อนตฺตาทิ. อิตฺติ เอวํ. ยทา
ปญฺญา ยสฺสตีติ ยสฺมี กาลे
วิปสฺสนํ อสฺสกุภาเปนฺโต อนตฺตา-
นุปสฺสนาสงฺขาทาย ปญฺญา ยสฺสตี.
อถ นิพฺพิหนฺตติ ทฺถุเขตติ อถ
อนตฺตานุปสฺสนาย ปุพฺเพ เอว
อนิจฺจาตาทฺถุขตานํ สุปริทธิจฺตฺตา
นิพฺพิทานุปสฺสนาวเสน วิปสฺสนาโคจร-
ภูเต ปญฺจกฺขนฺธทฺถุเข นิพฺพิหนฺตติ
นิพฺเพทํ อาปชฺชติ. เอส มคฺโค
วิสุทฺธิยาติ ยา วุตฺตลกฺขณา
นิพฺพิทานุปสฺสนา สพฺพกิเลสฺวิสุทฺถมนฺโต

คำว่า **ธรรมทั้งปวง** ได้แก่
สังขตธรรมทั้งปวง. คำว่า **เป็นอนัตตา**
ความว่า ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะ
อรรถว่า สังขตธรรมเหล่านี้ ไม่มีอัตตา
คือ สภาวะที่เป็นผู้สร้างและผู้เสวย หรือ
เพราะอรรถว่า ตนเองไม่เป็นอัตตาแล.
ศัพท์ว่า **อติ** เท่ากับ **เอว** แปลว่า
อย่างนี้. คำว่า **เมื่อใดบังเกิดขึ้นด้วย**
ปัญญา ความว่า ในกาลใด บังเกิดขึ้น
ยังวิปัสสนาให้ก้าวหน้า ย่อมเห็นด้วย
ปัญญา กล่าวคืออนัตตานุปัสสนา. คำว่า
เมื่อนั้น **ย่อมหน่ายในทุกข์** ความว่า
เมื่อนั้น ย่อมหน่าย คือ ถึงความหน่าย
ในทุกข์คือขั้น ๕ อันเป็นอารมณ์ของ
วิปัสสนาด้วยอำนาจนิพพิทานุปัสสนา

^๑ ไป. สงฺขตธมฺมา.

วิสุทฺธิสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส อจฺจนฺต-
 วิสุทฺธิยา วา อมตธาตฺตยา มคฺโค
 อฺปาโย. อัย อฺปาโยติ ยทิทฺถ
 อนตฺตานุปสฺสนามุขเน สพฺพสฺมี วฏฺฏสฺมี^๑
 นิพฺพิทฺตํ วุตฺตํ, ตํ วิสุทฺธิยา
 อธิคมเหตุภาวโต อฺปาโย.

เพราะก่อนแต่อนัตตานุปัสสนานั้นเองก็ได้
 เห็นความเป็นของไม่เที่ยง และความ
 เป็นทุกข์อย่างดีรอบคอบแล้ว. คำว่า
 นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์. ความว่า
 นิพพิทานุปัสสนาที่มีลักษณะที่กล่าวแล้ว
 ใด นี้เป็นทาง คือเป็นอุบายแห่งอริย-
 มรรค กล่าวคือความบริสุทธิ์ เพราะ
 บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง หรือแห่งความ
 บริสุทธิ์อย่างแท้จริง ได้แก่ อมตธาตุ.
 คำว่า นี้เป็นอุบาย ความว่า ความหน่าย
 ในวัฏฏะทั้งปวง โดยมุ่งอนัตตานุปัสสนา
 เป็นสำคัญนี้ใด นั้นชื่อว่า เป็นอุบาย
 เพราะเป็นเหตุบรรลุลความบริสุทธิ์.

“จกฺขุมา ๗เป๗ ปรีวชฺชเย”ติ
 อิมิสฺสา คากาย อัย สงฺเขปตฺโต :
 ยถา จกฺขุมา ปุริโส สรีเร วหนฺเต
 วิสมานิ ภูมิปฺปเทสานิ จณฺทตฺตาย วา
 วิสเม หตฺถิอาทโย ปรีวชฺชเชติ, เอว
 โลเก สบฺบญฺเอย ปุริโส สบฺบญฺเอยตฺตาย
 หิตาหิตํ ชานนฺโต ปาปานิ ลามกานิ
 ทฺวจฺจิตานิ ปรีวชฺชชเยยติ.

คาถานี้ว่า บัณฑิตในโลกเว้น
 ความชั่วทั้งหลาย เหมือนคนตาดี เมื่อ
 ความบกกนั้นยังมีอยู่ หลีกทางขรุขระ
 ฉะนั้น มีความย่อดังนี้ : บุรุษผู้มีปัญญา
 ในโลกรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลและไม่
 เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพราะความที่เป็น
 ผู้มีปัญญา พึงเว้นความชั่ว คือสิ่งที่ลามก
 ได้แก่ ทุจริตทั้งหลาย เหมือนบุรุษตาดี
 เมื่อร่างกายยังนำไปได้ย้อมเว้นภูมิประเทศ

^๑ โป. วฏฺฏทุกขสฺมี.

อัย อานตฺติตฺติ ยา อัย “ปาปานิ
ปรีวชฺเชตพฺพานิ”ติ ฌมฺมราชสฺส ภควโต
อาณา, อัย อานตฺติตฺติ.

เอวํ วิสฺสุ วิสฺสุ สุตฺเตสฺส อาคตา
ผลฺยาณตฺติตฺติโย อุกาหรณภาเวน
ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตา เอกโต อาคตา
ทสฺเสตฺสุ “สุญฺญโต”ติ คาถมาห.

ตตฺถ สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ,
โมฆราชาติ อานตฺติตฺติ “โมฆราช
สพฺพมฺปิ สงฺขารโลกํ อวสวตฺติตา-
สลฺลภฺขณวเสน วา ตฺวจฺจนภาวสมนฺ-
ปสฺสนวเสน วา สุญฺญโตติ ปสฺสา”ติ
อิทํ ฌมฺมราชสฺส วจนํ วิชานภาวโต
อานตฺติตฺติ. สพฺพทา สติกิริยาย
ตํสุญฺญตาทสฺสนํ สมฺปชฺชตฺติติ “สทา
สโตติ อฺปาโย”ติ วุตฺตํ.

ที่ขรุขระ หรือเว้นสัตว์ทั้งหลาย มีช้าง
เป็นต้นที่ชื่อว่า ขรุขระ เพราะความเป็น
สัตว์ดุร้ายฉะนั้น.

คำว่า **นี่เป็นอานัตติ** ความว่า พระดำรัส
สั่งของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระธรรม-
ราชาว่า “พึงเว้นความชั่วทั้งหลาย” นี้ได้
นี้ชื่อว่า เป็นอานัตติ.

ท่านอาจารย์ครั้งแสดงผลอุบายและ
อานัตติที่มาแล้วในสุดตะคือพระพุทธรวจนะ
ทั้งหลายเป็นส่วน ๆ ด้วยความเป็น
อุกาทรรณ์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะ
แสดงผลอุบายและอานัตติเหล่านั้นรวมกัน
จึงกล่าวคาถาว่า **สุญฺญโต** (โดยความ
เป็นของสูญ).

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ดูกรโมฆราช ท่านจงพิจารณาเห็นโลก
โดยความเป็นของสูญนี้เป็นอานัตติ มี
ความว่า คำของพระธรรมราชาที่ว่า
“ดูกรโมฆราช ท่านจงเห็นสังขารโลกแม้
ทั้งปวงว่า เป็นของสูญ ด้วยอำนาจการ
กำหนดความที่ไม่เป็นไปในอำนาจ หรือ
ด้วยอำนาจการพิจารณาเห็นความเป็น
สภาพว่างเปล่า” ดังนี้ เป็นอานัตติ

บริษัทสยามโทเนะ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุตตานุทิจิ อูหจจาติ วิสตีวตถุกั
 สกุกายทสฺสนั อูทฐริตฺวา สมฺจุ-
 ฉินฺทิตฺวา. เอวํ มจฺจุตโร สียาติ.
 อิทํ ผลนฺติ ยํ เอวํ วุตฺเตน วิธินา
 มจฺจุตฺรณั มจฺจุโน วิสยาติกุกมนั
 ตสฺส ยํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาปฺปฏิปชฺชนั,
 อิทํ เทสฺนายน ผลนฺติ อตฺถโ. ยถา
 ปน อสฺสาทาทยเ สุตฺเต กตฺถจि
 สรฺูปโต กตฺถจิ นิทฺฐาเรตฺพุตตาย
 กตฺถจิ วิสฺสุ วิสฺสุ กตฺถจิ เอกโต
 ทสฺสิตา, น เอวํ ผลาทยเ. ผลาทยเ
 ปน สพฺพตฺถ สุตฺเต คาถาสฺ วา
 เอกโต ทสฺเสตฺพุพาติ อิมสฺส นยสฺส
 ทสฺสนตฺถั วิสฺสุ วิสฺสุ อูทาหริตฺวาปิ
 ปุณ “สฺุณฺณโต โลกนุ”ติอาทินา
 เอกโต อูทาหรณั กตฺนฺติ ทฏฺฐพฺพั.

เพราะความเป็นการสั่ง. การเห็นความ
 ที่โลกเป็นของสูญนั้นย่อมสำเร็จได้ ด้วย
 การทำสติทุกเมื่อ เพราะเหตุนั้น ท่าน-
 อาจารย์จึงกล่าวว่า คำว่า **จงมีสติ**
ทุกเมื่อนี้เป็นอุบาย.

คำว่า **ถอนอัตตานุทิจิ** ได้แก่ ถอน คือ
 ตัดขาดซึ่งความเห็นว่ กายของตนอัน
 มีวัตถุ ๒๐. คำว่า **พึงข้ามพ้นมัจจุราช**
ได้ด้วยอุบายอย่างนี้ นี้เป็นผล ความว่
 การข้ามพ้นมัจจุราช คือ การก้าวล่วง
 พ้นวิสัยของมัจจุราชด้วยวิธีที่กล่าวแล้ว
 อย่างนี้ใด การปฏิบัติปฏิปทาอันเป็น
 บุพภาคแห่งการข้ามพ้นมัจจุราชนั้นใด
 นี้เป็นผลแห่งเทศนา. เหมือนอย่างว่
 อรรถทั้งหลายมีอัสสาทะเป็นต้น พระผู้มี
 พระภาคทรงแสดงไว้ในสุตตะ คือ พระ-
 พุทธวจนะบางแห่งโดยสรูป บางแห่ง
 โดยความเป็นอรรถที่พึงขยายความ
 บางแห่งแยกกันเป็นส่วน ๆ บางแห่ง
 รวมกัน ฉนัใด อรรถทั้งหลายมีผล
 เป็นต้นหาทรงแสดงเหมือนฉนันั้นไม่. ก็
 อรรถทั้งหลายมีผลเป็นต้น พึงทรงแสดง
 ทุกแห่งในสุตตะ หรือในคาถาทั้งหลาย

บริษัทสยามโทณะ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โดยรวมกัน เพราะเหตุนั้น ฟังเห็นว่า เพื่อแสดงนัยนี้ ท่านอาจารย์เมี้ยน อุกาทรณ์แยกกันออกเป็นแผนกแล้วทำการยกอุกาทรณ์ โดยรวมกันด้วยคำว่า “สุญฺญโต โลกํ (จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ)” เป็นต้นอีก.

๖. เอวํ อสฺสาทาทโย อุกาทรณ์-
วเสน สรูปโต ทสฺเสตฺวา อิทานิ
ตตฺถ ปุคฺคลวิภาเคน เทสนาวิภาคํ
ทสฺเสตฺตุ “ตตฺถ ภควา”ติอาทิ วุตฺตํ.

๖. ท่านอาจารย์ครั้งแสดงอรรถมี อัสสาทะเป็นต้นโดยสรุป ด้วยอำนาจ อุกาทรณ์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะ แสดงเทศนาวิภาค (การจำแนกเทศนา) โดยปุคคลวิภาค (การจำแนกบุคคล) ใน อรรถเหล่านั้น จึงกล่าวคำว่า **ตตฺถ ภควา** (บรรดาอรรถเหล่านั้น พระผู้มีพระภาค) ดังนี้เป็นต้น.

ตตฺถ อุกฺขมฺมิตฺตํ มฺมิตฺตมตฺตํ
อุทฺทิกฺกมตฺตํ ยสฺส นิตฺตเทสปฏิทิตฺตเทส
น กตา, ตํ ชานาตีติ อุกฺขมฺมิตฺตญฺญ.
อุทฺทเทสมตฺเตน สมฺปเปทํ สวิตฺถารมตฺตํ
ปฏิวิชฺฌตีติ อตฺถ, อุกฺขมฺมิตฺตํ วา
อุจฺจลิตํ อฏฺฐปิตนตี^๑ อตฺถ, ตํ
ชานาตีติ อุกฺขมฺมิตฺตญฺญ. ฐมฺโม หิ

จะวินิจฉัยในคำเหล่านั้น ต่อไป. บุคคลชื่อว่า อุกฺขมฺมิตฺตญฺญ เพราะอรรถ ว่า ฐธรรมที่ยกหัวข้อขึ้นแสดง คือ เพียงแต่กระทบเพียงแต่แสดงเป็นหัวข้อ ยังไม่ได้ทำนิตฺตเทส (การขยายความว่า) และปฏิทิตฺตเทส (การทบทวน) อธิบายว่า แทงตลอดอรรถพร้อมทั้งประเภทพร้อมทั้ง

^๑ โป. อุจฺจาปีตํ.

เทสิยมาโน เทสกโต เทสณาภาชนํ
 สงฺกมนฺโต วย โหติ, ตเมส อุกฺขจิตฺตเมว
 ชานาตีติ อตฺถ. จลิตฺตเมว วา
 อุกฺขจิตฺ. สสฺสตาทิกอาการสฺส หิ
 เวเนยฺยานํ อาสยสฺส พุทฺธาเวณิกา
 ฐมฺมเทสฺนา ตงฺขณปติตา เอว จลนายน
 โหติ, ตโต ปรมฺปรานฺวตฺตติยา, ตตฺถายํ
 อุกฺขจิตฺเต จลิตฺตเมว อาสย ฐมฺม
 ชานาติ อวพฺุชฺฌตีติ อุกฺขจิตฺตญฺญ,
 ตสฺส อุกฺขจิตฺตญฺญสฺส นิสฺสรณํ
 เทสยติ,^๑ ตตฺตเกเนว ตสฺส
 อตฺถสิทฺธิโต. วิปฺลฺยจิตฺ วิตฺถาริตฺ
 นิตฺทิกฺกํ ชานาตีติ วิปฺลฺยจิตฺตญฺญ,
 วิปฺลฺยจิตฺ วา มนฺทํ สณฺิกํ ฐมฺม
 ชานาตีติ วิปฺลฺยจิตฺตญฺญ, ตสฺส
 วิปฺลฺยจิตฺตญฺญสฺส อาทีนฺวญฺจ นิสฺสรณญฺจ
 เทสยติ, นาติสงฺเขปวิทฺถาราย เทสนาย
 ตสฺส อตฺถสิทฺธิโต.

ความพิสดารโดยเพียงแสดงหัวข้อเท่านั้น,
 อีกอย่างหนึ่ง บุคคลชื่อว่า อุกฺขจิตฺตญฺญ
 เพราะอรรถว่า รู้ธรรมที่ท่านยกขึ้นคือ
 ให้วันไหว อธิบายว่า ยกขึ้นตั้งไว้.
 ด้วยว่า ธรรมที่กำลังแสดงอยู่ย่อมเป็น
 ประดุจเคลื่อนออกจากองค์ผู้แสดงไปหา
 ผู้รับแสดง อธิบายว่า บุคคลนี้ ย่อมรู้
 ธรรมนั้นที่ยกขึ้นทำให้วันไหว. อีก
 อย่างหนึ่ง การทำให้วันไวนั้นเอง
 ชื่อว่า การยกขึ้นแสดง. เพราะการ
 แสดงธรรมอันมีประจำพระองค์พระพุทธ-
 เจ้า พอตกต้องโสตประสาท ในทันใด
 ย่อมเป็นไปเพื่อสะท้อนอาสยะของเหล่า
 เวไนยบุคคลที่ยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้น ต่อ
 จากนั้น ย่อมเป็นไปเพื่ออำนวยผลยิ่ง ๆ
 ขึ้น, ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลนี้
 ชื่อว่า อุกฺขจิตฺตญฺญ เพราะอรรถว่า รู้
 คือ หยั่งรู้ธรรม ในเมื่ออธฺยาศัยถูกยกขึ้น
 ทำให้สะท้อน คือ เพียงแต่ไหวเท่านั้น
 พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงนิสฺสรณะ
 แก่อกฺขจิตฺตญฺญบุคคลนั้น, เพราะสำเร็จ
 ประโยชน์แก่อุกฺขจิตฺตญฺญบุคคลนั้นโดยการ

^๑ โป. เทเสติ.

ยกขึ้นแสดงเท่านั้นนั่นเอง. บุคคลชื่อว่า
วิบัญญัติปัญญา เพราะอรรถว่า ธรรมที่
ขยายแล้ว คือ ทำให้พิสดารแล้ว
ขยายความแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
วิบัญญัติปัญญา เพราะอรรถว่า ธรรมช้า
คือ เอื่อย ค่อย ๆ, พระผู้มีพระภาคยอม
ทรงแสดงอาทีนวะและนิสสรณะแก่
วิบัญญัติปัญญาบุคคลนั้น, เพราะประโยชน์
สำเร็จแก่วิบัญญัติปัญญาบุคคลนั้นด้วยเทศนา
ที่ไม่ย่อและพิสดารนัก.

เนตพุโพ ฐมฺมสฺส ปฏินิทฺทิสฺสเนน อตถํ
ปาเปตพุโพติ เนยโย, มุกฺขินฺทุริยตาย
วา ปฏิโลมคฺค
อนุนเนตพุโพติ เนยโย, ตสฺส เนยฺยสฺส
อสุตํ อทีนํ นิสฺสรณญจ
เทสยติ, อนวเสเสตฺวาว เทสเนน ตสฺส
อตถสิทฺทิตฺ. ตตฺถายํ ปาพิ :

บุคคลชื่อว่า ไนย เพราะอรรถว่า อัน
พระผู้มีพระภาคพึงแนะนำ คือ พึงให้
เข้าใจอรรถด้วยการปฏินิตเทศ (การ
ทบทวนธรรม), อีกอย่างหนึ่ง บุคคล
ชื่อว่า ไนย เพราะอรรถว่า อันพระผู้มี
พระภาคพึงแนะนำ คือพึงไปตามโดย
การรับปฏิโลม (การทวนกลับ) เพราะ
ความเป็นผู้มีอินทรีย์อ่อน, พระผู้มี
พระภาคยอมทรงแสดงอัสนาทะ อาทีนวะ
และนิสสรณะ แก่บุคคลผู้เป็นไยนั้น,
เพราะประโยชน์สำเร็จแก่บุคคลผู้เป็นไย
นั้น ด้วยการแสดงอย่างไม่มีส่วนเหลือ

บริษัทสยามโทณะ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นั่นเอง. ในบุคคลเหล่านั้น มีพระบาลี
ดังนี้ :

“กตโม จ ปุคฺคโล อุกฺขมฺหิตญฺญ ?
ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุกฺทาหฺมเวลาย
ธมฺมาภิสสมโย โหติ. อयํ วุจฺจติ
ปุคฺคโล อุกฺขมฺหิตญฺญ.

บุคคลผู้เป็นอุคฺขมฺหิตญฺญเป็นไฉน ?
คือ บุคคลผู้มีการรู้ธรรมพร้อมทั้งเวลาที่
ท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง เรียกว่า อุคฺขมฺหิต-
ญฺญบุคคล.

กตโม จ ปุคฺคโล วิปฺนฺยจิตฺตญฺญ ?
ยสฺส ปุคฺคลสฺส สงฺขิตฺตเตน ภาสิตสฺส
วิตฺถาราเนน อตฺถเถ วิภิชฺยมาเน
ธมฺมาภิสสมโย โหติ. อयํ วุจฺจติ
ปุคฺคโล วิปฺนฺยจิตฺตญฺญ.

บุคคลผู้เป็นวิปฺนฺยจิตฺตญฺญเป็นไฉน ?
คือ บุคคลผู้มีการรู้ธรรมในเมื่อท่าน
จำแนกเนื้อความแห่งภาชิตโดยย่อ ให้
พิสดาร เรียกว่า วิปฺนฺยจิตฺตญฺญบุคคล.

กตโม จ ปุคฺคโล เหนฺยโย ? ยสฺส
ปุคฺคลสฺส อุกฺทเทสโต ปริปุจฺจโต
โยนิโสมนสิกโรโต กลฺยาณมิตฺเต เสวโต
ภชโต ปยิริปาสโต เอวํ อนฺนุပ္พุเพน
ธมฺมาภิสสมโย โหติ. อยํ วุจฺจติ
ปุคฺคโล เหนฺยโย”ติ.^๑

บุคคลผู้เป็นในฺยเป็นไฉน ? คือ
บุคคลผู้มีการรู้ธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือ
โดยอุทเทส โดยไต่ถาม โดยทำไว้ในใจ
แยบคาย โดยสมาคม โดยคบหา โดย
สนิทสนมกัลยาณมิตร เรียกว่า ในฺย-
บุคคล.

ปทปรโม ปเนตฺถ เนตฺติยํ
ปฏิวะธสฺส อภาชนนฺติ น คหิโตติ
ทฏฺฐพฺพํ. เอตฺถ จ อสฺสาโท, อาทินโว,

ก็ในที่นี้พึงเห็นว่า ปทปรมบุคคล
ท่านมิได้ถือเอา เพราะไม่เป็นที่รองรับ
แห่งปฏิวะธธรรมในเนตติปการณ. ก็ใน

^๑ อภ. ปุ. ๓๖/๑๘๕.

นิสสรณํ, อสฺสาโท จ อาทีนโว จ,
 อสฺสาโท จ นิสฺสรณญจ, อาทีนโว
 จ นิสฺสรณญจ, อสฺสาโท จ อาทีนโว
 จ นิสฺสรณญจาติ เอเต สตุต
 ปฏฺจานนยา.

เตสุ ตติยฉฏฺฐสตุตมา เวเนยฺยตฺตย-
 วินยเน สมตฺตตาย คหิตา, อิตเร
 จตุตทาโร น คหิตา. น หิ เกวเลน
 อสฺสาเทน อาทีนเวน ตทฺภยเน วา
 กถิตเน เวเนยฺยวินยน์ สมุภาติ,
 กิเลสานํ ปหานาวจนโต. ปญฺจโมปิ
 อาทีนวาวจนโต นิสฺสรณสฺส อนุปาโย
 เอว. น หิ วิมุตฺติรสา ภควโต
 เทสฺนา วิมุตฺตี ตทฺปายญจ อนามสนฺตี
 ปวตฺตติ.

ตสฺมา เอเต จตุตทาโร นยา อนุทฺธฎฺฐา.
 สเจ ปน ปทปรมสฺส ปุคฺคสฺส วเสน
 ปวตฺตํ สงฺกิลฺสภาคิยํ วาสนาภาคิยํ

อธิการนี้ มีปฏิฐานนัย (แบบแห่งเหตุผล)
 ๗ ข้อ ดังนี้ คือ ๑. อัสสาทะ (ความยินดี)
 ๒. อาทีนวะ (โทษ) ๓. นิสสรณะ (ความ
 สลัดออก) ๔. อัสสาทะและอาทีนวะ
 ๕. อัสสาทะและนิสสรณะ ๖. อาทีนวะ
 และนิสสรณะ ๗. อัสสาทะ อาทีนวะ
 และนิสสรณะ.

ในบรรดาปฏิฐานนัยทั้ง ๗ นั้น ท่าน
 ถือเอาปฏิฐานนัยข้อที่ ๓ ที่ ๖ และที่ ๗
 เพราะเป็นนัยที่สามารถแนะนำเวไนย-
 บุคคลทั้ง ๓, อีก ๔ นัยนอกนี้ไม่ถือเอา.
 เพราะการแนะนำเวไนยบุคคล ย่อมไม่
 สำเร็จด้วยอัสสาทะ ด้วยอาทีนวะล้วน
 หรือด้วยทั้ง ๒ อย่างนั้นที่กล่าวแล้ว เพราะ
 ไม่ได้กล่าวถึงการละกิเลส. แม้นัยที่ ๕
 ก็มีได้เป็นอุบายแห่งนิสสรณะเลย เพราะ
 ไม่ได้กล่าวถึงอาทีนวะ. ด้วยว่า เทศนา
 ของพระผู้มีพระภาคซึ่งมีวิมุตติเป็นรส ที่จะ
 ไม่ระบุงถึงวิมุตติและอุบายถึงวิมุตตินั้น ย่อม
 เป็นไปก็หามิได้.

เพราะเหตุนั้น นัยทั้ง ๔ นี้ ท่านจึงมิได้
 ยกขึ้น. ก็ถ้าว่า ท่านอาจารย์จะยก
 เทศนาซึ่งมีส่วนแห่งสังกิเลสและมีส่วนแห่ง

บริษัทสยามโทณะ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตทุภยภาเค จิตฺ เทสนํ สุตฺเตกเทสํ
 คากํ วา ตาทิสํ เอเตสํ นยานํ
 อุททาทรณภาเวเน อุทฺทฺรติ, เอวํ สติ
 สุตฺตฺนุมนฺปิ นยานํ คคณํ ภาเวยฺย.
 เวเนยฺยวินยฺนํ ปน เตสํ สนฺดาเน
 อริยมคฺคสฺส อุปฺปาทนํ. ตํ ยถาวุตฺเตหิ
 เอว นเยหิ, นาวเสเสหิติ อิตฺเร อิตฺ
 น วุตฺตา. ยสฺมา ปน เปฏฺเฏ^๑ :

วาสนาดังอยู่ในส่วนทั้ง ๒ นั้นที่เป็นไป
 ด้วยอำนาจบุคคลที่เป็นปทปรมะหรือคาถา
 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งสุดตะเช่นนั้น โดย
 ความเป็นอุททาทรณแห่งนัยเหล่านั้นไซ้,
 เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะพึงมีการถือเอานัย
 ทั้ง ๗ อย่าง. แต่การแนะนำเวไนยบุคคล
 เป็นการทำอริยมรรคให้เกิดขึ้นในสันดาน
 ของเวไนยบุคคลเหล่านั้น. ก็การแนะนำ
 เวไนยบุคคลนั้น ย่อมมีได้ด้วยนัยตามที่
 กล่าวแล้วเท่านั้น มิได้มีด้วยนัยที่เหลือ
 เพราะเหตุนั้น นัย ๔ อย่างนอกนี้ ท่านจึง
 มิได้กล่าวในที่นี้, อนึ่ง เพราะใน
 เปฏฺเฏโกปเทส ท่านอาจารย์ก็ได้กล่าวไว้
 ว่า :

“ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ
 อาทินโว จ ?

“ในบรรดาอรรถเหล่านั้น อัสสาทะ
 และอาทินวะเป็นไหน ?

ยานิ กโรติ ปุริโส
 ตานิ อตฺตนิ ปสฺสตี^๑
 กลฺยาณการี กลฺยาณํ
 ปาปการี จ ปาปกนฺติ.

พระคาถามีความว่า

บุรุษย่อมกระทำการมเหล่าใด ย่อม
 เห็นกรรมเหล่านั้นในตน คือ ผู้ทำ
 กรรมดีย่อมได้รับผลดี และผู้ทำ
 กรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว.

^๑ ไป. ปสฺสตี อตฺตนิ.

ตตถ ยํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ
 ปจฺจนุโกติ, อยํ อสฺสาโท. ยํ
 ปาปการี ปาปํ ปจฺจนุโกติ, อยํ
 อาทีนโว.

อฏฺฐิเม ภิกฺขเว โลกธมฺมา. กตฺเม
 อฏฺฐ ? ลาโกติอาที.^๑ ตตถ ลาโก
 ยโส สุขํ ปสฺสา, อยํ อสฺสาโท.
 อลาโก อยโส ทุกฺขํ นินฺทา, อยํ
 อาทีนโว.

ตตถ กตฺโม อสฺสาโท จ
 นิสฺสรณญจ ?

สุโข วิปาโก ปุณฺณานํ
 อธิปฺปาโย จ อิชฺฌติ
 ขิปฺปญจ ปรมํ สนฺติ
 นิพฺพานมธิคฺจฺจตีติ.^๒

อยํ อสฺสาโท จ นิสฺสรณญจ.

ในคาถานั้น ข้อที่ว่า ผู้ทำกรรมดี
 ย่อมได้รับผลดี นี้เป็นอัสสาทะ. ข้อที่ว่า
 ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่วนี้เป็น
 อาทีนวะ.

พระพุทธวจนะว่า ดูกรภิกษุทั้ง-
 หลาย โลกธรรมมี ๘ เหล่านี้. โลกธรรม
 ๘ คืออะไรบ้าง คือ ลาก ดังนี้เป็นต้น.
 ในพระพุทธวจนะนั้น ลาก ยศ สุข
 สรรเสริญ นี้เป็นอัสสาทะ. เสื่อมลาก
 เสื่อมยศ ทุกข์ นินทา นี้เป็นอาทีนวะ.

บรรดาอรรถเหล่านั้น อัสสาทะ
 และนิสสรณะเป็นไฉน ?

พระคาถามีความว่า

บุญทั้งหลาย มีความสุขเป็นวิบาก
 ความประสงค์ก็ย่อมสำเร็จและย่อม
 บรรลุนิพพาน อันสงบอย่างยิ่งโดย
 ฉับพลัน.

นี้เป็นอัสสาทะและนิสสรณะ.

^๑ อัง. อฏฺฐก. ๒๓/๑๕๘.

^๒ เปฏฺโปกปเทศ. ภูมิพโลภิกขุ ๕๕.

ทวตฺตีสิมานิ ภิกฺขเว มหาปฺริสฺสฺส
 มหาปฺริสฺสฺสลักษณะานิ, เยหิ สมนฺนาคตฺสฺส
 มหาปฺริสฺสฺส เทวว คติโย ภวนฺติ
 อนนฺญา ๗เปฯ วิวญฺจฺจโทติ สพฺพ
 ลกฺขณฺสฺสทฺตํ,^๑ อัย อสฺสาโท จ
 นิสฺสรณญจ.

ตตฺถ กตโม อาทีนโว จ
 นิสฺสรณญจ ?

ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา
 ภาราโร จ ปุคฺคโล
 ภาราทานํ ทุขํ โลก
 ภารนิกฺเขปนํ สุขํ.

นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ
 อญฺญํ ภารํ อนาทิย

ลักขณสูตรทั้งหมดว่า ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วย
 มหาปรีสลักษณะะ ๓๒ ประการ ย่อมมีคติ
 เป็น ๒ เท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือถ้า
 ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 ผู้ทรงธรรม ฯลฯ ถ้าเสด็จออกผนวชเป็น
 บรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมา-
 สัมพุทธเจ้า มีหลังกาคือกิเลสอันเปิด
 แล้วในโลก ดังนี้, นี้เป็นอัสสาทะและ
 นิสสรณะ.

บรรดาอรรถเหล่านั้น อาทีนวะและ
 นิสสรณะเป็นไฉน ?

พระคาถามีความว่า

ขันธ์ ๕ ชื่อว่า ภาระแล และผู้แบก
 ภาระคือบุคคล การถือภาระเป็น
 เหตุนำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การ
 วางภาระเสียได้ เป็นสุข.

บุคคลผู้วางภาระหนักเสียได้แล้วไม่
 ถือภาระอื่น ถอนต้นหาพร้อมทั้ง

^๑ ที. ปา. ๑๑/๑๕๗.

สมูล์ ตณห์ อพฺพยุห
 นิจฺจนาโต ปรินิพฺพุโตติ.^๑

อัย อาทินโว จ นิสฺสรณญจ.

ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ
 อาทินโว จ นิสฺสรณญจ ?

กามา หิ จิตฺรา^๒ มธฺรา มโนรมา
 วิรุปรูเปน มถฺนุติ จิตฺตํ
 ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราช
 อปณฺณกํ สามณฺณเมว เสยฺโยติ.^๓

อัย อสฺสาโท จ อาทินโว จ
 นิสฺสรณญจา”ติ วุตฺตํ. ตสฺมา เตปิ
 นยา อิธ นิทฺธาเรตฺวา เวทิตพฺพา.
 ผลาทีสุปิ อัย นโย ลพฺภติ เอว.
 ยสฺมา เปฏฺเฏ^๔ “ตตฺถ กตมํ ผลญจ

รากแล้ว หายหิวด้บรอบแล้ว.

นี่เป็นอาทินวะและนิสฺสรณะ.

บรรดาอรรถเหล่านั้น อัสสาทะ
 อาทินวะและนิสฺสรณะเป็นไฉน ?

พระคาถามีความว่า

ก็กามทั้งหลายวิจิตร รสอร่อย
 เป็นที่รื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิตด้วย
 รูปประการต่าง ๆ เพราะฉะนั้น
 มหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้บวช
 แล้ว เพราะความเป็นสมณะนั้นแล
 ไม่ผิด ประเสริฐกว่า.

นี่เป็นอัสสาทะอาทินวะ และ
 นิสฺสรณะ” ดังนี้. เพราะเหตุนั้น นัยแม่
 เหล่านั้น พึงขยายความทราบในที่นี้.
 แม้ในผลเป็นต้นก็ได้นัยนี้เหมือนกัน.
 เพราะในคัมภีร์เปฏฺโปกบเทส ท่านอาจารย์

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๓๒-๓๓.

^๒ โป. จิตฺตา.

^๓ ม. ม. ๑๓/๔๑๐, ขุ. เถร. ๒๖/๓๘๐. เปฏฺโปกบเทส.
 ฎมิพโลกิกขุ ๕๖.

^๔ เปฏฺโปกบเทส. ฎมิพโลกิกขุ ๕๒.

อุปาโย จ ? สีเล ปติฏฺฐาย นโร
สพฺพโย”ติ คาทา,^๑ อิํ ํผลญจ
อุปาโย จ.

ก็ได้กล่าวไว้ว่า “บรรดาอรรถเหล่านั้น
ผลและอุบายเป็นไฉน ? พระคาถามี
ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาตั้งอยู่
ในศีล” ดังนี้. นี่เป็นผลและอุบาย.

ตตฺถ กตมํ ํผลญจ อานตฺติ
จ ?

บรรดาอรรถเหล่านั้น ผลและ
อานติเป็นไฉน ?

สเจ ภายถ ํทุกขสฺส
สเจ โว ํทุกขมปฺปิยํ
มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ
อาวํ วา ยถิ วา รโหติ.^๒

พระคาถามีความว่า

ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์
ไม่เป็นที่รักของท่าน ก็อย่าได้กระ-
ทำความชั่วในที่ลับหรือในที่แจ้ง.

อิํ ํผลญจ อานตฺติ จ.

นี่เป็นผลและอานติ.

ตตฺถ กตโม อุปาโย จ อานตฺติ
จ ?

บรรดาอรรถเหล่านั้น อุบายและ
อานติเป็นไฉน ?

กฺุฏฺฐปมํ ภายมิํ วิทิตฺวา
นกรูปมํ จิตฺตมิํ ํจเปตฺวา
โยเชถ มารํ ปญฺญาวุเชน

พระคาถามีความว่า

กุลบุตรทราบร่างกายนี้ เปรียบ-
เหมือนหม้อแล้ว พึงรักษาจิตนี้อัน
เปรียบด้วยพระนคร พึงรบบมาร

^๑ ส. ส. ๑๕/๒๐.

^๒ ขุ. อ. ๒๕/๑๕๐.

ชิตตจ รกฺเข อนิเวสโน สียาติ.^๑

อัย อุปาโย จ อาณตฺติ จ. เอว
ผลาทินํ ทุกฺวเสนปี อุทฺทหฺรณํ
เวทิตพฺพํ. เอตฺถ จ โย นิสฺสรณ-
เทศนาย วิเนตพฺโพ, โส อุกฺขมฺภูตญฺญูติ-
อาทินา ยถา เทสนาวิภาเคน
ปฺกฺกฺลวิภาคสีทฺธิ โหติ, เอว
อุกฺขมฺภูตญฺญุสฺส ภควา นิสฺสรณํ
เทเสตฺตีตฺติอาทินา ปฺกฺกฺลวิภาเคน เทสนา-
วิภาโค สมภวตฺตีติ โส ตถา ทสฺสีโต.

ด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษา
ความชนะไว้ พึงเป็นผู้ไม่มีอาลัย.

นี่เป็นอุบายและอาณัติ ดังนี้. พึง
ทราบอุทฺทหฺรณํแม้เนื่องด้วยทุกะแห่งอรรถ
มีผลเป็นต้นอย่างนี้. ก็ในอธิการนี้
ความสำเร็จแห่งการจำแนกบุคคลย่อมมี
ได้ด้วยการจำแนกเทศนาโดยนัยมีอาทิว่า
บุคคลใด อันพระผู้มีพระภาคพึงแนะนำ
ด้วยการแสดงนิสฺสรณะ บุคคลนั้นชื่อว่า
อุกฺขมฺภูตญฺญู ดังนี้ ฉนฺใด การจำแนก
เทศนาก็ย่อมสำเร็จได้ด้วยการจำแนก
บุคคลโดยนัยมีอาทิว่า พระผู้มีพระภาค
ย่อมทรงแสดงนิสฺสรณะแก่อุกฺขมฺภูตญฺญู-
บุคคล ดังนี้ ฉนฺนั้น เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์จึงแสดงการจำแนกเทศนา
นั้นอย่างนั้น.

^๑ พ. ธ. ๒๕/๒๐.

**อธิบายการจำแนกบุคคล โดยการจำแนก
ปฏิปทา**

เอวํ เยสํ ปุคฺคานํ วเสน
 เทสนาวิภาโค ทสฺสีโต, เต ปุคฺคเล
 ปฏิปทาวิภาเคน วิภชิตฺวา ทสฺเสตํ
 “จตฺตสฺส ปฏิปทา”ติอาทึ วุตฺตํ.
 ตตฺถ ปฏิปทาภินฺนิกโต วิภาโค
 ปฏิปทาโกโต โหตีติ อาห “จตฺตสฺส
 ปฏิปทา”ติ. ตา ปเนตา จ
 สมถวิปัสสนาปฏิปัตติวเสน ทูริธา
 โหนติ. กถํ ? สมถปกฺเข ตาว
 ปจฺมสมนฺนาหารโต ปฏฺจาย ยาว
 ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารํ
 อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวตฺตา สมถภาวนา
 “ปฏิปทา”ติ วุจฺจติ. อุปจารโต ปน
 ปฏฺจาย ยาว อปฺปนา ตาว ปวตฺตา
 ปญฺญา “อภิญฺญา”ติ วุจฺจติ.

การจำแนกเทศนา ท่านอาจารย์
 ได้แสดงแล้วด้วยอำนาจบุคคลเหล่านี้ได้
 อย่างนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 จำแนกบุคคลเหล่านั้นโดยการจำแนก
 ปฏิปทา จึงกล่าวคำว่า ปฏิปทา ๔
 อย่าง ดังนี้เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น
 การจำแนกที่ปฏิปทาและความรู้กระทำ
 แล้วชื่อว่า เป็นการจำแนกที่ปฏิปทาทำ
 แล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า ปฏิปทามี ๔ อย่าง. ก็ปฏิปทา
 นี้มี ๒ อย่าง คือ สมถปฏิบัติและ
 วิปัสสนาปฏิบัติ. อย่างไร? คือ ในฝ่าย
 สมถะเบื้องต้น การเจริญสมถะที่เป็นไป
 นับตั้งแต่การสำรวมใจครั้งแรก ไปจนถึง
 อุปจารแห่งฌานนั้น ๆ เกิดขึ้น เรียกว่า
 “ปฏิปทา”. ส่วนปัญญาที่เป็นไปตั้งแต่
 อุปจารจนถึงอัปปนาเรียกว่า “อภิญฺญา”
 (ที่แปลว่ารู้ยิ่ง).

สา ปนายนํ ปฏิปทา เอกจฺจสฺส
 ทุกฺขา โหติ นีวรณาทีปจฺจนิก-
 ธรรมสมฺมทาจารคฺคตตาย กิจฺจนา

ก็ปฏิปทานี้ นั้น สำหรับบุคคล
 บางคนเป็นการปฏิบัติลำบาก อธิบายว่า
 ยาก คือมีการเสพไม่ง่าย เพราะความ

อสุขเสวนาติ อตุโถ, เอกจจุสสุ
 ตทภาเวน สุขา. อภิญญาปิ เอกจจุสสุ
 ทนุธา โหติ มนุทา อสีมปุปวตติ,
 เอกจจุสสุ ชิปปา อมนุทา
 สีมปุปวตติ. ตสฺมา โย อาทิตโต
 กิเลส วิกขมฺเภนโต ทุกฺเคน
 สสงฺขารเณ สมฺปโยเคน กิลมนฺโต
 วิกขมฺภตติ, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา
 โหติ. โย ปน วิกขมฺภิตกิลโส
 อปุปนาปริวาสํ วสนฺโต จิเรน
 องฺคปาทุกาวิ ปาปฺภนาติ, ตสฺส
 ทนุธาภิญญา นาม โหติ. โย ชิปปิ
 องฺคปาทุกาวิ ปาปฺภนาติ, ตสฺส
 ชิปปาภิญญา นาม โหติ. โย กิเลส
 วิกขมฺเภนโต สุขฺเณ อกิลมนฺโต
 วิกขมฺภตติ, ตสฺส สุขา ปฏิปทา
 นาม โหติ.

ต้องรับเอาความฟุ้งขึ้นแห่งธรรม อันเป็น
 ข้าศึกมีนิวรณ์เป็นต้น สำหรับบุคคล
 บางคนปฏิบัติเป็นความสะดวก เพราะ
 ไม่มีการรับเอาความฟุ้งขึ้นแห่งธรรม อัน
 เป็นข้าศึกมีนิวรณ์เป็นต้นนั้น. แม้อภิญญา
 (ความรู้ยิ่ง) สำหรับบางคนก็ช้า คือ
 เอื่อยๆไม่เป็นไปรวดเร็ว สำหรับบางคน
 ก็เร็ว ไม่ช้า เป็นไปรวดเร็ว. เพราะ
 เหตุนั้น บุคคลใด เมื่อข่มกิเลสในเบื้องต้น
 ข่มลำบาก โดยความยาก โดยการ
 ประกอบที่มีการจูงใจ บุคคลนั้นมีปฏิบัติ
 ลำบาก. ส่วนบุคคลใดข่มกิเลสได้แล้ว
 เมื่ออยู่บรมวิปัสสนาย่อมใช้เวลาจนถึง
 ถึงความปรากฏแห่งองค์ได้ ปฏิปทา
 ของผู้นั้นเป็นปฏิบัติชื่อว่า มีความรู้ช้า.
 บุคคลใด ย่อมถึงความปรากฏแห่งองค์
 รวดเร็ว ปฏิปทาของบุคคลนั้น ชื่อว่า
 เป็นปฏิบัติมีความรู้เร็ว. บุคคลใดเมื่อ
 ข่มกิเลส ย่อมข่มได้โดยง่ายไม่ลำบาก
 บุคคลนั้น ชื่อว่ามีปฏิบัติสะดวก.

วิปัสสนาปกฺเข ปน โย
 รุปารูปมฺเขน วิปัสสนํ อภินิวิสฺสนฺโต
 จตฺตาริ มหาภูตานิ ปริคฺคเหตฺวา

ส่วนในฝ่ายวิปัสสนา บุคคลใดเมื่อ
 ยึดมั่นวิปัสสนาโดยมุ่งรูปนามเป็นสำคัญ
 กำหนดมหาภูตรูป ๔ แล้วกำหนด

เนตตอวารมยา. ป-ท.๑-๑๓

บริษัทสยามโทเนะ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปาหารูป ปริคฺคณฺหาติ อรูป
 ปริคฺคณฺหาติ. รูปารูป ปน
 ปริคฺคณฺหนฺโต ทุกฺเคน กสิเรน
 กิลมฺหนฺโต ปริคฺคเหตุํ สกฺโกติ, ตสฺส
 ทุกฺขา ปฏิปทา นาม โหติ.

ปริคฺคหิตรูปารูปสฺส ปน วิปสฺสนา-
 ปริวาเส มคฺคปาตฺตภาวทฺนุชฺตาย
 ทฺนุชาภิณฺณา นาม โหติ. โยปิ
 รูปารูป ปริคฺคเหตุวา นามรูป
 ววตฺถเปฺนฺโต ทุกฺเคน กสิเรน กิลมฺหนฺโต
 ววตฺถเปติ, ววตฺถปิเต จ นามรูป
 วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต จิเรน มคฺคํ
 อฺปฺปาเทตฺถํ สกฺโกติ. ตสฺสาปิ ทุกฺขา
 ปฏิปทา ทฺนุชาภิณฺณา นาม โหติ.

อปโร นามรูปมฺปิ ววตฺถเปตฺวา
 ปจฺจเย ปริคฺคณฺหนฺโต ทุกฺเคน กสิเรน
 กิลมฺหนฺโต ปริคฺคณฺหาติ, ปจฺจเย จ
 ปริคฺคเหตุวา วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต
 จิเรน มคฺคํ อฺปฺปาเทติ. เอวมฺปิ
 ทุกฺขา ปฏิปทา ทฺนุชาภิณฺณา นาม
 โหติ.

อุปาหารูป กำหนดนาม. อนึ่ง เมื่อ
 กำหนดรูปและนามย่อมสามารถกำหนด
 ลำบากโดยความยากโดยความฝืดเคือง
 บุคคลนั้น ชื่อว่า มีปฏิปทาลำบาก.

อนึ่ง บุคคลผู้กำหนดรูปและนามได้แล้ว
 ย่อมมีปฏิปทาที่ชื่อว่า มีความรู้ช้าเพราะ
 ความที่ตนเป็นผู้ล่าช้าในความปรากฏแห่ง
 มรรคในขณะอบรมวิปัสสนา. แม้บุคคล
 ใดกำหนดรูปและนามได้แล้ว เมื่อแยก
 นามรูปได้ ก็ย่อมแยกได้ลำบากโดย
 ความยาก โดยความฝืดเคือง และเมื่อ
 อบรมวิปัสสนาในนามรูปที่แยกได้แล้ว
 ต้องใช้เวลานานจึงสามารถยังมรรคให้
 เกิดขึ้น. แม้บุคคลนั้น ก็มีปฏิปทาที่ชื่อ
 ลำบาก มีความรู้ช้า.

บุคคลอีกคนหนึ่ง แยกแต่นามรูป
 ได้แล้ว เมื่อกำหนดปัจจัยอยู่ ย่อม
 กำหนดลำบากโดยความยาก โดยความ
 ฝืดเคือง และครั้งกำหนดปัจจัยได้แล้ว
 เมื่ออยู่อบรมวิปัสสนา ย่อมใช้เวลานาน
 ยังมรรคให้เกิดขึ้น. แม้อย่างนี้ บุคคลนั้น
 ก็ชื่อว่า มีปฏิปทาที่ลำบากรู้ได้ช้า.

บริษัทสยามโทณะ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อปโร ปจฺจเยปิ ปริกฺคเหตฺวา
 ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌนฺโต ทุกฺเชน
 กสิเรน กิลมฺนฺโต ปฏิวิชฺฌติ, ปฏิวิทฺธ-
 ลกฺขโณ จ วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต
 จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติ. เอวมฺปิ
ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม
 โหติ.

อปโร ลกฺขณานิปิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา
 วิปสฺสนาฆาเน ติกฺขเข สุเร สุปฺปสนฺเน
 วหนฺเต อุปฺปนฺนํ วิปสฺสนานิกฺขติ
 ปริยาทียมาโน ทุกฺเชน กสิเรน
 กิลมฺนฺโต ปริยาทียติ, นิกฺขติญฺจ
 ปริยาทียิตฺวา วิปสฺสนาปริวาสํ วสนฺโต
 จิเรน มคฺคํ อุปฺปาเทติ. เอวมฺปิ
ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นาม
 โหติ. อิมินาอุปาเยน อิตฺราปิ ติสฺโส
 ปฏิปทา เวทิตพฺพา. วิปสฺสนापฺกฺขิกา
 เอว ปเนตฺถ จตฺสฺโส ปฏิปทา
 ทญฺจพฺพา.

จตุตฺตารโ ปุคฺคฺลาติ ยถาตุตฺต-
 ปฏิปทาวិภาเคน จตุตฺตารโ ปฏิปนฺน-
 ก-
 ปุคฺคฺลา. ตํ ปน ปฏิปทาวิภาคํ

บุคคลอีกคนหนึ่ง กำหนดแม้ปัจจัย
 ทั้งหลาย เมื่อแทงตลอดลักษณะย่อม
 แทงตลอดด้วยความทุกข์ยาก โดยความ
 ลำบาก ก็บุคคลผู้มีลักษณะอันแทงตลอด
 แล้ว เมื่ออยู่อบรมวิปัสสนา ย่อมใช้
 เวลานาน ยังมรรคให้เกิดขึ้น. แม้
 อย่างนี้ บุคคลนั้น ก็ชื่อว่า **มีปฏิปทา
 ลำบากรู้ได้ช้า.**

บุคคลอีกคนหนึ่ง แทงตลอดแม้
 ลักษณะทั้งหลาย เมื่อทำลายความติดใจ
 วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาญาณที่
 แข็งกล้า ผ่องใสดี ดำเนินไปอยู่ ย่อม
 ทำลายได้ลำบากโดยความยาก โดย
 ผืดเคือง และครั้นทำลายความติดใจได้
 แล้ว เมื่ออยู่อบรมวิปัสสนาย่อมใช้เวลา
 นานยังมรรคให้เกิดขึ้น. แม้อย่างนี้ ก็
 ชื่อว่า **มีปฏิปทาที่ลำบากรู้ได้ช้า.** พึง
 ทราบปฏิปทาทั้ง ๓ แม้นอกนี้โดยอุบาย
 นี้แหละ. ก็ในที่นี้ พึงเห็นปฏิปทา ๔
 อย่างเป็นไปในฝ่ายวิปัสสนาอย่างเดียว.

คำว่า **บุคคลมี ๔ อย่าง** ได้แก่
 บุคคลผู้ปฏิบัติมี ๔ อย่าง โดยการจำแนก
 ปฏิปทาตามที่กล่าวแล้ว. ก็ท่านอาจารย์

บริษัทสยามโทเนะ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สทุธิ เหตุปายผลเหหิ ทสฺเสตุ
 “ตณฺหาจริโต”ติอาทิ วุตฺตํ.

ตตฺถ จริตฺตํ จริยา, วุตฺตํ
 อตฺถ. ตณฺหา นิพฺพตฺตํ จริตํ
 เอตฺสฺสาติ ตณฺหาจริโต, ตณฺหา วา
 ปวตฺตํ จริโต ตณฺหาจริโต,
 โลกฺขณฺมาสโยติ อตฺถ. ทิฏฺฐิจริโตติ
 เอตฺถปิ เอเสว นโย. มนุโหติ
 มนุหิยํ วุจฺจติ อวิชฺชา, ตาย
 สมฺนฺนาคโต มนุโ, โมหาทิโกติ
 อตฺถ.

สตินฺทุริเยนาติ สติยา อาธิปจฺจํ
 กุรุมานาย. สตินฺทุริเยเมว หิสฺส วิสทํ
 โหติ. ยสฺมา ตณฺหาจริตตาย ปุพฺพภาเค
 โกสฺชฺชาภิกเวเน น วิริยํ พลวํ โหติ,
 โมหาทิกตาย น ปญฺญา พลวตี.
 ตทฺถเยนาปิ น สมฺมาธิ พลวา โหติ,
 ตสฺมา “สตินฺทุริเยเมว หิสฺส วิสทํ

ประสงคฺจะแสดงการจําแนกปฏิปทานั้น
 กับเหตุุบายและผล จึงกล่าวคํ่าว่า
 บุคคลผู้มีคํ่าหาเป็นจริต ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาคํ่าเหล่านั้น คํ่าว่า จริต
 ได้แก่ จริยา ความหมายว่า ความ
 ประพฤติ. จริตถูกคํ่าหาทำให้บังเกิดมี
 อยู่แก่บุคคลนี้ เหตุุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า
 มีคํ่าหาเป็นจริต อีกอย่างหนึ่ง บุคคล
 ผู้มีจริตถูกคํ่าหาให้เป็นไปแล้ว ก็ชื่อว่า
 ผู้มีคํ่าหาเป็นจริต ได้แก่ บุคคลผู้มี
 ความโลกเป็นอธฺยาศย. แม้นในคํ่าว่า
 มีทิจฺฐิเป็นจริต นี้ ก็มีนัยนี้แหละ. คํ่าว่า
 เป็นคนโง่ อธิบายว่า อวิชฺชา เรียกว่า
 ความโง่ บุคคลผู้ประกอบด้วยอวิชฺชานั้น
 ชื่อว่า เป็นคนโง่ อธิบายว่า เป็นคน
 มากไปด้วยโมหะ.

คํ่าว่า ด้วยสตินฺทุริยํ คือ ด้วยสติ
 อันกระทำความเป็นใหญ่. ด้วยว่า
 สตินฺทุริยํอย่างเดี่ยวของบุคคลนั้นเป็น
 ธรรมชาติบริสุทธิ์. เพราะเหตุที่วิริยะ
 ไม่เป็นธรรมชาติมีกำลัง ด้วยถูกความ
 เกียจคร้านครอบงำในกาลอันเป็นส่วน
 เบื้องต้น เพราะความที่บุคคลเป็นผู้มี

บริษัทสยามโทณะ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โหตี”ติ วุตตํ. เตเนวาท “สติปฏฺจาเนหิ
 นิสฺสเยหี”ติ. ตณฺหาจริตตาย จสฺส
 กิเลสวิกฺขมฺภนํ น สุกฺรนฺติ ทุกฺขา
 ปฏิปทา, อวิสทณฺณตาย ทนฺธา-
 ภินฺณาติ ปุพฺเพ วุตฺตนํ อานตฺวา
 โยเชตพฺพํ. นียยาตีติ อริยมคฺเคน
 วฏฺฏทูกฺขโต นิคฺคจฺจติ.

ต้นหาเป็นจริต ปัญญาที่ไม่เป็นธรรมชาติ
 มีกำลัง เพราะความเป็นผู้ยิ่งไปด้วย
 โมหะ. สมาธิก็เป็นธรรมชาติไม่มีกำลัง
 แม้ด้วยเหตุทั้ง ๒ อย่างนั้น ฉะนั้น
 ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า “สตินทรีย์อย่างเดียว
 ของบุคคลนั้น เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์”.
 ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า “ด้วยสติปัญญาอันเป็นธรรมที่อาศัย”.
 ฟังนำเอานัยที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นมา
 ประกอบว่า ก็การข่มกิเลสของบุคคลนั้น
 ไม่ใช่กระทำได้ง่าย เพราะความเป็นผู้มี
 ต้นหาจริต เพราะเหตุนี้ ปฏิปทาจึง
 ลำบากมีความรู้ช้า เพราะความเป็นผู้มี
 ญาณไม่บริสุทธิ์. คำว่า **ย่อมออกไปได้**
 ความว่า ย่อมออกไปได้จากวิฏฺฏทูกฺข
 ด้วยอริยมรรค.

อุทฺตฺโถติ อุทฺตฺโถ, อุพาร-
 ปณฺโณติ อตฺโถ. ปณฺณาสหายปฏิลาภน
 จสฺส สมาธิ ติกฺโข โหติ สมฺปยุตฺเตสุ
 อาริปปจฺจํ ปวตฺเตติ. เตเนวาท
 “สมาธิทฺริเยนา”ติ. วิสทณฺณตฺตา
 “จิปฺปาภินฺญา”ติ วุตฺตํ. สมาธิ-
 ปธานตฺตา ฌานานํ ฌาเนหิ

บทว่า **อุทฺตฺโถ** ตัดเป็น อุทฺ อตฺโถ
 ความหมายว่า มีปัญญากว้างขวาง.
 ก็สมาธิของบุคคลนั้น ย่อมเป็นธรรม
 เข้มแข็ง ยิ่งความเป็นใหญ่ให้เป็นไปใน
 สัมปยุตธรรมทั้งหลายด้วยการได้ปัญญา
 เป็นสหาย. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “ด้วยสมาธิทฺริย”.

สมาคมแพทย์ผู้สูงอายุเพื่อสุขภาพ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตตอรรคภา. ป-ท.๑-๑๓

นิสฺสเยหีติ อโย วิเสโส.

ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “จิปฺปาภิญญา” เพราะมีญาณบริสุทธิ์. ความต่างกันมี ดังนี้ คือ ด้วยฌานทั้งหลายอันเป็นธรรม ที่อาศัย เพราะความที่ฌานทั้งหลายมี สมภาติเป็นประธาน.

เสสํ ปุริมสทิสเมว. ทิฏฺฐิจริโต
อนิยุยานิกมคฺคํปิ นิยุยานิกนฺตติ
มณฺเฑมาโน ตตฺถ อุตฺตสาหพหุลตฺตตา
วีริยาธิโก โหติ. วีริยาธิกตาเยว จสฺส
กิลฺเลสวิกฺขมฺภนํ สุกฺรนฺตติ สุขฺขา ปฏฺฐิปทา,
อวิสทณฺฑาณตฺตาย ปน ทนฺธาภิญญาตติ
อิมมตฺถํ ทสฺเสตติ “ทิฏฺฐิจริโต
มนุโท”ติอาทินา. เสสํ วุตฺตนยเมว.

คำที่เหลือเหมือนกับคำตั้นนั้นแหละ. บุคคลผู้มีทิวติเป็นจริตเมื่อเข้าใจธรรมแม้มิใช่เป็นทางนำออกไปจากวัฏฏะว่า เป็นธรรมนำออกจากวัฏฏะเป็นผู้มากไปด้วยวิริยะ เพราะความเป็นผู้มีอุตาหะมากในธรรมมิใช่ทางออกไปจากวัฏฏะนั้น. ก็การข่มกิลเลสของบุคคลนั้นทำได้ง่าย เพราะความเป็นผู้มากไปด้วยวิริยะ เพราะเหตุนั้นปฏิบัติจึงสะดวก แต่มีความรู้ช้า เพราะความเป็นผู้มีญาณไม่ผ่องแผ้ว เหตุนี้ท่านอาจารย์จึงแสดงเนื้อความนี้ไว้ด้วยคำว่า บุคคลผู้มีทิวติเป็นจริต เป็นคนโง่ ดังนี้เป็นต้น. คำที่เหลือมีนัยได้กล่าวแล้วนั้นแหละ.

สจฺเจหีติ อริยสจฺเจहि. อริยสจฺเจจานิ
หิ โลกียานิ ปุพฺพภากคณาณสฺส
สมฺมสนฺนุจฺจนตฺตาย โลกุตฺตรานิ
อริมฺุจฺจนตฺตาย มคฺคคณาณสฺส อภิ-

คำว่า ด้วยสัจจะทั้งหลาย ได้แก่ ด้วยอริยสัจทั้งหลาย. จริงอยู่ อริยสัจทั้งหลายที่เป็นโลกียะ ย่อมเป็นที่อาศัยแก่ ญาณอันเป็นบุพภาค เพราะความเป็น

สมาคมแพทย์ผู้สูงอายุเพื่อสุขภาพ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมยภูจันตาย จ นิสฺสยานิ โหนฺติตฺติ.
 เสสํ วุตฺตนยเมว. เอตถ จ ทิฏฺฐิจจริโต
 อุกฺกฏโก อุกฺกฏิตถฺตฺตฺตฺต. ตณฺหาจริโต
 มนฺโท เนยฺโย. อิตเร เทวปิ
 วิปญฺจิตถฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 เอวํ เยน เวเนยฺยตฺตฺตฺต
 ปุพฺเพ เทสนาวิภาโค ทสฺสิตฺโต, ตเทว
 เวเนยฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อิมินา ปฏิปทาวิภาเคน
 ทสฺสิตนฺตฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

อิทานิ ตํ เวเนยฺยปุคฺคฺลวิภาคํ
 อตฺตณฺยโยชนาย วิสยํ กตฺวา ทสฺสเสตฺถุ
 “อุโภ ตณฺหาจริตา”ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตณฺหาจริโต วิสขุณฺณมาโน สมာธิมุขเณ
 วิสขุณฺณตฺติ อาห “สมถปุพฺพํคฺมายา”ติ.
 “สมถวิปสฺสนํ ยุกฺนทฺธํ ภาเวตี”ติ^๑
 วจนฺโต ปน สมมาทิฏฺฐิสฺสฺสิตฺเตเนว

ที่ตั้งแห่งการพิจารณาที่เป็นโลกุตระ ย่อมเป็นที่อาศัยแก่มรรคญาณ เพราะความเป็นที่น้อมไปและเพราะความเป็นที่ตั้งแห่งการรู้. คำที่เหลื่อมินัยที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นเทียว. ก็ในอธิการนี้ บุคคลผู้มีทิวเป็นจริตเป็นคนฉลาด เป็นอุกฺกฏิตถฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต บุคคล. บุคคลผู้มีตณฺหาเป็นจริตเป็นคนโง่ เป็นโง่บุคคล. บุคคลทั้ง ๒ พวกนอกนี้ เป็นวิปญฺจิตถฺตฺตฺตฺตฺต บุคคล เพราะเหตุนั้น เวเนยฺยบุคคลทั้ง ๓ พวกที่เป็นเหตุให้แสดงการจำแนกเทศนาในเบื้องต้นดังกล่าวมา ด้วยประการฉะนี้แหละพึงเห็นว่า ท่านอาจารย์ได้แสดงด้วยการจำแนกปฏิปทานี้.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงการจำแนกเวเนยฺยบุคคลนั้น กระทำให้เป็นวิสัยแห่งการประกอบอรรถนัยจึงกล่าวว่า “บุคคลผู้มีตณฺหาเป็นจริตทั้ง ๒ พวก” ดังนี้ เป็นต้น. บุคคลผู้มีตณฺหาเป็นจริต เมื่อบริสุทธิ์ย่อมบริสุทธิ์ด้วยสมาธิเป็นสำคัญ เพราะความที่ตณฺหามีสมาธิเป็นปฏิปักษ์ เพราะเหตุนั้น ท่าน

^๑ อจ. จคฺก. ๒๑/๒๑๒, พ. ป. ๓๑/๔๓๓, ๔๔๐.

สมาคมแพทย์ผู้สูงอายุเพื่อสุขภาพ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุมาสมาธินา นียยานัน, น
 สมุมาสมาธินา เอวาติ อาห
 “สมถปุพฺพํคฺมาย วิปสฺสนายา”ติ.
 “ราควิราคา เจโตวิมุตฺตตีติ อรหตฺต-
 ผลสมาธิ”ติ สงฺคฺเหสุ วุตฺตํ. อธิ
 ปน อนาคามีผลสมาธิติ วกฺขติ. โส
 หิ สมาธิสฺมี ปริปุรการีติ. ตตฺถ
 รณฺชนฺญฺเรน ราโก. โส วิรชฺชติ
 เอตายาติ รากวิราคา, ตาย
 รากวิราคาย, รากปุพฺพายาติ อตฺถโก.

อาจารย์จึงกล่าวว่า “ด้วยวิปัสสนามี
 สมณะเป็นประธาน”. อนึ่ง เพราะ
 พระบาลีว่า “ภิกษุย่อมเจริญสมณะและ
 วิปัสสนาควบคู่กันไป” การออกไปได้
 ก็ด้วยสัมมาสมาธิอันประกอบด้วยสัมมาทิฐิ
 นั้นเอง ไม่ใช่ด้วยสัมมาสมาธิอย่างเดียว
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 “ด้วยวิปัสสนามีสมณะเป็นประธาน”. ใน
 อรรถกถาทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า
 “เจโตวิมุตติเป็นเครื่องสำรอกราคะ เพราะ
 เหตุนั้น จึงได้แก่ อรหัตผลสมาธิ”.
 แต่ในที่นี้ ท่านอาจารย์จะกล่าวต่อไปว่า
 อนาคามีผลสมาธิ. เพราะพระอนาคามี
 นั้น เป็นผู้กระทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ.
 ในคำนั้น ที่ชื่อว่า รากะ เพราะอรรถว่า
 กำหนด. รากะนั้นย่อมสำรอกไปด้วย
 เจโตวิมุตตินี้ เหตุนั้น เจโตวิมุตตินี้ ชื่อว่า
 เป็นเครื่องสำรอกราคะ ด้วยเจโตวิมุตติ
 เป็นเครื่องสำรอกราคะนั้น อธิบายว่า
 ที่เป็นเครื่องละราคะ.

เจโตวิมุตติยาติ เจโตติ จิตฺตํ, อธิบายคำว่า เจโตวิมุตติยา ต่อไป
 ตทปเทเสน เจตถ สมาริ วุจฺจติ คำว่า เจโต ได้แก่ จิต, ก็ในที่นี้

สมาคมแพทย์ผู้สูงอายุเพื่อสุขภาพ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“ยถา จิตตํ ปณฺณญจ ภาวยนฺ”ติ^๑
 ปฏิปสฺสทฺธิวเสน ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจตีติ
 วิมุตฺติ, เตน วา วิมุตฺโต, ตโต
 วิมุจฺจนนฺติ วา วิมุตฺติ, สมာธิเยว.
 ยถา हि โลกียกถายํ สญฺญา จิตฺตญฺจ
 เทสนาสีสํ. ยถาห “นानตฺตกาया
 นานตฺตสญฺญินโน”ติ^๒ “กึ จิตฺโต ตฺวํ
 ภิกฺขุ”ติ^๓ จ, เอวํ โลกุตฺตรกถายํ
 ปณฺญา สมာธิ จ. ยถาห
 “ปณฺจญาณิกโก สมฺมาสมာธิ”ติ^๔ จ
 “สมถวิปสฺสนํ ยุกนทฺธํ ภาเวตี”ติ^๕
 จ. เตสฺส อิทฺ รากสฺส อฺชฺชวิปฺจฺจนีกโต
 สมถปฺพุพฺพคมตาวจฺนโต จ เจโตคฺ-
 คหณฺน สมာธิ วุตฺโต. ตถา
 วิมุตฺตีวจฺเนน. เตน วุตฺตํ “สมาธิ-
 เยวา”ติ. เจโต จ ตํ^๖ วิมุตฺติ จาติ
 เจโตวิมุตฺติ. อถวา วุตฺตปฺปการสฺเสว

ท่านเรียกสมาธิโดยการอ้างถึงจิตนั้น
 เหมือนอย่างที่เราว่า “จิตตํ ปณฺณญจ
 ภาวยนํ (อบรมจิตคือสมาธิและปัญญาอยู่)”
 ดังนี้. ธรรมชาติ ชื่อว่า วิมุตฺติ เพราะ
 อรรถว่า หลุดพ้นจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์
 ด้วยอำนาจความระงับไว้ อีกอย่างหนึ่ง
 ธรรม ชื่อว่า วิมุตฺติ เพราะอรรถว่า
 หลุดพ้นด้วยธรรมที่เป็นปฏิปักษ์นั้น หรือ
 เพราะอรรถว่า ความหลุดพ้นจากธรรม
 ที่เป็นปฏิปักษ์นั้น ได้แก่ สมาธินั่นเอง.
 เหมือนอย่างว่า ในโลกียกถา สัญญา
 และจิต เป็นหัวข้อแห่งเทศนา. เหมือน
 ที่ตรัสไว้ว่า “นानตฺตกาया นานตฺต-
 สญฺญินโน (สัตว์ทั้งหลายมีกายต่างกัน มี
 สัญญาต่างกัน)” และว่า “กึ จิตฺโต ตฺวํ
 ภิกฺขุ (ดูกรภิกษุ เธอมีจิตอย่างไร)”
 ดังนี้ ฉะนั้น ในโลกุตฺตรกถาปัญญาและ

^๑ ส. ส. ๑๕/๒๐, ๒๔๒.

^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๖๕, ๒๗๗, ๓๑๑,

อง. สคฺคก. ๒๓/๔๑, ๔๑๓.

^๓ วิ. มหาวิงฺก. ๑/๑๐๗.

^๔ อภิ. วิ. ๓๕/๔๕๒.

^๕ อง. จคฺคก. ๒๑/๒๑๒, พุ. ป. ๓๑/๔๓๓, ๔๔๐.

^๖ ม. โส (?).

ที่ทำการประชาสงเคราะห์ จ.นนทบุรี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เจตโส ปฏิปกฺขโต วิมุตฺติ วิโมกฺโขติ
 เจโตวิมุตฺติ, เจตสิ วา ผลวิญญาณ
 วุตฺตปฺปการาว วิมุตฺตีสิติ เจโตวิมุตฺติ,
 เจตโส วา ผลวิญญาณสฺส ปฏิปกฺขโต
 วิมุตฺติ วิโมกฺโข เอตสฺมินฺติ เจโต-
 วิมุตฺติ, สมาริเยว. **ปญฺญาวิมุตฺติยาติ**
 เอตถาปิ อโย นโย ยถาสมฺภวํ
 โยเชตพุโ.

สมาธิ ก็เป็นหัวข้อเทศนา ฉะนั้น
 เหมือนที่ตรัสไว้ว่า “ปญฺญาณิกโก สมาริ-
 สมาริ (สัมมาสมาริประกอบด้วยญาณ
 ๕)” และว่า “สมถวิปสฺสนํ ยุกนทฺธํ
 ภาเวติ (ภิกษุยอมเจริญสมถะและวิปัสสนา
 ควบคู่กันไป)”. ในบรรดาธรรมเหล่านั้น
 ในที่นี้ท่านกล่าวสมาธิด้วยเจโตศัพท์
 เพราะความเป็นข้าศึกตรงต่อราคะและ
 เพราะกล่าวความเป็นธรรมที่มีสมถะเป็น
 ประธาน. ด้วยการกล่าวถึงวิมุตติก็
 เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึง
 กล่าวว่า “สมาธินั่นเอง”. ใจนั้นด้วย
 หลุดพ้นด้วยเหตุนี้ ชื่อว่า เจโตวิมุตติ.
 อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะ
 อรรถว่า ความหลุดพ้น คือ ความพ้น
 วิเศษจากธรรม อันเป็นปฏิบัตย์แห่งใจ
 ซึ่งมีประการที่ได้กล่าวแล้วนั้นแหละ. อีก-
 อย่างหนึ่ง ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะ
 อรรถว่า ความหลุดพ้น อันมีประการ
 ที่ได้กล่าวแล้วนั้นแหละในใจ คือ ใน
 วิญญาณที่เป็นผล, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
 เจโตวิมุตติ เพราะอรรถว่า ความ
 หลุดพ้น คือ ความพ้นวิเศษจากธรรม
 อันเป็นปฏิบัตย์แห่งใจ คือแห่งวิญญาณ

ที่ทำการประชาสงเคราะห์ จ.นนทบุรี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทิวจียา สวิสเย ปณฺณาสทิสี
 ปวตฺตตีติ ทิวจิจริโต วิสุขฺฌมาโน
 ปณฺณามุขเน^๑ วิสุขฺฌตีติ อาห “อุโภ
 ทิวจิจรียา วิปสฺสนา”ติอาทิ. อวิชา-
 วิจารณ์ วิปสฺสนาวิมุตฺตตีติ อรหตฺตผล-
 ปณฺณา. สมถคฺคหณฺเนน ตปฺปปฏิปกฺขโต
 ตณฺหํ วิปสฺสนาคฺคหณฺเนน อวิชฺชณฺจ
 นิทฺฐาเรตฺวา ปจฺมณฺยสฺส ภูมึ สกฺกา
 สฺขเนน ทสฺเสตฺตุนฺติ อาห “เย สมถ
 ๗เปฯ หาทพฺพา”ติ.

ที่เป็นผลมีอยู่ในธรรมนี้ ได้แก่ สมภา
 นั้นเอง. แม้ในคำว่า ด้วยปัญญาวิมุตตินี้
 ก็พึงประกอบกันนี้ ตามสมควร.

ความเป็นไปเหมือนกับปัญญาใน
 วิสัยของตนแห่งทิว เพราะเหตุนั้น บุคคล
 ผู้มีทิวเป็นจริตเมื่อบริสุทธิ์ ย่อมบริสุทธิ์
 ด้วยมุ่งปัญญาเป็นสำคัญ เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า บุคคลผู้มีทิว
 เป็นจริตย่อมออกไปได้ด้วยสมถะ อันมี
 วิปัสสนาเป็นประธาน ดังนี้ เป็นต้น.
 คำว่า ปัญญาวิมุตติอันเป็นเครื่องสำรอก
 อวิชา ได้แก่ ปัญญาอันประกอบด้วย
 อรหัตผล. บัณฑิตอาจจะขยายความ
 ตัณหาโดยธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อตัณหา
 นั้นด้วยสมถศัพท์และขยายความอวิชา
 ด้วยวิปัสสนาศัพท์แล้วอาจแสดงภูมิแห่ง
 ปฐมนัยได้โดยง่าย เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า บุคคลเหล่าใด
 ย่อมออกไปได้ด้วยปฏิบัติอันมีสมถะเป็น
 ประธาน บุคคลเหล่านั้น พึงทำให้
 เข้าใจด้วยนันทิยาวิภูษณฺย ดังนี้.

^๑ โป. ม. ปณฺณาธฺเรน.

ตตถ สมณปุพฺพงฺกมา ปฏิปทาติ
 ปุริมา เทว ปฏิปทา, อิตรา
 วิปสฺสนาปุพฺพงฺกมาติ ทฏฺฐพฺพา.
 หาดพฺพาติ กเมตพฺพา, เนตพฺพาติ
 อตฺโถ. วิปสฺสนาย อนิจฺจทุกฺขอนตฺต-
 สณฺณภาวโต ทุกฺขสณฺณยาปริวารตฺตา
 จ อสฺสกสณฺณาย อีมา จตฺสโส
 สณฺณยา ทสฺสิตา โหนฺติ. ตปฺปฏิปกฺเขน
 จ จตฺตาโร วิปลลาสาติ สกฺลสฺส
 สึหวิกฺกึพิตนฺยสฺส ภูมึ สฺเขน สกฺกา
 ทสฺเสตฺตุนฺติ อาห “เย วิปสฺสนา
 ๗เป๗ หาดพฺพา”ติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ปฏิปทา
 อันมีสมณะเป็นประธาน ได้แก่ ปฏิปทา
 ๒ ข้างต้น ปฏิปทานอกนี้ ฟังเห็นว่า
 มีวิปัสสนาเป็นประธาน. คำว่า ฟัง
 ทำให้เข้าใจ คือ ฟังให้รู้ อธิบายว่า
 ฟังแนะนำ. เพราะความที่วิปัสสนาเป็น
 อนิจฺฉัญญา ทุกฺขสฺฉัญญา และอนัตตสฺฉัญญา
 และเพราะความที่อสุภสฺฉัญญาเป็นปริวาร
 แห่งทุกฺขสฺฉัญญา จึงเป็นอันท่านแสดง
 สฺฉัญญาทั้ง ๔ นี้ไว้. ก็วิปลาสก็มี ๔ โดย
 ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสฺฉัญญานั้น เพราะ
 เหตุนั้น จึงอาจแสดงภูมิแห่งสิหวิก-
 กึพิตนฺยทั้งสิ้นได้โดยง่าย เหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า บุคคลเหล่าใดยอม
 ออกไปได้ ด้วยปฏิปทาอันมีวิปัสสนา
 เป็นประธาน บุคคลเหล่านั้นฟังทำให้
 เข้าใจด้วยสิหวิกฺกึพิตนฺย ดังนี้.

อธิบายการจำแนกเวไนยบุคคล โดยการจำแนกญาณ

๗. เอว ปฏิปทาวิภาเคน
 เวเนยฺยปฺกฺคฺลวิภาคํ ทสฺเสตฺตวา อิทานิ

๗. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงการ
 จำแนกเวไนยบุคคลโดยการจำแนก

สำนักงานที่ดินจังหวัดสาขาบางบัวทอง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตั้ง ฌานวิภาเคน ทสฺเสนฺโต ยสฺมา
ภควโต เทสฺนา ยาวเทว เวเนยฺย-
วินยฺนตฺตา, วินยฺนณฺจ เนสฺ
สฺตมยาทินิ ติสฺสนฺนํ ปญฺญานํ
อนุกฺกเมน นิพฺพตฺตํ, ยถา ภควโต
เทสฺนาย ปวตฺติภาววิภาวณฺจ หาร-
นยพฺยาปาโร, ตสฺมา อิมสฺส หารสฺส
สมฺภูจิตฺตปฺปการํ ตาว ปุจฺฉิตฺวา เยน
ปุคฺคลวิภาคทสฺสเนน เทสฺนาภาชนํ
วิภชิตฺวา ตตฺถ เทสฺนายํ เทสฺนาหารํ
นโยเชตฺถกาโม ตํ ทสฺเสตฺถุ “สฺวายํ
หาโร กตฺถ สมฺภวตี”ติอาทิมาน.

ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง
การจำแนกเวไนยบุคคลนั้นโดยการ
จำแนกยาน เพราะเหตุที่เทศนาของ
พระผู้มีพระภาคก็เพียงมุ่งหมายแนะนำ
เวไนยบุคคลเท่านั้น และการแนะนำ
เวไนยบุคคลเหล่านั้นแล้ว ก็ได้แก่การ
ยังปัญญาทั้ง ๓ มีสุตมยปัญญา (ปัญญา
เกิดจากการฟัง) เป็นต้น ให้บังเกิดแก่
เวไนยบุคคลเหล่านั้น โดยประการที่การ
อธิบายภาวะคือความเป็นไปแห่งเทศนา
ของพระผู้มีพระภาค ก็ได้แก่กิจแห่งหาระ
และนัย ฉะนั้น เบื้องต้นจึงได้ถามอาการ
ที่หาระนี้เกิดขึ้น แล้วประสงค์จะจำแนก
บุคคลผู้รองรับเทศนา โดยการแสดง
จำแนกบุคคลใดในการแสดงการจำแนก
บุคคลนั้น จะขยายความประกอบเทศนา
หาระในเทศนา จึงกล่าวคำว่า “หาระ
(วิธีที่ทำให้หายสงสัย) นี้มัน เกิดขึ้น
ที่ไหน” ดังนี้เป็นต้น เพื่อจะแสดงการ
จำแนกเวไนยบุคคลนั้น.

ตตฺถ ยสฺสํติ โย โส อฏฺฐหิ
อกฺขณฺเหหิ วิมฺตฺโต โสตาธา-

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า แก่ผู้ใด
ความว่า บุคคลนั้นได้พ้นแล้วจากวิบัติ

๑ ไป. ตสฺส.

คุณปริยญา อุดมทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริโยสานาหิ จ สมฺปตฺตีสึหิ สมฺนฺนาคโต
 ยสฺส.^๑ สตุถาติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปฺรายนิก-
 ปรมตฺถเหหิ ยถารหํ อนุสาสนโต สตุถา.
ธมฺมนฺติ ยถานุสฺสิฏฺฐํ ปฏฺิปปชฺชมาเน
 อปาเยสฺส อปตฺมาเน ธาเรตฺติติ ธมฺโม,
 ตํ ธมฺมํ. **เทสยตฺติติ** สงฺเขปวิตถการ-
 นเยหิ ภาสติ กถเอติ. **อณฺณตโรติ**
 ภควโต สวามเกสฺส อณฺณตโร.
ครุญฺจານีโยติ สึลสฺสตาทิกุณฺวิเสสโยเคน
 ครุกรณฺนีโย. **สพฺุรหฺมจาริตฺติ** พุรหฺมํ
 วุจฺจติ เสฏฺฐญฺเจเน สกฺลํ สตุถฺสาสนํ.
 สมํ สห วา พุรหฺมํ จรติ ปฏฺิปปชฺชตฺติติ
 สพฺุรหฺมจาริ. **สทฺุธํ** **ปฏฺิถภตฺติติ**
 “สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควา โย
 เอวรूपสฺส ธมฺมสฺส เทเสตา”ติ
 ตถาคเต, “สฺวากุขาโต วตายนํ ธมฺโม
 โย เอวํ เอกนฺตปฺริปฺนฺโน เอกนฺต-
 ปฺริสฺพุทฺโธ”ติอาทินา ธมฺเม จ สทฺุธํ
 ลภติ อูปปาเทตฺติติ อตฺถโก.

ที่ไม่เป็นขณะ ๘ ประการ และประกอบ
 ด้วยสมบัติอันมีการเจียสโตลงสดับเป็นต้น
 แก่บุคคลใด. คำว่า **พระศาสดา** ความว่า
 ชื่อว่า พระศาสดา เพราะพร้าสอน
 ตามควรด้วยทิวฏฐธมฺมิกัตถปฺริโยชนํ,
 สัมปฺรายนิกัตถปฺริโยชนํและปรมัตถ
 ปฺริโยชนํ. อธิบายคำว่า **ธรรม** ที่ชื่อว่า
 ธรรม เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งบุคคล
 ทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามที่ได้พร้าสอนไม่ให้
 ตกไปในอบาย, ธรรมนั้น. คำว่า
ย่อมแสดง ได้แก่ ย่อมกล่าว คือ
 พูดด้วยนัยอย่างย่อและอย่างพิสดาร. คำว่า
รูปใดรูปหนึ่ง ได้แก่ รูปใดรูปหนึ่ง
 ในบรรดาสาวกทั้งหลาย ของพระผู้มี
 พระภาค. คำว่า **ผู้ตั้งอยู่ในฐานะควร**
เคารพ คือ ผู้ควรกระทำความเคารพ
 เพราะประกอบด้วยคุณพิเศษมีศีลและสุตะ
 เป็นต้น. คำว่า **เพื่อนพรหมจรรย์**
 ความว่า คำสอนของพระศาสดาทั้งสิ้น
 เรียกว่า พรหม เพราะอรรถว่า
 ประเสริฐที่สุด. ผู้ใดย่อมประพฤติ คือ

^๑ โป. คสฺส.

ปฏิบัติพรหมจรรย์สม่ำเสมอ หรือร่วมกัน
ผู้นั้น ชื่อว่า เพื่อนพรหมจรรย์. คำว่า
ยอมได้ศรัทธา ความว่า ยอมได้ศรัทธา
คือยังศรัทธาให้เกิดขึ้นในพระตถาคตว่า
“พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสดงธรรมเห็น
ปานนี้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะหนอ”
ดังนี้ และในพระธรรมว่า “พระธรรม
บริบูรณ์โดยส่วนเดียว บริสุทธิ์โดยส่วน
เดียวอย่างนี้” พระผู้มีพระภาคตรัส
ดีแล้วหนอ” ดังนี้.

ตตฤติ ตสฺมี ยถาสฺเต ยถา-
ปรียตเต ฐมฺเม. วิมฺสชาติ ปาพิยา
ปาพิอตตฺตสฺส จ วิมฺสนปญฺญา. เสสฺ
ตสฺสา เอว เววจนํ. สหิ ยถา-
วุตฺตวิมฺสเน สงฺโกจํ อนาปชฺชิตฺวา
อุสฺสหนวเสน อุสฺสาหนา, ตฺลนวเสน
ตฺลนา, อุปฺปริกฺขณวเสน อุปฺปริกฺขาติ
จ วุตฺตา. อถวา วิมฺสตีติ วิมฺสา,
สหา ปทปทตฺตวิจฺจารณา ปญฺญา.
อุสฺสาหนาติ วิริเยน อุปฺตฺตมฺภิตา
ฐมฺมสฺส ฐารณปริจยสาธิกา ปญฺญา.
ตฺลนาติ ปเทน ปทนฺตรํ, เทสนาย วา

คำว่า ในธรรมนั้น ได้แก่ ใน
ธรรมนั้น คือตามที่ได้สดับแล้ว ตามที่ได้
เล่าเรียนแล้ว. คำว่า ความสอดส่อง
ได้แก่ ปัญญาสอดส่องพระบาลีและอรรถ
แห่งพระบาลี. คำที่เหลือเป็นไวพจน์ของ
ความสอดส่องนั้นแหละ. ก็ความสอดส่อง
นั้น ท่านกล่าวว่า เป็นความอาจหาญ
ด้วยอำนาจอาจหาญไม่ถึงความหืดหัวใน
ความสอดส่องตามที่กล่าวแล้ว ว่า เป็น
ความซ่งตรง ด้วยอำนาจการพินิจ
และว่า เป็นความเข้าไปพิจารณาด้วย
อำนาจการเข้าไปตรวจสอบ. อีก

คุณปริยญา อุดมทรัพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เทศนนุตร์^๑ ตุลยิตฺวา^๒ สัสนุทิตฺวา^๓
 คหณปณฺณา. อุปฺปริกฺขชาติ มหาปเทเส
 โอตาเรตฺวา ปาพิยา ปาพิอตฺตสฺส จ
 อุปฺปริกฺขณปณฺณา.

ประการหนึ่ง ธรรมชาติโดยย่อสอดส่อง
 เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิมังสา
 ได้แก่ ปัญญาพิจารณาบทและอรรถ
 แห่งบท. คำว่า **ธรรมชาติที่อาจหาญ**
 ได้แก่ ปัญญาที่ความเพียรอุปถัมภ์ให้
 สำเร็จความทรงจำและการค้นคว้าธรรม.
 คำว่า **ธรรมชาติที่ซ่งตรง** ได้แก่
 ปัญญาที่ซ่ง คือ เทียบเคียงบทอื่นด้วยบท
 หรือเทศนาอื่นด้วยเทศนาแล้ว รับไว้.
 คำว่า **ธรรมชาติที่เข้าไปพิจารณา** ได้แก่
 ปัญญาที่ทำให้หยั่งลงในมหาปเทศแล้ว
 เข้าไปพิจารณาพระบาลี และอรรถแห่ง
 พระบาลี.

ความหมายของคำว่า สุตมยปัญญา

อตฺตหิตํ ปฺรหิตญจ อากงฺขนฺเตหิ
 สฺยุยตีติ สุตํ, กาลวจนิจฺฉาย อภาวโต,
 ยถา ทฺุทฺธนฺติ. ก็ ปน ตนฺติ ?

สิ่งใดที่บุคคลทั้งหลายผู้หวังความเกื้อกูล
 แก่ตนและความเกื้อกูลแก่ผู้อื่นย่อมฟัง
 เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า สุตะ (สิ่งที่ฟัง)

^๑ ม. เทศนานนุตร์.

^๒ โป. ม. ตุลยิตฺวา.

^๓ โป. สัสนุเทตฺวา.

อธิการโต สามตถิยโต วา ปริยตติ-
 ฌมโมติ วิญญาตติ. อถวา สวณํ สุตํ,
 โสตทวารานุสาเรน ปริยตติฌมมสุส
 อุปचारณนติ อตฺโถ. สุตေန เหตุนา
 นิพพตฺตา **สุตมยิ**. ปกาเรน ชานาตีติ
ปญญา. ยา วิมฺสา, อยํ สุตมยิ
 ปญญาติ ปจฺเจกมฺปิ โยเชตพฺพ.
ตถาติ ยถา **สุตมยิ** ปญญา
 วิมฺสาทิปรียายวตี วสิมฺสาทิวิภาควตี
 จ, ตถา **จินฺตามยิ** จาติ อตฺโถ. ยถา
 วา สุตมยิ โอรมตฺติกา อนวฏฺฐิตา
 จ, เอวํ จินฺตามยิ จาติ ทสฺเสติ.

เพราะไม่มีความปรารถนาการกล่าวถึง
 กาล เหมือนคำว่า ทุทฺธ^๑ (แปลว่า
 นมที่รีด). ถาว่า สุตะนั้น ได้แก่
 อะไร? ตอบว่า รู้กันว่า พระปริยัติ-
 ธรรมโดยตาม ๆ กันมา หรือโดยความ
 เป็นศัพท์ที่ความหมายชัด. อีกอย่างหนึ่ง
 การฟังชื่อว่า สุตะ อธิบายว่า การ
 เข้าไปทรงไว้ซึ่งพระปริยัติธรรมตามแนว
 แห่งโสตทวาร. ปัญญาที่บังเกิดด้วยสุตตะ
 เป็นเหตุ ชื่อว่า **สุตมยิ**. ธรรมชาติใด
 ย่อมรู้โดยประการ เหตุนั้น ธรรมชาติ
 นั้น ชื่อว่า **ปญญา**. ปัญญาใดสอดส่อง
 ปัญญานี้ ชื่อว่า **สุตมยปญญา** ฟัง
 ประกอบความไปแม้เฉพาะแต่ละบทดังนี้.
 คำว่า **ตถา** ความว่า และ**จินฺตามย-**
ปญญา ก็เหมือนกับ**สุตมยปญญา**ที่มีคำ
 ปรียายมีความสอดส่องเป็นต้น และมีการ
 จำแนกเป็นความสอดส่องเป็นต้น. อีก

^๑ ทุทฺธ มาจาก ทุทธาคู แปลว่า ริดนมโค ลง
 ค ปัจจัย แปลงกับที่สุทธาคูเป็น ทุท สำเร็จรูป
 เป็น ทุทฺธ แปลว่า นมที่รีด ไม่มุ่งถึงอดีตกาล
 หรือปัจจุบันกาล หรืออนาคตกาล เป็นข้อเปรียบ
 สุตฺ ศัพท์ มาจาก สฺ ธาคู ค ปัจจัย ซึ่งแปลว่า
 สิ่งที่ได้ฟังเท่านั้น.

ประการหนึ่งท่านแสดงว่า และจินต-
มยปัญญา ก็เหมือนกับสุตมยปัญญา ที่มี
ประมาณขั้นต่ำและไม่มั่นคง.

สุเตน   นิสฺสเยนาติ   สุเตน
ปริยตฺติธมฺเมเน   ปริยตฺติธมฺมสฺสวเนน
วา   อุปฺนิสฺสเยน,   อิตฺถมฺภูตลฺกฺขณ
กรณวณฺณํ ?   ยถาวุตฺตํ   สุตฺ
อุปฺนิสฺสยาติ   อตฺโถ.

สองบทว่า สุเตน นิสฺสเยน แปลว่า
โดยมีสุตะ(การฟัง) เป็นที่อาศัย] ความว่า
โดยมีสุตะ คือ พระปริยัติธรรม หรือ
การฟังพระปริยัติธรรมเป็นอุปนิสัย.
สองบทนี้ เป็นตติยาวิภัติลงในลักษณะ
แห่งอิตถัมภูต, อธิบายว่า เข้าไปอาศัย
สุตะตามที่ได้กล่าวแล้ว.

วิมฺสาติอาทิสฺสุ “อิทํ สีลํ, อโย สฺมาธิ,
อิเม รุปรูปธมฺมา, อิเม ปญฺจกฺขนฺธา”ติ
เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สภาววิมฺสนฺภูตา
ปญฺญา วิมฺสา.   เตสํเยว ธมฺมานํ
วจนตฺถํ มุญฺจิตฺวา สภาวสฺรสลฺกฺขณสฺส
ตฺถยิตฺวา   วिय คหณปญฺญา   ตฺถนา.
เตสํเยว ธมฺมานํ สลฺกฺขณํ อวิชฺหิตฺวา
อนิจฺจตาทิสฺสุปฺนสฺสปฺจฺจยาทิสฺสุกาเร จ
ตฺถเกตฺวา   วิตฺถเกตฺวา   จ   อุปฺปริกฺขณ-
ปญฺญา   อุปฺปริกฺขา.   ตถา   อุปฺปริกฺขิต
ธมฺเม   สฺวิคฺคเห   วिय   อุปฺภูจฺจนฺเต
เอวเมเตติ   นิชฺฌานกฺขเม   กตฺวา
จิตฺเตน   อนฺ   อนฺ   เปกฺขณา

จะวินิจฉัยในคำว่า ความสอดส่องเป็นต้น
ต่อไป : ปัญญาที่เป็นธรรมชาติสอดส่อง
สภาวะแห่งธรรมเหล่านั้น ๆ ว่า “นี่ศีล,
นี่สมาธิ, นี้อุปธรรมและอรุปรธรรม, นี้
ขั้น ๕” ดังนี้ ชื่อว่า ความสอดส่อง.
ปัญญาที่ละความหมายของคำแห่งธรรม
เหล่านั้นแหละ แล้วเป็นจุดซึ่งตรงถือเอา
ลักษณะ พร้อมทั้งกิจแห่งสภาวะ ชื่อว่า
ความซังตรอง. ปัญญาที่ไม่ละลักษณะ
ของตน แห่งธรรมเหล่านั้นแหละ เข้าไป
พิจารณาโดยกำหนดและคิดถึงความเป็น
แปรผันแห่งพระไตรลักษณ์ะมีความเป็น
ของไม่เที่ยงเป็นต้น และอาการแห่งธรรม

สถาบันดำรงราชานุภาพ สป.
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มนฐานุเปกฺขณา. เอตถ จ ยถา
 สุตมยิ ปญญา ยถาสุตสฺส ฐมมสฺส
 ธารณปริจยวเสน ปวตฺตนโต อุตฺสาห-
 ชาตา “อุตฺสาหนา”ติ วตฺตพฺพตํ
 อรหติ, น เอวํ จินฺตามยิตฺติ อิท
 “อุตฺสาหนา”ติ ปทํ น วุตฺตํ. จินฺตํ
 จินฺตา, นิชฺฌานนฺติ อตฺถโก. เสสํ
 วุตฺตนยเมว.

มีธรรมพร้อมทั้งปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่า
 ความเข้าไปพิจารณา. เมื่อธรรมที่เข้าไป
 พิจารณาอย่างนั้น ปรากฏเหมือนกับมี
 รูปร่าง ปัญญาที่เพ่งตาม ๆ ไปด้วยจิต
 ทำให้ควรแก่การเพ่งว่า ธรรมเหล่านี้ก็
 อย่างนี้ ชื่อว่า ความตามเพ่งด้วยใจ.
 ก็ในอธิการนี้ สุตมยปัญญา (ปัญญาที่
 สำเร็จด้วยการฟัง) ที่เกิดความอาจหาญ
 ได้เพราะเป็นไปด้วยอำนาจการทรงไว้
 และการสั่งสมไว้ซึ่งธรรมตามที่ได้กล่าว
 แล้ว ย่อมควรซึ่งสภาวะที่จะพึงกล่าวว่า
 “ความอาจหาญ” ดังนี้ ฉนฺได จินฺตา-
 มยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากความคิด)
 ไม่เป็นเหมือนฉนฺไดนั้น เพราะเหตุนั้น ในที่นี้
 ท่านอาจารย์จึงไม่กล่าว บทว่า “ความ
 อาจหาญ”. ความคิด ชื่อว่า จินฺตา
 อธิบายว่า ได้แก่ ความเพ่ง. คำที่เหลือ
 มีนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

อิมานิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิติ
 ยถาวุตฺตาทิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิ
 การณญฺจาทิ. สุตจินฺตามยณาณสฺส หิ
 ปติญฺจโตะ วิปสฺสนํ อารภตฺติ. “อิมาสฺส
 ทฺวีสุ ปญฺญาสุ”ติปิ ปจฺนติ. เตหิ

คำว่า อิมานิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิ
 (ด้วยปัญญาทั้ง ๒ นี้) ความว่า ด้วย
 ปัญญาทั้ง ๒ ตามที่ได้กล่าวแล้วซึ่งเป็น
 ตัวเหตุ. ก็บุคคลผู้ตั้งอยู่ในสุตมยญาณ
 และจินตามยญาณ ย่อมปรารภวิปัสสนา

สถาบันดำรงราชานุภาพ สป.
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรณกถา. ป-ท.๑-๑๔

“ชาตาสฺ อุปปนฺนาสุ”ติ วา
 วจนเสโส โยเชตพฺโพ. มนสิการ-
 สมฺปยุตฺตสฺสาติ รูปารูปปริคฺคหาที-
 มนสิกาเร ยุตฺตบุปฺยุตฺตสฺส. ยํ ญาณํ
 อุปปชฺชตีติ วุตฺตนฺเยน มนสิการบุ-
 ปโยเคน ทิฏฺฐิจิวิสุทฺธิกฺงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ-
 มคฺคคามคคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิปฏฺิปทา-
 ญาณทสฺสนวิสุทฺธิํ สมฺปาทเนน
 วิปฺสฺสนํ อสฺสกุณฺตสฺส ยํ ญาณ-
 ทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขาตํ อริยมคฺคญาณํ
 อุปปชฺชตี, อयํ ภาวนามยิ ปญฺญาติ
 สมฺพนฺโธ. ตํ ปน ทสฺสนํ ภาวนาติ
 ทฺวิธนฺติ อาห “ทสฺสนญฺมฺยิ วา
 ภาวนาญฺมฺยิ วา”ติ. ยทิ ทสฺสนนฺติ
 วุจฺจตี, กถํ ตตฺถ ปญฺญา
 ภาวนามยิตฺติ? ภาวนามยเมว हि ตํ
 ญาณํ, ปจฺมํ นิพฺพานทสฺสนโต ปน
 “ทสฺสนนฺ”ติ วุตฺตนฺติ สผโล ปจฺมมคฺโค
 ทสฺสนญฺมิ. เสสา เสกฺขาเสกฺขธฺมฺมา
 ภาวนาญฺมิ.

แล. อาจารย์กล่าวว่า “อิมาสฺ ทฺวิสุ-
 ปญฺญาสุ” ดังนี้ก็มี. อีกอย่างหนึ่ง
 อาจารย์ผู้กล่าวอยู่อย่างนั้น ฟังประกอบ
 คำที่เหลือว่า “ชาตาสฺ อุปปนฺนาสุ”
 ดังนี้. คำว่า บุคคลผู้ประกอบในมนสิการ
 ได้แก่ บุคคลผู้ชวนชวยแล้ว ประกอบ
 แล้วในการทำไว้ในใจซึ่งการกำหนดรูป
 และนาม. คำว่า เกิดญาณใดขึ้น สัมพันธ์
 ความว่า บุคคลผู้ยังวิปัสสนาให้ก้าวหน้า
 ในอันให้สำเร็จทิจิวิสุทฺธิ กังขาวิตรณ-
 วิสุทฺธิ มัคคามัคคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ
 และปฏฺิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ด้วยการ
 ประกอบมนสิการ โดยนัยที่ได้กล่าวแล้ว
 เกิดญาณใดขึ้น คือ ญาณในอริยมรรค
 ที่เรียกว่า ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ปัญฺญา
 คือญาณนี้ ชื่อว่า ภาวนามยปญฺญา
 (ปัญญาเกิดจากภาวนา) ก็ญาณใน
 อริยมรรคนั้น มี ๒ อย่าง คือ ทสฺสนะ ๑
 ภาวนา ๑ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “ในทสฺสนญฺมิ (ชั้นโสดา-
 ปัตติมรรค) หรือ ในภาวนาญฺมิ (ชั้น
 มรรคเบื้องบน ๓)”. ถ้ามว่า ถ้าเรียกว่า
 ทสฺสนะ ปัญฺญาที่เกิดด้วยภาวนาในญาณ
 นั้นเป็นอย่างไร? ตอบว่า ก็ญาณนั้น

สถาบันดำรงราชานุภาพ สป.

สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เกิดด้วยภาวนาเหมือนกัน แต่ท่านเรียกว่า “ทัสสนะ” เพราะเห็นนิพพานครั้งแรก เพราะเหตุนั้น มรรคที่ ๑ พร้อมทั้งผล จึงชื่อว่า ทัสสนภูมิ. เสกขธรรมและอเสกขธรรมที่เหลือ ชื่อว่า ภาวนาภูมิ.

**แสดงปัญญาโดยปริยายอื่น
และเวไนยบุคคล ๓**

๘. อิทานิ อีมา ติสฺโส ปญญา ปริยายนุตเรน ทสฺเสตุ **“ปรโต-
โฆธา”**ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ **ปรโตติ** น
อตุตโต, อญฺญโต สตฺถโต สาวกโต
วาติ อตุโธ. **โฆธาติ** เตสํ
เทสนาโฆสโต, เทสนาปัจจยาติ อตุโธ
อถวา **ปรโต โฆโส** เอติสฺสาติ
ปรโตโฆธา, ยา ปญญา, ส
สฺตมยิตฺติ โยเชตพฺพํ. **ปัจจตฺตสมฺภูติ**ตาติ
ปัจจตฺตํ ตสฺส ตสฺส อตฺตนิ สมฺภูตา.
โยนิโสมนสิการาติ เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ
สภาวปริคฺคณฺหาทินา ยถาวุตฺเตน

๘. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะ
แสดงปัญญา ๓ เหล่านี้ โดยปริยายอื่น
จึงกล่าวคำว่า **“เพราะการประกาศจาก
บุคคลอื่น”** ดังนี้ เป็นต้น. ในบรรดา
คำเหล่านั้น คำว่า **จากบุคคลอื่น** คือ
ไม่ใช่จากตน อธิบายว่า จากคนอื่น
ได้แก่ จากพระศาสดา หรือจากพระ-
สาวก. คำว่า **เพราะการประกาศ** คือ
เพราะการประกาศด้วยเทศนาของพระ-
ศาสดาและพระสาวกเหล่านั้น อธิบายว่า
เพราะเทศนาเป็นปัจจัย อีกประการหนึ่ง
พึงประกอบความว่า การประกาศจาก

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรณภ. ป-ท.๑-๑๕

อุปาเยน ปวตฺตมนสิการา. **ปรโต จ**
โฆเสนาติ ปรโตโฆเสน เหตุภูเตน.
 เสสํ วุตฺตนยเมว.

บุคคลอื่นมีอยู่แก่ปัญญานี้ เหตุนั้น
 ปัญญานี้ ชื่อว่า มีการประกาศจาก
 บุคคลอื่น ปัญญาใดมีการประกาศจาก
 บุคคลอื่น ปัญญานั้น ชื่อว่า สุตมย-
 ปัญญา. คำว่า **ตั้งขึ้นเฉพาะตน** ความว่า
 เกิดเฉพาะตน คือ ในตนของบุคคล
 นั้น ๆ. คำว่า **เพราะโยนิโสมนสิการ**
 ได้แก่ เพราะมนสิการที่เป็นไปด้วยอุบาย
 ตามที่กล่าวแล้ว มีการกำหนดสภาวะ
 แห่งธรรมเหล่านั้น ๆ เป็นต้น. คำว่า
โดยมีการประกาศจากผู้อื่น คือ โดยมี
 การประกาศจากผู้อื่นเป็นเหตุ. คำที่เหลือ
 ก็มีนัยนี้แหละ.

อิทานิ ยทตฺถํ อีมา ปญฺญา
 อุทฺธฎฺฐา, ตเมว เวเนยฺยปุกฺคสวิภาคํ
 โยเชตฺวา ทสฺเสตฺถุ “ยสุตา”ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ **อีมา เทวติ** คณนวเสน วตฺวา
 ปุณฺ ๓๓ **สุตมยิ จินฺตามยิ** จาติ
 สรูปโต ทสฺเสติ. **อัยํ อุกฺขมฺภิตฺตญฺญุติ**
 อัยํ สุตมยจินฺตามยญาเนหิ อาสย-
 ปโยคปโปทฺสส นิปฺพาทิตตฺตา อุทฺทเทส-
 มตฺเตเนว ชานนโต “**อุกฺขมฺภิตฺตญฺญุ**”ติ
 วุจฺจติ. **อัยํ วิปฺลฺยจิตฺตญฺญุติ** จินฺตามย-

บัดนี้ ท่านอาจารย์ได้ยกปัญญา
 เหล่านี้ขึ้นเพื่อจำแนกเวไนยบุคคลใด
 ประสงค์จะแสดงประกอบกรจำแนก
 เวไนยบุคคลนั้นแหละ จึงกล่าวคำว่า
“บุคคลใด” ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาคำ
 เหล่านั้น ท่านอาจารย์กล่าวเกี่ยวกับ
 จำนวนว่ **๒ เหล่านี้** แล้วแสดงปัญญา
 เหล่านั้นอีกโดยสรุปว่า คือ สุตมยปัญญา
 และจินตามยปัญญา ดังนี้. คำว่า
บุคคลนี้ ชื่อว่า **อุกฺขมฺภิตฺตญฺญุ** ความว่า

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ญาณน อาสยสฺส อปริกฺขตตฺตา
 อุกฺเทศนิตฺเทศฺหิ ชานนโต วิปญฺจิตฺตฺตฺตฺตฺต
 อัย เนยฺโยติ สุตมยฺญาณสฺสาปิ
 อภาวโต นีรวเสสํ วิตุถารเทศนาย
 เนตพฺพโต เนยฺโย.

บุคคลนี้ เรียกว่า อุกมฺภูติตฺตฺตฺตฺต เพราะ
 รู้ได้โดยเพียงยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น
 เหตุที่สุตมยฺญาณและจินตามยฺญาณให้
 สำเร็จการปลุกอาสยะและปิโยคะ. คำว่า
 บุคคลนี้ ชื่อว่า วิปญฺจิตฺตฺตฺตฺต ความว่า
 ชื่อว่า วิปญฺจิตฺตฺตฺตฺต เพราะรู้ได้ด้วย
 อุกเทศและนิตเทศ เหตุที่จินตามยฺญาณ
 มิได้ปรุงแต่งอาสยะเลย. คำว่า คนนี้
 ชื่อว่า ไนย ความว่า ชื่อว่า ไนย
 เพราะเป็นบุคคลที่พึงแนะนำด้วยเทศนา
 อย่างพิสดาร ไม่มีส่วนเหลือเลย เหตุที่
 ไม่มีแม้แต่สุตมยฺญาณ.

ขยายความเทศนาหาระประกอบ

พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค

๙. เอวํ เทสนาปฏิปทาญาณ-
 วิภาเคหิ เทสนาภาชนํ เวเนยฺยตฺตยํ
 วิภชิตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปวตฺติตฺตาย
 ภควโต ฐมฺมเทศนาย เทสนาหารํ
 นิตฺฐาเรตฺวา โยเชตฺถุ “สายํ ฐมฺม-
 เทสนา”ติอาที อารทฺธํ.

๙. ท่านอาจารย์ ครั้นจำแนก
 เวไนยบุคคลทั้ง ๓ ผู้รองรับเทศนาโดย
 การจำแนกด้วยเทศนาปฏิปทาและญาณ
 อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะขยาย
 ความเทศนาหาระ ประกอบด้วยเทศนา
 ของพระผู้มีพระภาคที่ทรงให้เป็นไปแล้ว

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ สาณนุติ สา อัย. ยา
 ปุพฺพ “ธมฺมํ โว ภิกฺขเว
 เทเสสฺสามิ”ติอาทินา^๑ ปฏิทิตฺเตสวารสฺส
 อาทิตฺเต เทสนาหารสฺส วิสยภาเวน
 นิกฺขิตฺตา ปาฬิ, ตเมเวตฺถ เทสนาหารํ
 นิโยเชตฺถ “สายนํ ธมฺมเทสนา”ติ
 ปจฺจามสฺติ.

กั เทสยตีติ กเถตฺถกมฺยตาวเสน
 เทสนาย ปิณฺหตฺถกํ ปุจฺจิตฺวา ตํ
 คณฺหนาย ปริจฺจินฺหิตฺวา สามณฺณโต
 ทสฺเสติ “จตฺตาริ สจฺจานิ”ติ.
 สจฺจวินิมฺุตฺตา หิ ภควโต เทสนา
 นตฺถีติ. ตสฺสา จ จตฺตาริ สจฺจานิ
 ปิณฺหตฺถโก. ปวตฺติปวตฺตกนิวตฺติตฺทูปาย-
 วิมฺุตฺตสฺส เนยฺยสฺส^๒ อภาวโต จตฺตาริ

ในเวไนยบุคคลทั้ง ๓ นั้น จึงเริ่มคำว่า
 “เทศนานี้” ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สายนํ
 ตัดบทเป็น สา อัย ขยายความว่า
 พระบาลีใดที่ยกขึ้นไว้ด้วยความเป็นขอบ-
 เขตแห่งเทศนาหาระแต่ต้นแห่งปฏิทิตเทศ
 ด้วยคำว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจัก
 แสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย” ดังนี้ เป็นต้น
 ในก่อน ท่านอาจารย์ประสงค์จะขยาย
 ความประกอบเทศนาหาระนั้นนั้นและ
 ในพระบาลีนี้จึงระบุคำว่า “ธรรมเทศนา
 นี้” ดังนี้ เป็นต้น.

คำว่า แสดงอะไร ท่านอาจารย์ถาม
 ความรวมแห่งเทศนาด้วยอำนาจกเถตฺถกม-
 ยตาปฺจฺจนาแล้วกำหนดความรวมนั้น
 ด้วยจำนวนแสดงโดยความเหมือนกันว่า
 “สี่จะ ๔”. เพราะเทศนาของพระผู้มี
 พระภาคที่พ้นไปจากสี่จะย่อมไม่มี. ก็
 สี่จะ ๔ เป็นความรวมของเทศนานั้น.
 ฟังเห็นว่า ชื่อว่า สี่จะ เพราะความ

^๑ เนตติปกรณ์. ภูมิพโลภิกขุ ๑๑.

^๒ ส. เณยฺยสฺส.

อวิปริตภาเวน สจฺจนีติ ทฏฺจพฺพ.
 ตานิ “**ทุกฺขํ สมุทฺยํ นิโรธํ มคฺคณฺ**”ติ
 สรฺูปโต ทสฺเสติ.

เป็นธรรมที่ไม่วิปริตมี ๔ เพราะธรรมที่
 จะพึงให้รู้ที่พ้นไปจากปวัตติ (ความเป็นไป
 ได้แก่ทุกฺข) ปวัตตกะ (ธรรมที่ให้เป็นไป
 ได้แก่สมุทฺย) นิวัตติ (ความหยุด ได้แก่
 นิโรธ) และตทฺุบายะ (อุบายถึงความหยุด
 นั้น ได้แก่มรรค) ไม่มี. ท่านอาจารย์
 แสดงสัจจะ ๔ เหล่านั้น โดยสรุปรูปว่า
“ทุกฺขํ สมุทฺยํ นิโรธ มรรค”.

แสดงอรรถปริยสัจ ๔

ตตฺถ อเนกฺยททฺวาทิฏฺฐจฺานภาเวน
 กุจฺฉิตตฺตา พาลชนปริกปฺปิตรฐฺุสฺภ-
 สุขตฺตภาววิเรนฺ ตุจฺฉิตตฺตา จ **ทุกฺขํ**.
 อวเสสปจฺจยสมวายเ ทฺกฺขสฺส อฺุปฺปตฺติ-
 การณตฺตา **สมุทฺย**. สพฺพคตฺติสฺสณฺณตฺตา
 นตฺถิ เอตฺถ สํสํารจากรกสงฺขาทโต
 ทฺกฺขโรธ, เอตฺสมี วา อธิคเต
 สํสํารจากรกสงฺขาทสฺส ทฺกฺขโรธสฺส
 อภาโวติปิ **นิโรธ**, อนฺุปฺปาทนิโรธ-
 ปจฺจยตฺตา วา มาเรนฺโต คจฺฉติ,
 นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยตีติ วา **มคฺค**.
 ตตฺถ สมุทฺยเณน อสฺสาโท, ทฺกฺขเณ

ในบรรดาสัจจะทั้ง ๔ นั้น ที่ชื่อว่า
ทุกฺข เพราะความเป็นธรรมชาติอัน
 บัณฑิตเกลียดด้วยความเป็นที่ตั้งแห่ง
 อุปฺทวะเป็นอันมาก และเพราะความเป็น
 ธรรมชาติเปล่า ด้วยเว้นจากความเป็น
 ของยังยืน ความงาม ความสุข และ
 ความเป็นตัวตนที่คนพาลกำหนดกัน.
 ที่ชื่อว่า **สมุทฺย** เพราะความเป็นเหตุ
 เกิดขึ้นแห่งทุกฺขในเมื่อมีความพร้อมเพรียง
 แห่งปัจจัยที่เหลือ. ที่ชื่อว่า **นิโรธ** เพราะ
 อรรถว่า เป็นที่ไม่มีที่คุมขังทุกฺขที่เรียกว่า
 กุคฺคสังสารวัฏ เพราะเป็นความว่างเปล่า

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๑๔

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาทินโว, มคฺคณิโรเชหิ นิสฺสรณํ.

จากคติทั้งปวง หรือเพราะอรรถว่า เมื่อ
บรรลุนิโรธนี้แล้ว ไม่มีที่คุมขังทุกข์ที่
เรียกว่า คุกสังสารวัฏ ดังนี้ก็ได้. ที่ชื่อว่า
มรรค เพราะความเป็นปัจจัยแห่ง
ความดับโดยไม่เกิดขึ้น หรือเพราะอรรถ
ว่าฆ่ากิเลสไป หรือเพราะอรรถว่า ผู้
ต้องการนิพพานทั้งหลายแสวงหา. ใน
สัจจะทั้ง ๔ นั้น จัดอัสสาทด้วยสมุทัย
จัดอาทินวะด้วยทุกข์ จัดนิสสรณะด้วย
มรรคและนิโรธ.

เอวํ ยสมิํ สุตฺเต จตฺตาริ สจฺจานิ
สรูปโต อากตานิ, ตตฺถ ยถารุตฺวเสน.
ยตฺถ ปน สุตฺเต จตฺตาริ สจฺจานิ
สรูปโต น อากตานิ, ตตฺถ อตฺถโต
จตฺตาริ สจฺจานิ อุกฺขริตฺวา เตสํ
วเสน อสฺสาทาทย นิทฺธาเรตฺพพา.
ยตฺถ จ อสฺสาทาทย สรูปโต
อากตา, ตตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ.
ยตฺถ ปน น อากตา, ตตฺถ อตฺถโต
อุกฺขริตฺวา เตสํ วเสน จตฺตาริ
สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺพพานิ. อิทฺ ปน
อสฺสาทาทย อุทฺทาหรณวเสน สรูปโต
ทสฺสิตาติ เตหิ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺ

ด้วยประการฉะนี้ สัจจะ ๔ มาโดยสรูป
ในสุตตะ คือพระพุทธรวณะใด ในสุตตะ
นั้นก็จัดอรรถด้วยอำนาจคำตามที่กล่าว
แล้ว. แต่ในสุตตะใด สัจจะ ๔ ไม่ได้
มาโดยสรูป ในสุตตะนั้น พึงยกสัจจะ
ทั้ง ๔ ขึ้นโดยอรรถ แล้วขยายความ
อรรถมีอัสสาทะเป็นต้นด้วยอำนาจสัจจะ
ทั้ง ๔ นั้น. ในสุตตะใด อรรถมีอัสสาทะ
เป็นต้นมาโดยสรูป ในสุตตะนั้น ไม่มีคำ
ที่จะต้องกล่าวถึงทีเดียว. แต่ในสุตตะใด
อรรถมีอัสสาทะเป็นต้นไม่มีมา ในสุตตะ
นั้นพึงยกขึ้นจากอรรถแล้วขยายความ
สัจจะ ๔ ด้วยอำนาจอรรถมีอัสสาทะ

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

“อาทินโว จ”ติอาทิ วุตตํ.

ตตถ “สงฺขิตฺเตน ปณฺจ-
ปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา”ติ^๑ วจนโต
ตณฺหาวชฺชา เตภูมิกธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ,
เต จ อนิจฺจาทิสภาวตฺตา อาทินโว,
ผลญฺจ เทสนาย สาเชตพฺพํ. ตตถ ยํ
โลกิยํ, ตํ สนฺธาย วุตตํ “ผลญฺจ
ทุกฺขนฺ”ติ. อสฺสาโทติ ตณฺหา-
วิปลลาसानมุปี อิจฺฉิตตฺตา เต สนฺธาย
“อสฺสาทิ สมุทโย”ติ วุตตํ. สห
วิปลฺสนาย อริยมคฺโค เทสณา จ
เทสณาผลาธิมสฺส อฺปาโยติ กตฺวา
“อฺปาโย อาณตฺติ จ มคฺโค”ติ วุตตํ.

เป็นต้นเหล่านั้น. ก็ในที่นี้ท่านอาจารย์
แสดงอรรถมีอัสสาทะเป็นต้นโดยสรุป ด้วย
อำนาจเป็นอุทาหรณ์ เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์ประสงค์จะขยายความสัจจะ
ด้วยอรรถมีอัสสาทะเป็นต้น จึงกล่าว
คำว่า “อาทินโว จ” ดังนี้เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ธรรมอัน
เป็นไปในภุมิ ๓ เว้นค้นหา เป็นทุกขสัจ
เพราะพระบาลีว่า “โดยย่อ อุปาทาน-
ขันธ์ ๕ เป็นทุกข” ดังนี้ ก็ธรรมอัน
เป็นไปในภุมิ ๓ เหล่านั้น เป็นอาทินวะ
เพราะมีความไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นสภาพ,
ส่วนผลพึงให้สำเร็จด้วยเทศนา. ใน
อาทินวะและผลนั้น ท่านอาจารย์หมาย
เอาผลที่เป็นโลกิยะกล่าวว่า “และผล
เป็นทุกข” ดังนี้. คำว่า อัสสาทะ
ความว่า ท่านอาจารย์กล่าวว่า “อัสสาทะ
(ความยินดี) เป็นสมุทัย” ดังนี้ หมายเอา
ค้นหาและวิปลาสเหล่านั้น เพราะ
ปรารถนาเอาแม้ค้นหาและวิปลาส. ท่าน
อาจารย์กล่าวว่า “อุบายและอาณัติเป็น

^๑ ที. มหา. ๑๐/๓๔๑, ม. มุ. ๑๒/๑๑๕,
ม. อ. ๑๔/๔๕๑, อภ. วิ. ๓๕/๑๓๐.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิสสรณปะเท จาปี อริยมคโค
 นิทฐาเรตพุโพ, น จายิ สจฺจวิภาโค
 อากุโลติ ทฏฺฐพุโพ. ยถา หิ
 สจฺจวิภงฺเก^๑ “ตณฺหา อวสิฏฺฐจา กิเลสา
 อวสิฏฺฐจา อกุสลา ฐมฺมา สาสวานิ
 กุสลมูลานิ สาสวา จ กุสลา ฐมฺมา
 สมุทฺยสจฺจภาเวเน วิภตฺตา”ติ ตสฺมี
 ตสฺมี นเย ตํตํอวสิฏฺฐจา เตภฺมุณิกฐมฺมา
 ทุกฺขสจฺจภาเวเน วิภตฺตา, เอวมิธาปิ
 ทฏฺฐพฺพนฺติ. อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานีติ
 นิคมนฺ. อิทํ ฐมฺมจกฺกนฺติ ยายิ
 ภควโต จตฺตสจฺจวเสน สามุกฺกสิกา
 ฐมฺมเทสนา, อิทํ ฐมฺมจกฺกํ.

มรรค” ดังนี้ เพราะอธิบายว่า อริยมรรค
 กับวิปัสสนาและเทศนา เป็นอุบายแห่ง
 การบรรลุผลแห่งเทศนา.

และแม้ในบทว่า นิสสรณะ (ความสลัด
 ออก) ก็พึงขยายความถึงอริยมรรคด้วย.
 และไม่พึงเห็นว่า การจำแนกสัจจะเป็น
 ความยุ่งเหยิง. เหมือนอย่างว่า ใน
 สัจจวิภังค์ “พระผู้มีพระภาคทรงจำแนก
 ตณฺหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ
 กุศลมูลที่เป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือและ
 กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ โดย
 ความเป็นสมุทฺยสัจ” เพราะเหตุนั้น
 จึงทรงจำแนกธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓
 ที่เหลือนั้น ๆ โดยความเป็นทุกขสัจฉันใด
 แม้ในที่นี้ ก็พึงเห็นเหมือนฉันนั้นแล. คำว่า
 สัจจะ ๔ เหล่านี้ เป็นคำลงท้าย. คำว่า
 นี้เป็นธรรมจักร ความว่า เทศนาที่
 ทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง ด้วย
 อำนาจสัจจะ ๔ ของพระผู้มีพระภาคนี้
 นี้เป็นธรรมจักร.

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๑๔๓ ตณฺหา จ อวเสสา จ กิเลสา....

อิทานิ ตสฺสา ฌมฺมเทสฺสนาย
 ฌมฺมจกฺกภาวํ สจฺจวิภังฺกสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 ทสฺสเสตฺถุ “ยถาห ภควา”ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ อิํ ทุคฺคขณฺติ อิํ ชาติอาทิวิภากํ
 สงฺเขปโต ปณฺจอุปาทานกฺขนฺธสงฺคหํ
 ตณฺหาวชฺชํ เตภฺยมิภมฺมชาตํ ทุคฺคขสฺส
 อธิฏฺฐานภาเวน ทุคฺคขทุคฺคาทิภาเวน จ
 ทุคฺคขํ อริยสจฺจขณฺติ อตฺถโก.

เมติ ภควา อตฺตทานํ นิทฺทิสฺสติ.
 พาราณสียนฺติ พาราณสีนามกสฺส
 นครสฺส อวิทฺฐเร. ปจฺเจกพุทฺธอิสฺสินํ
 อากาสโต โอตฺรณฏฺฐานตาย อิติปตฺนํ.
 มิคานํ ตตฺถ อภยสฺส ทินฺนตฺตทา
 มิกทายนฺติ จ ลทฺฐนาเม อสฺสเม.
 อุตฺตรติ อติกฺกมฺติ, อภิภวตีติ वा
 อุตฺตรํ, นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตรนฺติ
 อนุตฺตรํ. อนตฺติสยํ อปฺปปฏิภากํ वा.
 กิณฺจจาปิ ภควโต ฌมฺมเทสฺสนา
 อเนกาสฺส เทวมนุสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อเนก-

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 ความที่พระธรรมเทศนานั้นเป็นธรรมจักร
 ด้วยอำนาจสังขวิภังคสูตร จึงกล่าวว่า
 “เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้”
 ดังนี้ เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
 นี้ทุกข์ ความว่า นี้ คือธรรมชาติเป็นไป
 ในภูมิ ๓ เว้นค้นหาซึ่งว่าโดยย่อ รวม
 ได้เป็นอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ อันจำแนก
 เป็นความเกิดเป็นต้นเป็นทุกขอริยสัง
 เพราะความเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ และเพราะ
 ความเป็นตัวทุกข์มีทุกข์ทุกข์ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงพระองค์เอง
 ว่า เรา. คำว่า แขวงเมืองพาราณสี
 ได้แก่ อยู่ไม่ไกลเมืองพาราณสี. ที่ชื่อว่า
 อิติปตนะ เพราะเป็นสถานที่หยั่งลงจาก
 อากาศของพระฤๅษีคือพระปัจเจกพุทฺธ-
 เจ้าทั้งหลาย. และที่อาศรมที่ได้นามว่า
 มฤคทายะ เพราะที่อาศรมนั้น พระ-
 ราชาก็พระราชทานอภัยแก่เนื้อทั้งหลาย.
 ชื่อว่า อนุตฺระ (ยอดเยี่ยม) เพราะอรรถว่า
 สิ่งใดยอมข้ามขึ้นไปได้ คือ ก้าวล่วง
 หรือว่า ครอบงำ เหตุฉะนั้น สิ่งนั้น

๑ ม. อ. ๑๔/๔๔๕.

สตกขตฺตํ เตสํ อริยสจฺจปฏิเวธ-
สมุปาทนวเสน ปวตฺติตา, ตถาปิ
สพฺพปจฺมํ อญฺญาสิโกณฺฑทณฺฑิปปมุขาย
อฏฺฐารสปริมาณาย พุรหฺมโกภฺยิยา
จตฺตสจฺจปฏิเวธวิภาวนียา ฌมฺมเทศนา,
ตสฺสา สาทิสยา ฌมฺมจกฺกสมณฺญาติ
“ฌมฺมจกฺกํ ปวตฺติตนฺ”ติ วุตฺตํ.

ชื่อว่าอุตฺระ อุตฺระ ไม่มีแก่ธรรมจักรนี้
เหตุนี้ ธรรมจักรนี้ ชื่อว่า อนุตฺระ
(แปลว่า ยอดเยี่ยม) ได้แก่ ไม่มีธรรมอื่น
ยิ่งกว่าหรือไม่มีธรรมอื่นมีส่วนเปรียบเทียบ
ได้. พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค
พระองค์ทรงประกาศแล้วด้วยอำนาจ
การให้สำเร็จการแทงตลอดอริยสัจแก่ชน
เหล่านั้น หลายร้อยครั้งในบริษัทที่เป็น
เทวดาและมนุษย์จำนวนมากก็จริง แม้
ถึงอย่างนั้น พระธรรมเทศนาที่ประกาศ
การแทงตลอดสัจจะ ๔ ของพรหมประมาณ
๑๘ โภภฺยิมีพระอัญญาสิโกณฺฑทณฺฑิเป็น
ประมุขก่อนผู้อื่นทั้งหมด พระธรรม-
เทศนานั้นจึงมีชื่อว่า ธรรมจักรที่มีความ
ล้ำเลิศ เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
“ทรงประกาศธรรมจักร” ดังนี้.

ความหมายของคำว่า ธรรมจักร และคำอื่น ๆ

ตตฺถ สติปฏฺฐานาภิธมฺโม เอว ในบรรดาคำเหล่านั้น ชื่อว่า
ปวตฺติตนฺนุเจน จกฺกนฺติ ฌมฺมจกฺกํ, ธรรมจักร เพราะอรรถว่า ธรรมมีสติ-

^๑ สี. อญฺญาโกณฺฑทณฺฑ... ม. อญฺญาตโกณฺฑทณฺฑ.

จกุกนุติ วา อาณา. ฐมฺโต
 อนเปตตฺตา ฐมฺมญจ ตํ จกุกญจาติ
ฐมฺมจกุกํ. ฐมฺเมน ญาเยน จกุกนุติปิ
ฐมฺมจกุกํ. ยถาห “ฐมฺมญจ ปวตฺเตติ
 จกุกญจาติ ฐมฺมจกุกํ, จกุกญจ
 ปวตฺเตติ ฐมฺมญจาติ ฐมฺมจกุกํ,
 ฐมฺเมน ปวตฺเตตฺติ ฐมฺมจกุกนุ”ติอาทิ.^๑
อปฺปฏิวตฺตียนฺติ ฐมฺมิสฺสรสฺส ภควโต
 สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโต ฐมฺมจกุกสฺส จ
 อนฺุตฺตรภาวโต อปฺปฏิเสธนียํ. เกน
 ปน อปฺปฏิวตฺตียนฺติ อาห “**สมณฺเณ**
วา”ติอาทิ. ตตฺถ **สมณฺเณนาติ** ปพฺพชฺช
 อุปคเตน. **พฺร่าหฺมณฺเณนาติ** ชาติ-
 พฺร่าหฺมณฺเณน. ปรมตฺถสมณพฺร่าหฺมณฺเณ-
 นญฺหิ ปฏฺิโลมนจิตฺตํเยว นตฺถิ.
เทเวนาติ กามาวจรเทเวณ. **เกนจิตฺ**
 เยน เกนจิ อวสิฏฺฐปาริสชฺเชน.
 เอตฺตาวตฺตา อฏฺฐนฺนํปิ ปริสํนํ
 อนวเสสปรียาทานํ ทฏฺฐพฺพํ. **โลกสฺมินฺติ**
 สตฺตโลกเ.

ปฏิฐานเป็นต้นนั้นแหละ ชื่อว่า เป็นจักร
 ด้วยอรรถว่าเป็นไป, อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
 จักร ได้แก่ อาณา (หมายถึงอำนาจ).
 จักร (คืออำนาจ) นั้นด้วย ชื่อว่า ธรรม
 เพราะไม่ไปปราศจากธรรมด้วย เพราะ
 เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ธรรมจักร**. ชื่อว่า
ธรรมจักร เพราะอรรถว่า เป็นจักร
 โดยธรรม คือโดยถูกต้องดังนี้ก็มี. ดังที่
 ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้
 ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงยังธรรมและ
 จักรให้เป็นไป เหตุนั้น ชื่อว่า ธรรมจักร
 พระผู้มีพระภาคทรงยังจักรและธรรมให้
 เป็นไป เหตุนั้น ชื่อว่า ธรรมจักร
 พระผู้มีพระภาคทรงยังจักรให้เป็นไป
 โดยธรรม เหตุนั้น ชื่อว่า ธรรม
 จักรเป็นต้น”. คำว่า **เปลี่ยนแปลงไม่ได้**
 คือ ปฏิเสธ (คัดค้าน) ไม่ได้ เพราะ
 พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นใหญ่ในธรรมเป็น
 พระสัมมาสัมพุทธะ และเพราะพระ-
 ธรรมจักรเป็นธรรมยอดเยี่ยม. ท่าน
 อาจารย์กล่าวว่า “**สมณะกิติ**” เป็นต้น
 เพื่อตอบคำถามว่า ก็ใครเล่าพึงเปลี่ยน-

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๕๒๕, ๕๓๓.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เนตติอรรณกา. ป-ท.๑-๑๕

แปลงไม่ได้. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
สมณะ ได้แก่ บุคคลผู้เข้าถึงการบวช.
คำว่า พราหมณ์ ได้แก่ พราหมณ์
โดยชาติ. ก็สมณะและพราหมณ์ โดย
ปรมาตย์ทั้งหลาย ย่อมไม่มีจิตที่ขัดแย้ง
เลย. คำว่า เทวดา ได้แก่ เทวดาชั้น
กามาวจรภูมิ. คำว่า ผู้ใดผู้หนึ่ง ได้แก่
หมู่บริษัทที่เหลือผู้ใดผู้หนึ่ง. ด้วยลำดับ
แห่งคำเพียงเท่านี้ ฟังเห็นการกำหนด
ถือเอาบริษัททั้ง ๘ ไม่มีเหลือ. คำว่า
ในโลก ได้แก่ ในสัตว์โลก.

ตตฤาติ ดิสฺสํ จตุสจฺจรมม-
เทศนายํ. อปริมาณา ปทา อปริมาณา
อกุขราติ อปุปฏิปาฏิวณํ เยภุยุเยน
ปทสงฺคหิตานิ อกุขรานิติ ทสฺสนตฺถํ.
ปทา อกุขรา พุยณฺชนาติ ลิงฺค-
วิปลลาโส กโตติ ทฏฺจพฺพํ. อตฺถสฺสาติ
จตุสจฺจสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส. สงฺกาสนาติ
สงฺกาสิตพฺพาการโ. เอส นโย เสเสสฺสุปี.
อตฺถสฺสาติ จ สมฺพนฺเช สามิวณํ.
อิตฺติปทฺนติ อิตฺติ ปการตฺถ, ปี-สทฺโท
สมฺปิณฺทตฺถ, อิมินาปี อิมินาปี
ปการเณ อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจ

บทว่า ตตฺถ ความเท่ากับ ดิสฺสํ
โยค จตุสจฺจรมมเทศนายํ แปลว่า
ในการแสดงสังฆธรรมทั้ง ๘ นั้น. คำว่า
อปริมาณา ปทา อปริมาณา อกุขรา
เป็นคำผิดลำดับเพื่อแสดงว่า อักษระทั้ง-
หลายสงเคราะห์ด้วยบทโดยมาก. คำว่า
ปทา อกุขรา พุยณฺชนา ฟังเห็นว่า
ท่านกระทำให้เป็นลิงควิปลาส. บทว่า
อตฺถสฺส แปลว่า อรรถคือสังจะ ๘.
บทว่า สงฺกาสนา ได้แก่ อากาโร
ฟังกล่าว. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้.
กับทว่า อตฺถสฺส เป็นฉฎฐีวิภคฺติลงใน

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทิตพฺพนฺติ อตุโถ. เตน ชาตฺตฺวาทฺติ-
 เภเทน ยถาวุตฺตสฺส ทฺกฺขสจฺจสฺส
 อเนกภทตฺ ตํทฺปกานํ อกฺขรปทาทฺนํ
 วุตฺตปฺปการํ อปริมาณตณฺจ สมตฺเถติ.

อรรถสัมพันธ์. ในบทว่า **อติปทํ** นี้
 ศัพท์ว่า **อติ** มีประการเป็นอรรถ (แปลว่า
 ด้วยประการฉะนี้) **ปิ** ศัพท์ มีอรรถ
 รวมความ มีความหมายว่า ฟังทราบ
 ทุกขอริยสัจนี้โดยอาการแบบนี้ ๆ. ด้วย
ปิ ศัพท์นั้น ท่านอาจารย์ย่อมยังความ
 ที่ทุกขสัจตามที่กล่าวแล้วเป็นสัจจะมี
 ประเภทมากมายให้ชัดเจน โดยประเภท
 แห่งทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้น และยังความ
 ที่บทมีอักษรบทเป็นต้นที่แสดงทุกขสัจนั้น
 เป็นบทที่มีประมาณหามิได้มีประการที่
 กล่าวแล้วให้ชัดเจนด้วย.

อຍ် ทฺกฺขสมุทฺทยติ อຍ် กาม-
 ตณฺหาทฺติภททาตณฺหา วฏฺฏสฺส มฺลภฺตฺตา
 ยถาวุตฺตสฺส ทฺกฺขสฺส นฺิพฺพตฺติเหตุ-
 ภาวโต ทฺกฺขสมุทฺโย. **อຍ် ทฺกฺขนิโรธติ**
 อຍ် สພສฺงขตฺนฺิสฺสฎฺฐา อສฺงขตฺธาตฺ
 ยถาวุตฺตสฺส ทฺกฺขสฺส อນຸປຸປາທນີຣອ-
 ປຈຸຍຕຸຕາ ทฺกฺขນີຣອ. **ອຍ်**
ทฺกฺขนิโรธคามินิ **ปฎิพทาติ** **อຍ်**
 สมฺมาทฺติฎฺฐิอาทฺติอฏฺฐจฺงคສฺงក្កា^๑ ทฺกฺข-

คำว่า **นี้ทุกขสมุทัย** ความว่า นี้
 คือ ตัณหามีประเภทเป็นกามตัณหา
 เป็นต้น เป็นรากเหง้าแห่งวัฏฏะ ชื่อว่า
 ทุกขสมุทัย เพราะความเป็นเหตุบังเกิด
 ทุกข์ตามที่กล่าวแล้ว. คำว่า **นี้ทุกขนิโรธ**
 ความว่า นี้ คือ อสังขตธาตุที่สลัด
 ออกจากสังขตธรรมทั้งปวง ชื่อว่า ทุกข-
 นิโรธเพราะความเป็นปัจจัยแห่งความดับ
 โดยไม่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ตามที่กล่าวแล้ว.

^๑ ฉ. ...จงคสมุโห.

นิโรธสงฆาตํ นิพพานํ คจฺจติ
 อารมฺมณวเสน ตทมิขุชฺฌุตตฺตา ปฏิปทา
 จ โหติ ทุกฺขนิโรธปฺปตฺติยาติ
 ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา. **อิตฺปิทนฺติ**
 ปทสฺส ปน สมุทฺยสจฺเจ
 อฏฺฐสตตฺตณฺหาวิจฺริเตหิ, นิโรธสจฺเจ
 มทนิมฺมทนาทิปฺริยาเยหิ, มคฺคสจฺเจ
 สตฺตตฺตีสโพิทฺธิปกฺขิยธฺมเมหิ อตฺโต
 วิภชิตฺวา เวทิตพฺโพ. เสสํ วุตฺตณฺยเมว.

คำว่า **นี้**ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทา ความว่า
 นี้ คือ ประชุมองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น
 ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทา เพราะ
 อรรถว่า ถึงนิพพาน กล่าวคือ ทุกข-
 นิโรธและเป็นปฏิบัติทาเพื่อการถึงทุกข-
 นิโรธ เพราะความเป็นธรรมชาติมุ่งหน้า
 ต่อนิพพานนั้น ด้วยอำนาจมีนิพพานเป็น
 อารมณ์ ส่วนอรรถแห่งบทว่า **อิตฺปิท**
 ึ่งจำแนกทราบความ ด้วยตฺถวิจฺริต
 ๑๐๘ ในสมุทฺยสัจ, ด้วยคำอันเป็น
 ปฺริยาเยหิ มทนิมฺมทนะ (สร้างความเมา)
 เป็นต้นในนิโรธสัจ, ด้วยโพิทฺธิปกฺขิยธฺม
 ๓๗ ประการ ในมรรคสัจ. คำที่เหลือ
 มีนัยได้กล่าวไว้แล้วทีเดียว.

แสดงความที่อรรถบทและพยัญชนะบท สัมพันธ์กัน

เอวํ “ทฺวาทส ปทานิ สุตฺตณฺ”ติ
 คาถาย สกฺลสฺส สาสนสฺส ฉนฺนํ
 อตฺตปทานํ ฉนฺนณฺจ พฺยณฺชนปทานํ
 วเสน ยา ทฺวาทสปทตา วุตฺตา,

ท่านอาจารย์ ครั้นยกความที่
 คำสอนทั้งสิ้นเป็นคำสอนมี ๑๒ บทที่
 ท่านได้กล่าวไว้ด้วยอำนาจอรรถบท ๖
 และพยัญชนะบท ๖ ด้วยคาถาแปล

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตเมว “ธมฺมํ โว ภิกฺขเว
 เทเสสุสามิ”ติอาทีนา เทสนาหารสุส
 วิสยทสฺสนวเสน **ฉนฺนกุปฺริยา**^๑ เอก-
 เทเสน อุกฺทิสิตฺวา **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺต-**
สุตฺเตน^๒ ตทตฺถสุส สงฺคหิตภาว-
 ทสฺสนมฺเขน สพฺพสุสาปิ ภควโต
 วจนสุส จตฺตจฺจเทสนาภาวํ ตทตฺถสุส
 จ จตฺตจฺจภาวํ วิภาเวนฺโต “อิทํ
 ทฺกฺขณฺติเม ภิกฺขเว พาราณสียนฺ”ติ-
 อาทีนา **สจฺจวิมฺภกฺสุตฺตํ**^๓ อุกฺทเทสโต
 ทสฺเสตฺวา “ตตฺถ อปฺริมาณา
 ปทา”ติอาทีนา พุญฺชนตฺถปทานิ
 วิภฺชนฺโต ทฺวาทสฺปทภาวํ ทิเปตฺวา
 อิทานิ เตสํ อญฺณมญฺณวิสยวิสยิภาเวน^๔
 สมฺพนฺธภาวํ ทสฺเสตฺถุ “ตตฺถ ภควา
 อกฺขเรหิ **สจฺจกาเสตี**”ติอาที วุตฺตํ.

ความว่า “สุดตะคือพระพุทธวจนะมี ๑๒
 บท” ดังนี้โน้นโน้นแหละ ซึ่งเป็นคำแทน
ฉนฺนกุปฺริยาที่ได้ยกขึ้นแสดงโดยเอกเทศด้วย
 อำนาจแสดงขอบเขตแห่งเทศนาหาระไว้
 ด้วยพระพุทธดำรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 เราจักแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย” ดังนี้
 เป็นต้น เมื่อจะประกาศความที่คำของ
 พระผู้มีพระภาคทั้งหมดเป็นเทศนาสัจจะ ๔
 และความที่อรรถแห่งคำนั้นเป็นสัจจะ ๔
 โดยมุ่งแสดงความที่อรรถแห่งคำแทน
ฉนฺนกุปฺริยานั้นได้รวมไว้ด้วย**ธรรมจกฺกปฺ-**
วัตฺตนฺตฺตเป็นสำคัญ ได้แสดง**สจฺจวิมฺภก-**
สุตฺต โดยอุทเทสด้วยคำว่า “ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย เราได้ประกาศธรรมจักรอัน
 ยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
 แขวงเมืองพาราณสีว่า นี้ทุกข” ดังนี้
 เป็นต้นแล้ว เมื่อจำแนกพยัญชนะบทและ
 อรรถบทด้วยคำว่า “ในการแสดงสัจธรรม
 ทั้ง ๔ นั้น มีบทบาทประมาณมิได้” ดังนี้

^๑ ม. อุ. ๑๔/๕๐๕.

^๒ ส. มหา. ๑๕/๕๒๘, วิ. มหา. ๔/๑๗,

ขุ. ป. ๓๑/๕๐๖.

^๓ ม. อุ. ๑๔/๔๔๕.

^๔ ฉ. ... วิสยวิสยภาเวน.

เป็นต้น บัดนี้ประสงค์จะแสดงความเป็นต้น
พยัญชนบทและอรรถบทเหล่านั้นเป็นบท
ที่สัมพันธ์กัน ด้วยความเป็นอารมณ์และ
รับอารมณ์ของกันและกัน จึงกล่าวคำว่า
“ในการแสดงอักษรธรรมทั้ง ๔ นั้น พระ-
ผู้มีพระภาคทรงกล่าวด้วยอักขระทั้งหลาย”
ดังนี้เป็นต้น.

ตตถ ปทาวยวคคณมุเขน
ปทคคคณ, คหิตเต จ ปท
ปทตถาวโพโธ คหิตปุพพสงเกตสฺส
โหติ. ตตถ จ ปทาวยวคคณน วีย
ปทคคคณสฺส, ปทตถาวยวคคณนาปี
ปทตถคคคณสฺส วิเสสาธานํ ชายตีติ
อาห “อกฺขเรหิ สงฺกาสเตตี”ติ. ยสฺมา
ปน อกฺขเรหิ สงฺขิตฺเตน ทีปียมาโน
อตฺโถ ปทปริโยसानเน วากฺยสฺส
อปริโยสิตตฺตา ปเทเนว ปกาสีโต
ทีปิตฺโต โหติ, ตสฺมา “ปเทหิ
ปกาสเตตี”ติ วุตฺตํ. วากฺยปริโยसानเน
ปน โส อตฺโถ วิวริโต วิวโฏ กโต
โหตีติ วุตฺตํ “พฺยญฺชเนหิ วิวริตี”ติ.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ท่านถือเอา
บทโดยมุ่งถือเอาส่วนประกอบของบทเป็น
สำคัญ ก็เมื่อถือเอาบทแล้ว การหยั่งรู้
อรรถแห่งบทย่อมมีได้แก่ผู้ที่มีข้อกำหนด
ที่เคยถือเอาไว้แล้ว. ก็ในการถือเอาบทนั้น
การรองรับข้อแตกต่างกัน ย่อมเกิดแก่
การถือเอาอรรถแห่งบท แม้ด้วยการ
ถือเอาส่วนประกอบอรรถแห่งบท เหมือน-
กับเกิดแก่การถือเอาบทด้วยการถือเอา
ส่วนประกอบแห่งบท เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ย่อมทรงกล่าว
ด้วยอักขระทั้งหลาย”. ก็เพราะเหตุที่อรรถ
ที่ท่านแสดงโดยย่อด้วยอักขระทั้งหลาย
ย่อมเป็นอันประกาศ เป็นอันแสดงแล้ว
ด้วยบทอย่างเดียว เพราะเมื่อว่าบทจบลง
วากยะก็ยังไม่ทันจบ ฉะนั้น ท่าน

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยสุมา จ ปกาเรหิ วากุยกะเท กเต
 ตทตฺโต วิภตฺโต นาม โหติ, ตสุมา
 “อากาเรหิ วิภตฺติ”ติ วุตฺตํ. ตถา
 วากุยาวยวานํ ปจฺเจกํ นิพฺพจนวิภาเค
 กเต โส อตฺโต ปากโฏ โหติติ
 วุตฺตํ “นิรุตฺติหิ อุตฺตานิกรโหติ”ติ.
 กตนิพฺพจนเนหิ วากุยาวยเวหิ วิตุถาร-
 วเสน นีรวเสสโต เทสิเตหิ^๑
 เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ พุทธิ-
 นิสานญจ กตํ โหติติ อาท
 “นิทฺเทเสหิ ปญฺญเปตี”ติ.

อาจารย์จึงกล่าวว่า “ทรงประกาศด้วย
 บททั้งหลาย” ดังนี้. แต่เมื่อว่าวากยะ
 จบลง อรรถนั้นย่อมเป็นอันเปิดเผย
 กระทำให้เปิดเผยแล้ว ฉะนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “ทรงเปิดเผยด้วย
 พยัญชนะทั้งหลาย”.

และเพราะเมื่อกระทำการจำแนกวากยะ
 โดยประการทั้งหลาย อรรถแห่งวากยะ
 นั้น ย่อมชื่อว่า เป็นอันจำแนกแล้ว
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ทรง
 จำแนกด้วยอาการทั้งหลาย” ดังนี้. อนึ่ง
 เมื่อได้กระทำการจำแนกวิเคราะห์แต่ละคำ
 แห่งส่วนประกอบของวากยะ อรรถนั้น
 ย่อมปรากฏ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “ทรงทำให้ปรากฏด้วย
 นิรุตติทั้งหลาย”. ส่วนประกอบของวากยะ
 ทั้งหมดที่ได้กระทำวิเคราะห์คำแล้วที่ได้
 แสดงแล้วโดยไม่เหลือด้วยอำนาจความ
 พิสดาร ย่อมเป็นการทำให้ใจยินดี และ
 เป็นการกระทำการฝึกฝนปัญญาแห่ง
 เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ท่าน

^๑ ม. เทสิเต.

เอตถ จ อกฺขเรหิ เอว สงฺกาเสตฺติ
 อวชาเรณํ อกฺตวา อกฺขเรหิ
 สงฺกาเสตฺติเยวาทิ เอวํ อวชาเรณํ
 ทฎฺฐพฺพํ. เอวญฺหิ สติ อตฺถปทานํ
 นานาวากฺยวิสยตาปิ สิทฺธา โหติ.
 เตน เอกานฺุสนฺธิเก สุตฺเต ฉเพว
 อตฺถปทานิ, นานานฺุสนฺธิเก ปน
 อนฺุสนฺธิมฺหิ อนฺุสนฺธิมฺหิ ฉ ฉ
 อตฺถปทานิ นิตฺธาเรตฺตพฺพานิ.

“อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ
 อุกฺขมญฺเฐติ”ติอาทินา พุญฺญชนปทานํ
 กิจฺจสาธนํ ทสฺเสติ. เวเนยฺยตฺตย-
 วินยฺนเมว หิ เตสํ พฺยาปาโร.
 อฏฺฐานภาวโต ปน สจฺจปฏฺฐิเวทฺส
 ปทปรโม น อิท วุตฺโต. เนยฺยค-
 คหณฺเนว วา ตสฺสาปิ อิท คหณํ
 เสกฺขคฺคหณฺน วิย กลฺยาณ-
 ปุณฺณชนสฺสาติ ทฎฺฐพฺพํ.

อาจารย์จึงกล่าวว่า “ทรงให้รู้โดยพิสดาร
 ด้วยนิทเทศทั้งหลาย”.

ก็ในที่นี้ พึงเห็นอวชาธนะอย่างนี้ว่า
 อกฺขเรหิ สงฺกาเสตฺติเยว มิได้ทำ
 อวชาธนะว่า อกฺขเรหิ เอว สงฺกาเสติ.
 เพราะเมื่อเป็นอย่างนี้ ย่อมเป็นอันสำเร็จ
 แม้ความที่อรรถและบทมีขอบเขตเป็น
 วากยะต่างกัน. ด้วยเหตุนั้น ในสุดตะคือ
 พระพุทธวจนะที่มีสนธิเดียว จึงมีอรรถบท
 ๖ บทเท่านั้น ส่วนในอนฺุสนธิแต่ละอนฺุสนธิ
 ที่มีอนฺุสนธิต่างกัน พึงขยายความ
 อรรถบทอย่างละ ๖ ๆ.

ด้วยคำว่า “ทรงยกขึ้นแสดงด้วย
 อักขระทั้งหลายและด้วยบททั้งหลาย”
 เป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อมแสดงการยัง
 กิจให้สำเร็จแห่งพญฺญชนะบททั้งหลาย.
 ก็การแนะนำเวไนยบุคคลทั้ง ๓ เท่านั้น
 เป็นกิจของอักขระและบทเหล่านั้น. ส่วน
 ปทปรมบุคคล ท่านมิได้กล่าวในที่นี้
 เพราะความเป็นผู้ไม่ใช่ฐานะแห่งการแทง
 ตลอดสัจจะ. อีกประการหนึ่ง ปทปรม-
 บุคคลเหล่านั้น ก็ถือเอาที่นี้ด้วยเนยฺยศัพท์

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อกุขเรหิตีอาทิสฺส กรณสาธเน กรณวจนฺ
 น เหตุมุหิ. อกุขราทีนิ หิ
 อุกุขภูนาทิตตฺตานิ, น อุกุขภูนาทิต-
 อกุขราทิตตฺถ. ยทตฺถา จ กิริยา โส
 เหตุ, ยถา “อนฺเนน วสตี”ติ.
อุกฺขมฺเฏตีติ โสตาवธานํ กตฺวา
 สมหิตจิตฺตฺตานํ เวเนยฺยานํ สงฺกาสน-
 วเสน อกุขเรหิ วิเสสํ อาทหนฺโต
 ยถา ปทปริโยसाने อาสยปฺปฏิโพโธ
 โหติ, ตถา ยถาธิปฺเปตํ อตฺถํ
 สงฺเขเปน กเถติ อุกุทิสตีติ อตฺถโถ.
วิปฺลฺยจยตีติ ยถาอุกฺทิจฺฉํ อตฺถํ
 นิทฺทิสตี.

นั่นเอง ฟังเห็นว่าเหมือนดังถือเอาภักขยาน-
 ปุณฺชนด้วยเสกขศัพท์.

ในบทว่า อกุขเรหิ เป็นต้น ตติยาวิภัตติ
 ลงในกรณสาธนะ ไม่ใช่ลงในเหตุ. ก็บท
 มีอักษรเป็นต้น มีการยกขึ้นแสดงเป็นต้น
 เป็นประโยชน์ บทมีการยกขึ้นแสดง
 เป็นต้นมีอักษรเป็นต้นเป็นประโยชน์
 หามิได้. ก็กิริยามีเหตุอันใดเป็นอรรถ
 เหตุก็อันนั้น เหมือนคำว่า “อนฺเนน
 วสตี (ดำรงอยู่เพราะอาหาร)”. บทว่า
อุกฺขมฺเฏตี (ทรงยกขึ้นแสดง) ความว่า
 ทรงทำให้เงี้ยวโสตกลงสดับ แล้วตั้งความต่าง
 ไว้ด้วยอักษรทั้งหลาย ด้วยอำนาจทรง
 กล่าวแก่เวไนยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีจิต
 ตั้งมั่นแล้ว เมื่อบทจบลง ทรงเป็นผู้ปลุก
 ความหวังให้ตื่นขึ้นได้ ด้วยประการใด
 ย่อมทรงกล่าวโดยสังเขปซึ่งอรรถตามที่
 ประสงค์ คือทรงยกขึ้นแสดงโดยประการ
 นั้น. บทว่า **วิปฺลฺยจยตี** (ทรงขยาย)
 ความว่า ทรงขยายความอรรถตามที่
 ทรงยกขึ้นแสดงแล้ว.

วิตฺถาเรตีติ วิตฺถารํ กโรติ, วิตฺถารํ
 กตฺวา อาจิกฺขติ วา, ปฏินิทฺทิสตีติ

บทว่า **วิตฺถาเรตี** (ทรงให้พิสดาร) ความว่า
 ทรงทำให้พิสดาร หรือทรงทำให้พิสดาร

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อดุโถ. ยสฺมา เจตถ อุกฺขมฺภุเตตีติ
 อุกฺขมฺภุเตตีติ อธิปฺเปตฺ. อุกฺขมฺภุเตตีติ จ
 เทสนาย อาทิ, ตสฺมา วุตฺตํ
 “**อุคฺขมฺภุเตตีติ**”ติ. ตถา วิปฺลฺยจฺนํ
 นิทฺทิสฺนํ, วิตุถฺรณํ ปฎิณิทฺทิสฺนํ,
 นิทฺทเทสปฎิณิทฺทเทสา จ เทสนาย
 มชฺฌปริโยสานาติ. เตน วุตฺตํ
 “**วิปฺลฺยจฺนา มชฺฌ, วิตุถฺรณา**
ปริโยสานนุ”ติ.

แล้วทรงบอก. อธิบายว่า ทรงปฎิณิทเทส
 (คือทบทวน). ก็เพราะในที่นี้ ท่าน
 ประสงค์เอากการยกขึ้นแสดงว่า อุกฺขมฺภุเต
 และอุทเทสเป็นเบื้องต้นแห่งเทศนา ฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “การยกขึ้นแสดง
 เป็นเบื้องต้น”. อนึ่ง การขยายความ
 เป็นนิทเทส, การให้พิสดารเป็นปฎิณิทเทส
 ก็นิทเทสและปฎิณิทเทสเป็นท่ามกลางและ
 ที่สุดแห่งเทศนาแล. ด้วยเหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “การขยายเป็น
 ท่ามกลาง การให้พิสดารเป็นที่สุด”.

เอว “อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี”ติ-
 อาทินา จฺนฺนํ พุญฺญชนฺนปทานํ
 พุยาปารํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อตฺถปทานํ
 พุยาปารํ ทสฺเสตฺตุ “**ไสย**
ธมฺมวินโย”ติอาทิ วุตฺตํ.

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงหน้าที่ของ
 พญฺญชนนบททั้ง ๖ ด้วยคำว่า “ทรง
 กล่าวด้วยอักษรทั้งหลาย” เป็นต้น
 อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะแสดง
 หน้าที่ของอรรถบท จึงกล่าวคำเป็นต้น
 ว่า “พระธรรมวินัยนั้น”.

ตตฺถ สึลาทิธมฺโม เอว ปริยตฺติ-
 อตฺถกฺวโต เวเนยฺยวินยนโต ธมฺมวินโย.
 อุกฺขมฺภุเตตีติ อุกฺขมฺภุเตตีติ. เตนาคี
 อุกฺขมฺภุเตตีติวินยนเนน. วิปฺลฺยจฺนํ
 นิทฺทิสฺนํ, วิตุถฺรณํ ปฎิ-
 นิทฺทิสฺนํ.

ในคํานั้น ธรรมมีศีลเป็นต้นนั้นแหละที่
 เป็นอรรถแห่งปริยัติ ชื่อว่า ธรรมวินัย
 เพราะแนะนำเวไนยบุคคล. คำว่า เมื่อ
 ยกขึ้นแสดง คือ เมื่อยกเป็นอุทเทส.
 คำว่า ด้วยเหตุ นั้น คือ ด้วยการแนะนำ
 อุกฺขมฺภุเตตีติวินยนเนน. คำว่า เมื่อขยาย

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๐. เอตดาวตา “ธมฺมํ โว
ภิกฺขเว เทเสสุสามิ”ติ อุทฺทิกฺกุจาย
ปาฬิยา ติวิธกฺลฺยาณตํ ทสฺเสตฺวา
อิทานิ อตฺถพฺยณฺชนสมฺปตฺตี ทสฺเสตฺ
“ฉ ปทานิ อตฺถโ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตํ
สุวิญญฺเอยฺยํ. “เตนาท ภควา”ติอาทินา
เทศนาหารสฺส วิสยภาเวน อุทฺทิกฺกุจํ
ปาฬิ นิคมนวเสน ทสฺเสติ.

โลกุตฺตรนฺติอาทิ “เกวลปริปุณฺณํ
ปริสุทฺทนฺ”ติ ปทานํ อตฺถวิवरณํ. ตตฺถ
อฺปฺภุจิตํ สพฺพวิเสสํ นนฺติ สพฺพเพสํ
อฺตฺตริมนุสฺสธมฺมสงฺขาตานิ วิเสสํ
อิสิสสิกฺขาทิวิเสสํ วา อฺปฺติฏฺจนฺฏจํ.
“อิทํ เนสํ ปรกฺกนฺตนฺ”ติอาทินํ วิย
เอตสฺส สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา. “อิทํ

คือ เมื่อนิทเทศ. คำว่า **เมื่อให้พิสดาร**
คือ **เมื่อให้ทำปฏินิทเทศ.**

๑๐. ท่านอาจารย์ แสดงความที่
พระบาลีที่ยกขึ้นแสดงว่า “ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมแก่เธอ
ทั้งหลาย” งาม ๓ อย่าง โดยลำดับแห่ง
คำเพียงเท่านั้น บัดนี้เพื่อแสดงความถึง
พร้อมแห่งอรรถและพยัญชนะจึงกล่าว
คำว่า **“บททั้ง ๖ เป็นอรรถ”** ดังนี้เป็นต้น.
คำนั้น ฟังเข้าใจได้ง่าย. ท่านอาจารย์
ย่อแสดงพระบาลีที่ยกขึ้นแสดงด้วยความ
เป็นขอบเขตแห่งเทศนาหาระด้วยอำนาจ
เป็นคำลงท้ายด้วยคำว่า **“ด้วยเหตุ นั้น
พระผู้มีพระภาคจึงตรัส”** ดังนี้เป็นต้น.

คำว่า **โลกุตระ** เป็นต้น เป็นคำขยาย
ความแห่งบททั้งหลายมีบทว่า “บริบูรณ์
สิ้นเชิง บริสุทธี” เป็นต้น. ในบรรดา
คำเหล่านั้น คำว่า **อฺปฺภุจิตํ สพฺพ-**
วิเสสํ (เป็นที่รองรับคุณวิเศษทั้งปวง)
ความว่า เป็นฐานที่รองรับคุณวิเศษ
ทั้งปวง คือที่นับว่าเป็นอฺตฺตริมนุสฺสธรรม

๑ ฉ. ปทกฺกนฺตนฺติ.

วุจฺจติ ตถาคตปทํ อิติปิ”ติอาทิสฺสุ
 อิทํ สิกฺขตตฺตยสงฺคหํ สาสนพฺรหฺมจฺริยํ
 ตถาคตคณฺธหตฺถิโน ปฏฺิปปตฺติเทสนา-
 คมเนหิ กิเลสคหฺนํ โอตฺถริตฺวา
 คตมคฺโคติปิ. เตน โคจรภาวนาเสวนาหิ
 นิเสวิตํ ภชิตนฺตฺปิ. ตสฺส มหาวชิรญาณ-
 สพฺพญฺญตฺตญฺญาณทนฺเตหิ **อารญชิตํ**
 เตญฺญมิกธมฺมานํ อารญชนญฺจานนฺตฺปิ
 วุจฺจติติ อตฺถโ. **อโต เจตนฺติ** ยโต
 ตถาคตปทาภิภาเวน วุจฺจติ, อโต
 อนเนน การเนน พฺรหฺมโน
 สพฺพสตฺตตฺตมสฺส ภควโต, พฺรหฺม
 วา สพฺพเสฏฺฐํ จริยนฺติ **ปญฺญาติ**
 ยาวเทว มนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตตฺตา
 ยถาวุจฺจตฺตปฺกาเรหิ ญาติ. **เตนาห**
 ภควาติ ยถาวุจฺจตฺตํ ปาฬิ นิคมนวเสน
 ทสฺเสติ.

หรือคุณวิเศษมีอิศीलสิกขาเป็นต้น. พึง
 ทราบความสำเร็จแห่งศัพท์ของบทนี้
 เหมือนคำว่า “อิทํ เนสํ ปรกุกนฺตํ (นี้
 เป็นที่ปากบั้นของคนเหล่านั้น)” เป็นต้น.
 ในคำว่า “นี่เรียกว่า **ทางของพระตถาคต**
บ้าง” เป็นต้น มีความว่า ศาสน-
 พรมจรรย์นี้ คือ รวมสิกขา ๓ ท่าน
 เรียกว่า ทางข้ามชฎคือกิเลส ไปด้วย
 การไปคือการปฏิบัติ และการไปคือ
 เทศนาของคัณธหัตถิ คือพระตถาคต
 ดังนี้บ้าง. ว่าคัณธหัตถิคือพระตถาคตนั้น
เสพอาศัยแล้ว คือ คบแล้วด้วยโคจร-
 เสวนา (เสพเป็นอารมณ์) และภาวนา-
 เสวนา (เสพด้วยการทำให้มีขึ้น) ดังนี้
 บ้าง. ว่าเป็นสถานที่เป็นร่องแห่งธรรม
 ที่เป็นไปในภุมิ ๓ ซึ่งคัณธหัตถิ คือ
 พระตถาคตนั้น **ขุดแล้ว** ด้วยงา คือ
 พระมหาวิชิรญาณและพระสัพพัญญุต-
 ญาณดังนี้บ้าง. คำว่า **ก็เพราะเหตุที่**
พรมจรรย์นี้ ความว่า เพราะเหตุที่
 พรมจรรย์ที่ได้ถูกเรียก โดยความเป็น
 ทางของพระตถาคตเป็นต้น **ย่อมปรากฏ**
 คือ ย่อมรู้เท่าที่มนุษย์ทั้งหลายรู้ได้ โดย
 ประการตามที่กล่าวแล้ว เพราะได้

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนุปาทาปรินิพพานตถตตาย ภควโต
 เทศนาย ยาวเทว อริยมคฺคสมุปาปนตฺถ
 เทศนาหาโรติ ทสฺเสตฺถุ “เกสํ อัย
 ฌมฺมเทศนา”ติ ปุจฺฉิตฺวา “โยคินนุ”ติ
 อาห. จตฺตฺสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาย
 ยุตฺตปฺปยุตฺตาคิ โยคิโน. เต หิ อิมํ
 เทศนาหารํ ปโยเชนตฺติติ. อิทํ วจัน
 เทศนาหารวิภังคสฺส ยถานุสนฺธินา
 สมฺมา จปิตภาวํ ทสฺเสตฺถุ ปกรณํ
 สงฺกายนฺเตหิ จปิตนฺติ ทฏฺจพฺพํ. ตถา
 หิ วุตฺตํ “เตนาห อายสฺมา
 มหากจฺจายโน”ติ. นียุตฺโตติ ปาฬิตฺโต
 อสฺสาทาทีปทตฺถเน นิตฺธาเรตฺวา
 โยชิตฺติ อตฺถโก.

ประกาศไว้ดีแล้วว่า เป็นความประพฤติ
 ของพรหม คือ ของพระผู้มีพระภาคผู้
 สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง หรือเป็นความ
 ประพฤติเป็นพรหม คือ ประเสริฐสุด
 กว่าสัตว์ทั้งปวง. คำว่า **ด้วยเหตุ นั้น**
พระผู้มีพระภาคตรัส ท่านอาจารย์
 แสดงพระบาลีมีอรรถดั่งที่กล่าวแล้วด้วย
 อำนาจเป็นคำลงท้าย.

ท่านอาจารย์ถามว่า “**พระธรรม-**
เทศนานี้เพื่อใคร” แล้วกล่าวว่า “**เพื่อ**
โยคีทั้งหลาย” ดั่งนี้ เพื่อแสดงว่า
 เทศนาหาระ เพียงมีประโยชน์ยังอริย-
 มรรคให้ถึงพร้อมเท่านั้นด้วยเทศนาของ
 พระผู้มีพระภาคก็เพื่อความที่มีอนุปาทา-
 ปรินิพพานเป็นประโยชน์. ที่ชื่อว่า โยคี
 เพราะอรรถว่า ประกอบแล้วขวนขวาย
 แล้วด้วยการเจริญกัมมัฏฐาน คือ สัจจะ
 ๔. ก็โยคีเหล่านั้น ย่อมประกอบเทศนา-
 หาระนี้. คำนี้ ฟังเห็นว่า พระเถระ
 ทั้งหลาย ผู้สังคายนาปกรณ์ตั้งไว้เพื่อ
 แสดงความที่เทศนาหารวิภังค์เป็นตอนที่
 ตั้งไว้ชอบแล้วตามอนุสนธิ. จริงอย่างนั้น
 ท่านได้กล่าวไว้ว่า “**ด้วยเหตุ นั้น** ท่าน-

พระมหากัจจายนะได้กล่าวไว้” บพว่า
นียุตโต ความว่า ขยายความอรรถ
แห่งบทมีอัสสาทะเป็นต้นจากพระบาลี
ประกอบแล้ว.

เทศนาหารวิภงฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาเทศนาหารวิภังค์ จบ.

เอกาจนฺ, อิทํ อเนกาจนนฺ”ติ เอวมาทิ-
 วิภาควจนฺ, อยํ สทฺทโต ปทวิจโย.
 โส ปนายํ ปทวิจโย อวิปริต-
 สภาวนิรุตฺติสสฺสฺสขณฺเนนเว สมฺปชฺชตฺติ
 ทฏฺฐพฺพํ. อตฺถโต ปน วิจโย เตน
 เตน ปเทน วตฺตพฺพอตฺถสํวณฺณนา.
 สเจ ปน ปทํ ปุจฺฉาทิวเสน ปวตฺตํ,
 ตสฺส ตทตฺถสฺส จ ปุจฺฉาทิภาโว
 วิเจตพฺโพติ อิมมตฺถํ ทสฺเสนโต
 “ปญฺหํ วิจินตี”ติอาทิมาน.

ยสฺมา จ สพฺโพ เทสนาหารโร
 วิจยหารสฺส วิสโย สุตฺตสฺส วิจโยติ
 กตฺวา, ตสฺมา วุตฺตํ “อัสสาทํ
 วิจินตี”ติอาทิ. ยสฺมา ปน อนุกฺคิตฺติ
 เอตฺถ อนฺรุปา คีติ อนุกฺคิตฺติ อยมฺปิ
 อตฺถโต อิจฺฉิตฺโต, ตสฺมา วิจยมานสฺส

นี้ปฺงฺลึงค์ นีนฺปฺงฺสกลึงค์ นี้อิตฺตกาล
 นี้อนาคตฺกาล นี้อัจฺจบุณฺกาล นี้อัตฺต-
 สาธนะ นีกรณสาธนะ นีอิมฺมสาธนะ
 นีอธิกรณสาธนะ นีปฺฐมาวิภตฺติ นี
 ทุตฺติยาวิภตฺติ จนถึนีสตฺตมิมิวิภตฺติ นี
 เอกาจนฺ นีพฺหุจฺจนฺ” นีเป็นการ
 พิจาณาบทโดยศัพทํ. พึงเห็นวาก็การ
 พิจาณาบทนั้นนั้ ย่อมสำเร็จได้ก็ด้วย
 การกำหนดสภาวนิรุตฺติ (ภาษามคธ)
 ที่ไม่ผิดเท่านั้น. ส่วนการพิจารณา
 โดยอรรถ ได้แก่ การอธิบายความที่
 จะพึงกล่าวด้วยบทนั้น ๆ. ท่านอาจารย์
 เมื่อแสดงความข้อนี้นี้ว่า ก็ถ้าบทเป็นไป
 ด้วยอำนาจปุจฺฉาเป็นต้น ก็พึงพิจารณา
 ความที่บทนั้นเป็นปุจฺฉาแห่งความข้อนั้น
 เป็นต้น จึงกล่าวคำว่า “พิจาณาปญฺหา”
 ดังนี้เป็นต้น.

ก็เพราะเหตุที่เทศนาหาระทั้งหมด
 เป็นขอบเขตแห่งวิจยหาระ เพราะอธิบาย
 ว่า เป็นการพิจารณาสุตตะ ฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “พิจาณา
 อัสสาทะ” ดังนี้เป็นต้น. อนึ่ง เพราะ
 เหตุที่ไฉนเพราะบทว่า อนุกฺคิตฺติ นี ท่าน

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุดตปทสฺส อนฺรูปโต สุดตฺนฺตรปทานิปี
 อตฺตทฺฐารวเสน วา ปทฺฐารวเสน
 วา อาเนตฺวา วิเจตพฺพานีติ ทสฺเสนโต
 “สพฺเพ นว สุตฺตฺนฺเต วิจินตี”ติ
 อาห. นว สุตฺตฺนฺเตติ สุตฺตเคยฺยาทีเก
 นว สุตฺเต, ยถาสมฺภวโตติ อธิปฺปาโย.
 อโย วิยหารสฺส ปทตฺถนิตฺทโส.

ปรารธนาเนือความแม้ดั่งนี้ว่า อนฺรูปา
 คีติ อนฺคฺติ (การกล่าวที่สมควร ชื่อว่า
 อนฺคฺติ) ฉะนั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
 ว่า แม้บทสฺตตะอื่นก็พึ้งนำมาพิจารณา
 ด้วยอำนาจการยกอรรถขึ้น หรือด้วย
 อำนาจการยกบทขึ้น โดยสมควรแก่บท
 สุตตะที่กำลังพิจารณาอยู่ได้ จึงกล่าวว่
 “พิจารณาสุตตันตะ ๘ ทั้งหมด”. คำว่า
 สุตตันตะ ๘ ได้แก่ สุตตะ (พระพุทฺธ-
 วจนะ) ๘ มีสุตตะและเคยยะเป็นต้น
 อธิบายว่า เพราะตามที่มีอยู่. นี้เป็นการ
 แสดงไขความในบทแห่งวิจัยหาระ.

เอวํ นิตฺทเทสฺวาเร วิยหาโร
 สงฺเขปโต นิตฺททฺฎฺโรจตี ตํ วิภาเคน
 นิตฺททิสิตฺวา ปฏฺฐินิตฺทเทสฺวเสน วิภชฺชฺโต
 ยสฺมา ปทฺวิจโย สุตฺตสฺส อนฺุปทํ
 ปวตฺเตตพฺพตฺยา อติภาริโก น สุกโร
 จาติ ตํ อนามสิตฺวา ปญฺหา-
 วิสฺสชฺชนวิจเย ตาว ทสฺเสนโต “ยถา
 ก็ ภเว”ติอาทิมาน. ตตฺถ ยถา ก็
 ภเวติ เยน ปกาเรน โส วิจโย
 ปวตฺเตตพฺโพ, ตํ ปการชาตํ ก็ ภเว,
 ก็ทิสํ ภเวยฺยาติ อตฺถ. “ยถา ก็

วิจัยหาระในนิตฺทเทสฺวารได้ไขความ
 ไว้โดยสังเขปแล้วอย่างนี้ เหตุฉนั้น
 ท่านอาจารย์ครั้งไขความวิจัยหาระนั้น
 โดยวิภาคแล้ว เมื่อจะจำแนกด้วยอำนาจ
 ปฏฺฐินิตฺทเทส เพราะเหตุที่การพิจารณาบท
 เป็นเรื่องหนักมากเพราะความเป็นเรื่อง
 ที่ต้องให้เป็นไปตามบทแห่งสุตตะ และ
 เป็นเรื่องที่ไม่ใช่ทำได้ง่าย ฉะนั้น จึง
 ไม่แต่ต้องการพิจารณาบทนั้น เมื่อจะ
 แสดงการพิจารณาปัญหา และการ
 พิจารณาวิสฺชนา จึงกล่าวคำว่า “ยถา

เนตตอรรณกา. ป-ท.๑-๑๖

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภเวยยา”ติปิ ปาโร. ปุณฺณ ยถาติ
นิปาตมตฺตํ. อายสฺมาติ ปิยวจนํ.

ก็ ภเว” (ประการนั้นพึงเป็นอย่างไรวาง
ดังนี้เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
ยถา ก็ ภเว แปลว่า ประการที่
เป็นเหตุให้การพิจารณาเป็นไปนั้นพึงเป็น
อย่างไร อธิบายว่า พึงเป็นเช่นไร
บาลีเป็น “ยถา ก็ ภเวย” ดังนี้ก็มี.
คำว่า ยถา (ต่อไป) เป็นเพียงนิบาต.
บทว่า อายสฺมา เป็นคำอ่อนหวาน.

อชิตฺติ พาวรีพฺราหฺมณฺสฺส ปรีจาร์ก-
ภูตานิ โสฬสฺสนํ อญฺจตโร.
ปารายเนติ ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ,
ตสฺส อธิคมฺพายเทสฺนตฺตา กิณฺจาปิ
สพฺพํ ภควโต วจนํ “ปารายนฺ”ติ
วตฺตพฺพตํ อรหฺติ, สงฺคีติกาเรหิ ปน
วตฺตคฺคาถานุกีติคฺคาถาทิหิ สทฺธิ อชิต-
สฺส
นามํ กตฺนฺติ เตสฺสญฺเวยว ปารายน-
สมณฺณวาทิ อาท “ปารายเน”ติ. เกจิ
“ปารายนิโก”ติ ปจฺนฺติ. เต กิร
ตาปสฺสพฺพชฺชูปคฺมนโต ปุพฺเพ ปารายนํ
อชฺชียนฺตา วิจฺริสฺสุ. ตสฺมา อยมฺปิ

คำว่า อชิตะ ได้แก่ พระเถระรูปหนึ่ง
ในบรรดาพระเถระ ๑๖ รูปผู้เคยเป็นศิษย์
ของพราหมณ์ชื่อว่าพาวรี. คำว่า ใน
ปารายนสูตร อธิบายว่า นิพพาน
เรียกว่า ปาระ พระวณะของพระผู้มี
พระภาคทั้งหมด ย่อมควรซึ่งภาวะที่จะ
พึงกล่าวว่า “ปารายนะ” เพราะเป็น
เทศนาอันเป็นอุบายบรรลุปารายนะนั้นแม้
โดยแท้ ถึงอย่างนั้น พระสังคีติกาจารย์
ทั้งหลาย ก็ได้ตั้งชื่อสูตร ๑๖ สูตร มี
อชิตสูตรเป็นต้น กับวัตถุคคาถาและอนุคีติ-
คคาถาเป็นต้น เหตุนั้น สูตร ๑๖ สูตร
มีอชิตสูตรเป็นต้นเหล่านั้น จึงมีชื่อว่า

๑ ขุ. ส. ๒๕/๕๓๐, ขุ. จุพ. ๓๐/๘-๓๒.

ปารายน์ วตเตตตีติ ปารายนิโกติ วุตโต.
ปุจฺจตีติ กสฺมา วุตตํ, นนุ ปุจฺจนา-
 นิพฺพตฺตตฺตา อตีตาทิ ? สจฺจเมตฺ,
 ปุจฺจนาการํ ปน พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานํ
 กตฺวา เอวมาห.

ปารายณะด้วย เหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “ในปารายนสูตร”. อาจารย์
 บางพวกสวดว่า “ปารายนิโก” ดังนี้.
 ได้ยินว่า พระเถระเหล่านั้นก่อนเข้าถึง
 การบวชเป็นดาบสได้เที่ยวเรียนปารายน-
 สูตร. เพราะเหตุนั้น แม้พระอชิตะนี้
 ท่านก็เรียกว่า ปารายนิโก เพราะมี
 ความหมายว่า ยังปารายนสูตรให้
 เป็นไป. ถ้ามว่า เพราะเหตุไรท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า **ปุจฺจตีติ**, คำถามได้
 ล่วงไปแล้ว เพราะเป็นคำถามที่บังเกิด
 แล้ว มีใช่หรือ? ตอบว่า ข้อนี้จริง
 แต่ท่านอาจารย์กล่าวอย่างนี้ เพราะ
 กระทำวิธีการถามให้เปลี่ยนแปลงไปใน
 ความรู้.

ปุจฺจนา จ นามเสสา อภิภูจฺจโชตนา-
 ปุจฺจนา ทิฏฺฐสํสันทนา วิมตฺติเจตนา
 อนุมติปุจฺจนา กถेतฺถกมฺยตาปุจฺจนา
 เอกังสพฺยากรณียา วิภชฺชพฺยากรณียา
 ปฏิปุจฺจนาพฺยากรณียา จปณียา ฐมฺมา-
 ธิฏฺฐจนา สตฺตาทิฏฺฐจนาติ อเนกวิธา.

อันธรรมดาว่าคำถามนี้มีหลายอย่าง
 คือ ๑. อภิภูจฺจโชตนาปุจฺจนา (คำถาม
 ส่องความที่ยังไม่เห็น) ๒. ทิฏฺฐสํสันทนา-
 ปุจฺจนา (คำถามเทียบเคียงสิ่งที่ตนเห็นแล้ว)
 ๓. วิมตฺติเจตนาปุจฺจนา (คำถามตัดความ
 สงสัย) ๔. อนุมติปุจฺจนา (คำถามเพื่อ
 ยอมรับ) ๕. กถेतฺถกมฺยตาปุจฺจนา (คำถาม
 ที่ต้องการจะตอบ) ๖. เอกังสพฺยากรณียา-

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺมา “กิมยํ ปุจฺฉา อธิฏฺฐ-
 โชตนา”ติอาทินา ยถาสมฺภวํ ปุจฺฉา
 วิเจตพฺพา. ยถา เจตฺถ ปุจฺฉาวิภาโค,
 เอวํ วิสฺสชฺชนวิภาโคปิ วิสฺสชฺชนวิเจ
 ยถาสมฺภวํ วตฺตพฺโพ. ปุจฺฉาสภาเคน
 หิ วิสฺสชฺชนนฺติ. อิทฺ ปน วิมตฺติเจทนํ
 สตฺตธาธิฏฺฐานํ ปุจฺฉํ อุททาหริตฺวา
 ตตฺถ วิจยนาการํ ทสฺเสตฺถุ “เกนสฺสุ
 นิวุโต โลโก”ติอาทิมาน.

ปุจฉา (คำถามที่ฟังตอบโดยส่วนตัว)
 ๗. วิภังชพยากรณ์ยาปุจฉา (คำถามที่
 แยกตอบ) ๘. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ยา-
 ปุจฉา (คำถามที่ย้อนถามแล้วจึงตอบ)
 ๙. ฐปนียาปุจฉา (คำถามที่ไม่ตอบ)
 ๑๐. ฐัมมาธิฏฐานาปุจฉา (คำถามมีธรรม
 เป็นที่ตั้ง) ๑๑. สัตตธาธิฏฐานาปุจฉา
 (คำถามมีสัตว์เป็นที่ตั้ง).

เพราะเหตุนั้น ฟังพิจารณาคำถามตาม
 สมควรโดยนัยมีอาทิว่า “คำถามนี้เป็น
 อธิฏฐโชตนาปุจฉา (คำถามส่องความที่
 ยังไม่เคยเห็นหรือ)” ดังนี้เป็นต้น. แม้การ
 จำแนกคำตอบก็ฟังกล่าวตามสมควรใน
 การพิจารณาคำตอบ เหมือนกับการ
 จำแนกคำถามในการพิจารณาคำถาม
 นั้น. เพราะคำตอบย่อมมีด้วยการตรงกับ
 คำถาม. ก็ในที่นี้ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะยกตัวอย่างคำถามมีสัตว์เป็นที่ตั้ง เป็น
 การตัดความสงสัย แล้วแสดงวิธีพิจารณา
 ในคำถามนั้นจึงกล่าวว่า “เกนสฺสุ นิวุโต
 โลโก (โลกถูกอะไรหุ้มห่อไว้)” ดังนี้
 เป็นต้น.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ เกนาติ กตฺตริ กรณวจนฺ.
 สฺสูติ นิปาตมตฺตํ, สฺสูติ วา สํสเย
 นิปาโต, เตนสฺส ปญฺหสฺส วิมตฺติจ-
 เจทฺนปฺจฺจนาภาวํ ทสฺเสตฺติ. นิวุโตติ
 ปฏฺิจฺจนาทิตฺ. โลโกติ สตฺตโลโก.
 อิจฺจายสฺมา อชิโตติ สํสฺคิตฺติการกวจนฺ.
 นปฺปกาสตฺติ น ปญฺญาตฺติ. กิสฺสา-
 ภิเลปนํ พฺรุสฺสีติ ก็ อสฺส โลกสฺส
 อภิเลปนํ วทสิ. “ก็ สฺวาภิเลปนนฺ”ติปิ
 ปาโร, ตสฺส ก็ สฺ อภิเลปนนฺติ
 ปทวิภาโค.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เกน
 เป็นตติยวิภังค์ติลงในกัตตุ. ศัพท์ว่า สฺ
 เป็นเพียงนิบาต อีกอย่างหนึ่งศัพท์ว่า สฺ
 เป็นนิบาต ลงในอรรถว่าสงสย ด้วยศัพท์
 ว่า สฺ นั้น ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความ
 เป็นคำถามตัดความสงสยแห่งปัญหานั้น.
 บทว่า นิวุโต คือปกปิดไว้. คำว่า
 โลโก ได้แก่ สัตว์โลก. คำว่า
 อิจฺจายสฺมา อชิโต เป็นคำของพระ-
 สํสฺคิตฺติการกาจารย์. บทว่า นปฺปกาสติ
 แปลว่า ไม่ปรากฏ. คำว่า กิสฺสาภิเลปนํ
 พฺรุสฺสี แปลว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลก
 นั้น ขอพระองค์จงตรัสบอก. ปาฐะเป็น
 “ก็ สฺวาภิเลปนํ” ดังนี้ก็มี คำว่า ก็
 สฺวาภิเลปนํ นั้น แยกบทเป็น ก็ สฺ
 อภิเลปนํ แปลว่า อะไรเล่าเป็นเครื่อง
 ฉาบทา.

ปทานีติ ปชฺชติ เอเตหิ อตฺถโกติ
 ปทานิ, วากฺยานิ. ปุจฺฉิตานีติ
 ปุจฺฉนาภาเวน วุตฺตานีติ อตฺถโก. เอโก
 ปโยหติ ยทฺธิปี จตฺตาริ ปทานิ
 ปุจฺฉนฺวเสน วุตฺตานิ, ฌาตุํ อิจฺฉิตฺ
 ปน อตฺถโก เอโก เอวาติ “เอโก

คำว่า บท อธิบายว่า ที่ชื่อว่า
 บทเพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุรู้
 เนื้อความ ได้แก่ คำพูด. คำว่า
 ฌาตฺตํ ความว่า ท่านพระอชิตะ
 ได้กล่าวด้วยภาวะที่เป็นคำถาม. คำว่า
 จัดเป็นปัญหาข้อหนึ่ง ความว่า ๔ บทที่

เนตติอรรถกถา. ป-ท.๑-๑๖

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภิญญาปริสุทธิยา^๑   รูปาวจรสตุตา
 ภาวโลก.   อาเนนชสมาริพหุลตาย
 วิสทินุทริยตตุตา   อรูปาวจรสตุตา
 อินุทริยโลก.

(โลกคือกิเลส) เพราะความเป็นผู้มากไปด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น. ๒. พวกรูปาวจรสัตว์ ชื่อว่า **ภาวโลก** (โลกคือภพ) เพราะความเพิ่มพูนด้วยฉานและอภิญญา. ๓. พวกอรูปาวจรสัตว์ ชื่อว่า **อินุทริยโลก** (โลกคืออินุทริย) เพราะความเป็นผู้มีอินุทริยต่างกัน ด้วยความเป็นผู้มากไปด้วยสมาธิอันไม่หวั่นไหว.

อถวา กิลิสสนํ กิเลส, วิปากทุกขนุติ
 อตฺโต. ตสฺมา ทุกขพหุลตาย อปาเยสุ
 สตุตา **กิเลสโลก.** ตทณฺเณ สตุตา
 สมปตฺติภาวาทโต **ภาวโลก.** ตตฺถ
 เย วิมุตฺติปริปาจเกหิ อินุทริเยหิ
 สมนุํนาคตา สตุตา, เต **อินุทริยโลก** ติ
 เวทิตพฺพํ.   ปริยาปนฺนธมฺมวเสน
 โลกสมณฺณาติ   อริยปุกฺกุลา อิธ น
 สงฺคยฺหนฺติ.

อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ความเศร้าหมอง ชื่อว่า กิเลส อธิบายว่า วิปากทุกข์. เพราะฉะนั้น พวกสัตว์ในอบายทั้งหลาย ชื่อว่า **กิเลสโลก** เพราะความเป็นผู้มากไปด้วยทุกข์. สัตว์เหล่าอื่นจากสัตว์ในอบายนั้น ชื่อว่า **ภาวโลก** เพราะภาวะแห่งสมบัติภพ. ในบรรดาสัตว์เหล่านั้น ฟังทราบว่าเป็น สัตว์เหล่าใดผู้ประกอบด้วยอินุทริยทั้งหลายที่บ่มวิมุตติ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า **อินุทริยโลก.** พระอริยบุคคลทั้งหลายไม่รวมอยู่ในข้อนี้ เพราะชื่อว่าโลกก็ด้วยอำนาจโลกิยธรรม.

^๑ ฉ. ...ปริสุทธิยา.

อวิชชา ย นิรุโต โลโกติ
 จตฺตงฺคสมนฺนาคเตน อนฺธกาเรน วิย
 รตมฺภาทิธมฺมสภาวปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย
 อวิชชา ย นิรุโต ปฏิจฺฉาทิโต โลโก.
 วิวิจฺฉาติ วิจิกิจฺฉาเหตุ. “วิวิจฺฉา
 มจฺจฺริยนฺ”ติ สงฺคเห วุตฺตํ. ปมาทาติ
 ปมาทาเหตุ. ชปฺปาภิลปนฺนติ ชปฺปา
 ตณฺหา อสฺส โลกสฺส มกฺกฏาเลโป
 วิย มกฺกฏสฺส อภิลปนฺนํ สีเลโสติ
 พุรุมิ. ทกฺขณฺติ ชาตฺยาทิกํ วฏฺฏทกฺขณฺติ
 อยฺม ปทตฺโต. เสสํ ปาพิยา เอ
 วิญฺญาติ.

อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ ปุจฺฉาคาถาย
 วุตฺตานิ “อิมเห”ติ วิสฺสชฺชนคาถาย
 วุตฺเตหิ อิมเห จตฺตหิ ปเทหิ
 วิสฺสชฺชิตานิ. กถนฺติ อาน
 “ปจฺมนฺ”ติอาทิ. เตน ยถากุมฺ
 ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานิติ

คำว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้
 ความว่า โลกถูกอวิชชาซึ่งมีลักษณะ
 ปกปิดสภาวะแห่งธรรม มีรตและหม้อน้ำ
 เป็นต้นหุ้มห่อไว้ คือ ปกปิดไว้เหมือน
 ถูกความมืด อันประกอบด้วยองค์ ๔
 บังไว้ฉะนั้น. บทว่า วิวิจฉา ได้แก่
 เพราะเหตุสงสัย. ในอรรถกถาท่านกล่าว
 ว่า “วิวิจฉา ได้แก่ ความตระหนี่”.
 บทว่า ปมาทา คือ เพราะเหตุที่
 ประมาท. บทว่า ชปฺปาภิลปนํ ความว่า
 เรากล่าวว่า ชปฺปา คือตณฺหาเครื่อง
 ฉาบทา คือ เป็นยางเหนียวแห่งโลกนี้
 เหมือนตังคักลิ่ง ดึงรัดลิ่งไว้ฉะนั้น.
 คำว่า ทกฺขํ ได้แก่ ทกฺขํในวัฏฏะมี
 ชาติเป็นต้น ความที่ว่ามานี้เป็นความ
 เฉพาะบท. คำที่เหลือย่อมนรูได้ตาม
 พระบาลีนั้นแหละ.

๔ บทนี้ คือ ที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้
 ในคาถาทูลถาม พระผู้มีพระภาคทรง
 วิสฺชนาด้วยบททั้ง ๔ นี้ ที่ท่านอาจารย์
 กล่าวไว้ในคาถาวิสฺชนาว่า “อิมเห”
 ดังนี้. ท่านกล่าวคำว่า “บทที่ ๑” ดังนี้
 เป็นต้นเพื่อตอบคำถามว่า ทรงวิสฺชนา

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทสฺเสติ.

อย่างไร. ด้วยคำว่าบทที่ ๑ เป็นต้นนั้น ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ฟังทราบ คำถามและคำตอบตามลำดับ.

อิทานิ ตํ ยถากุณฺมํ ปุจฺฉํ
 วิสฺสชฺชชนฺณจ สรฺรูปโต ทสฺเสตุ
 คาถาย จ อตุถํ วิวริตุ
 “เกนสฺสุ”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
 “นึวรณฺเห”ติ ปแทน วุตฺตเมวตฺถํ
 ปากฺกํ กตฺวา ทสฺเสตุ “อวิชฺชา-
 นึวรณฺ” หิ สพฺเพ สตุตา”ติอาทิ
 วุตฺตํ.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง คำถามและคำตอบโดยสรุปตามลำดับ และประสงค์จะขยายเนื้อความแห่งคาถา จึงกล่าวคำว่า “เกนสฺสุ” ดังนี้เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น ท่านอาจารย์ ประสงค์จะแสดงเนื้อความที่กล่าวไว้ด้วย บทว่า “ถูกนิวรรณ์ทั้งหลายนั้นแหละ” กระทำให้ชัดเจน จึงกล่าวคำ มีอาทิว่า “เพราะสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีวิชาเป็น นิวรรณ์”.

เอตฺถ จ “ยถาหา”ติอาทินา สุตฺตนฺตร-
 ทสฺสเนน อิมสฺมี ปญฺหาวิสฺสชฺชชนฺนวิจฺเย
 อนุคีติวิจฺยํ ทสฺเสตีติ ทฎฺฐพฺพํ. ตตฺถ
 ปรียายโตติ การณโต. นึวรณ-
 สงฺฆาตานํ กามฉนฺทาทีนฺมปิ การณ-
 ภาวโต ปฏิจฺฉาทนภาวโต จ
 เอกํเยว นึวรณํ วทามิ, น ปน
 อญฺเณสํ นึวรณสภาวานํ อภาวติ
 อตุถโก. ยถา จ อวิชฺชาย สติ
 นึวรณานํ ภาโว, เอวํ อวิชฺชาย

ก็ในอธิการนี้ ด้วยคำว่า “ยถาหา” (เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นต้น ฟังเห็นว่า ท่านอาจารย์ย่อม แสดงอนุคีติวิจย (การพิจารณาการกล่าว ภายหลัง) ในปัญหาวิจย และวิสัชนา- วิจยนี้ ด้วยการแสดงสูตรอื่น. บรรดาคำ เหล่านั้น คำว่า ว่าโดยปริยาย ได้แก่ ว่าโดยเหตุ. อธิบายว่า เรา (ตถาคต) ย่อมกล่าวนิวรรณ์แต่อย่างเดียวเท่านั้น เพราะความที่แม้อกุศลธรรมมีกามฉันทะ

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อสติ น สนฺติ นีวรณานีติ ทสฺเสตฺถุ
“สพฺพโส”ติอาทิ วุตฺตํ.

เตนาติ “อวิชฺชา ย นินฺวโต
โลโก”ติ ปเทน. ปจฺมสฺส ปทสฺสาติ
“เกนสฺสุ นินฺวโต โลโก”ติ ปทสฺส.
ยุตฺตาติ โยชิตา, อนฺรูปาติ วา
อตฺโต. เอเตน ปุจฺจนานฺรูปตา
วิสฺสชฺชนสฺส ทสฺสิตาติ ปุพฺพาปฺรวิจโย
วุตฺโตติ เวทิตพฺพํ. “โย ปุคฺคโล
นีวรณฺเห นินฺวโต”ติอาทิ นาวา วิวิจฺจนา-
ปมาทานํ อวิชฺชา ย ปจฺจยภาวํ
ทสฺเสติ. นินฺวโต เอว หิ นปฺปกาสติ.
วิวิจฺจนาติ วิจิกิจฺจนา. เตเนวาท “วิวิจฺจนา
นาม วุจฺจติ วิจิกิจฺจนา”ติ.

เป็นต้น ที่เรียกว่านิวรรณ์เป็นเหตุ และ
เพราะความที่เป็นเครื่องปกปิดไว้ แต่
ไม่ใช่กล่าวเพราะสภาวะนิวรรณ์เหล่านี้
ไม่มี. เพื่อจะแสดงว่า เมื่ออวิชชามีอยู่
นิวรรณ์ทั้งหลายจึงมี ฉนฺใด เมื่ออวิชชา
ไม่มี นิวรรณ์ทั้งหลาย ก็ย่อมไม่มี ฉนฺนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “โดยประการ
ทั้งปวง” ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า เตน โยค “อวิชฺชา ย
นินฺวโต โลโก”ติ ปเทน แปลว่า
ด้วยบทที่ว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ฉนฺ.
คำว่า บทที่ ๑ ได้แก่ บทว่า “โลก
ถูกอะไรหุ้มห่อไว้”. คำว่า ชอบแล้ว
คือถูกแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ความว่า
สมควร. ด้วยคำนี้ท่านอาจารย์แสดง
ความที่คำตอบเป็นคำสมควรแก่คำถาม
เพราะเหตุฉนฺ ฟังทราบวาท่านกล่าว
บุพพาปฺรวิจโย (พิจารณาคำเบื้องต้นและ
เบื้องปลาย). ด้วยคำว่า “บุคคลใด
ถูกนิวรรณ์ทั้งหลายหุ้มห่อแล้ว” เป็นต้น
ท่านอาจารย์ย่อมแสดงถึงความที่อวิชชา
เป็นปัจจัย แห่งความสงสัยและความ
ประมาท. เพราะผู้ถูกนิวรรณ์หุ้มห่อไว้เท่า

ท.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตฺรายํ ปทสฺสทฺธิ : ยถา มิจฺฉาทิฏฺฐิ-
สมฺมาทิฏฺฐิโย “นิจฺจํ อนิจฺจนุ”ติ-
อาทินา เอกํสคฺคาหภาเวน ปวตฺตนฺตฺติ,
น เวมยํ. อยํ ปน อนเกํสคฺคาห-
ภาวโต “นิจฺจํ นุ โข อนิจฺจํ
นุ โข”ติอาทินา วิวิธํ วิรุทฺธํ วา
อิจฺฉติ เอสตีติ วิวิจฺฉาติ. “โส
วิจิกิฉฺฉนฺโต”ติอาทินา อปฺปกาสนสฺส
วิวิจฺฉาปมาทานํ การณภาวํ วิวรติ.
สุกฺกเก ฐมฺเม น อฺปฺปาทิยตีติ น
สมาทาย วตฺตติ. นปฺปกาสนตีติ เต
อตฺตโน สนฺตฺตานเณ อนฺุปฺปาทิยมาณา
กฺุสลา ฐมฺมา ตํ ปุคฺคํ ปกาสะ^๑
โลเก อภินฺุณฺฑาตํ น กโรนฺุตีติ
อตฺโต. อภินฺุณฺฑตีติ มกฺกฏาเลโป วิย
มกฺกฏํ ทารุสฺสลาทิสฺสุ ปุริสํ รุปาทิวิสเย
อลฺลียาเปตีติ อตฺโต. อาสตฺตติพฺหุสฺสสาติ

นั้น ย่อมไม่ปรากฏ. บทว่า วิวิจฺฉา
ได้แก่ ความสงสัย. ด้วยเหตุนั้น ท่าน-
อาจารย์จึงกล่าวว่า “วิจิกิฉฺฉา ท่าน
เรียกชื่อว่า ความสงสัย”.

ในคํานั้น มีความสำเร็จบทดังนี้ มิจฺฉาทิฏฺฐิ
และสมฺมาทิฏฺฐิ ย่อมเป็นไปด้วยการถือ
โดยส่วนเดียว โดยนัยมีอาทิว่า “เที่ยง
ไม่เที่ยง” ฉนฺใด ความสงสัยนี้หาเป็น
ฉนฺนั้นไม่. ก็ความสงสัยนี้ย่อมปรารภนา
คือ ย่อมแสวงหาต่าง ๆ หรือความ
ผิดพลาดโดยนัยมีอาทิว่า “เที่ยง หรือ
ไม่เที่ยงหนอ” เพราะไม่ถือเอาโดย
ส่วนเดียว เหตุนั้น จึงชื่อว่า วิวิจฺฉา
(แปลว่า สงสัย). ด้วยคํ่าว่า “บุคคลนั้น
เมื่อสงสัย” ดังนี้เป็นต้น ท่านอาจารย์
ย่อมเปิดเผยความที่ความสงสัยและความ
ประมาทเป็นเหตุแห่งความไม่ปรากฏ.
คํ่าว่า ย่อมไม่ยังกุศลธรรมทั้งหลายให้
เกิดขึ้น ได้แก่ ไม่สมาทานประพฤติ.
คํ่าว่า ย่อมไม่ปรากฏ ความว่า กุศล-
ธรรมเหล่านั้น ที่เขาไม่ทำให้เกิดใน

^๑ โป. นปฺปกาสนติ.

อาสาฬหมาส. เอวัง อภิปุชาติ
 กริตวาติ เอวัง ปริยัญจนัญจาณินิ
 อิมินา การณน. ตตฺถาติ ตาย
 ตณฺหา. โลโก อภิลิตฺโต สีเลเสน
 มกฺขิตฺโต วย โหตีติ อตฺถ.

สันดานของตน ก็ย่อมไม่กระทำบุคคล
 นั้น ให้ปรากฏ คือ ให้มีชื่อเสียงในโลก.
 คำว่า ย่อมฉาบทา ความว่า ตัณหา
 ย่อมยังบุรุษให้ติดอยู่ในอารมณ์มีรูปเป็นต้น
 เหมือนอย่างยางเหนียวเครื่องดักลิง ย่อม
 ดักลิงให้ติดอยู่กับต้นไม้ และศิลาเป็นต้น
 ฉะนั้น. คำว่า แก่บุคคลผู้มากไปด้วย
 ความติดอยู่ คือ แก่บุคคลผู้มากไปด้วย
 ความข้องอยู่. อธิบายว่า คำว่า เพราะ
 อธิบายว่า มีความข้องอยู่อย่างนี้ คือ
 เพราะเหตุนี้ว่า เป็นที่ตั้งแห่งความ
 กลุ้มรุมอย่างนี้. บทว่า ตตฺถ ความเท่ากับ
 ตาย โยค ตณฺหา. ความว่า โลก
 ย่อมเป็นอันชื่อว่าถูกตัดทอนนั้นฉาบทาแล้ว
 เหมือนถูกยางเหนียวเปื้อนแล้ว ฉะนั้น.

ภายติ เอตสฺมาติ ภยฺ. มหนฺตํ
 ภยฺ มหฺพภยฺ. เตเนวาท “ทุกฺขมสฺส
 มหฺพภยนฺ”ติ. ทุกฺขํ โทมนสฺสนฺติ
 ทุกฺขเมว วิภตฺตณฺติ สพฺพํ ทุกฺขํ
 วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถ “ติสฺส ไทฺส ทุกฺขตา”ติ-
 อาทึ วุตฺตํ. โอิธฺโสติ กทาจิ
 อตฺตูปกฺกมฺมุลา ย กทาจิ ปฺรูปกฺกม-

ที่ชื่อว่า ภย เพราะมีความหมายว่า
 เป็นแดนกลัว. ภยใหญ่ ชื่อว่า มหัพภยะ.
 ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคจึง
 ตรัสว่า “ทุกฺขมสฺส มหฺพภยฺ (ทุกฺขํ
 เป็นภยใหญ่ของโลกนั้น)”. ทุกฺขนั้นแหละ
 ท่านจำแนกออก คือ ทุกฺข ๑ โทมนสฺ
 ๑ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์

๑ ฉ. โอิธฺโสติ.

มูลาชาติอาทินา วิภาเคน ทุกขทุกขตาย
 มุจจนกา^๑ วิเสเสน รูปาวจรา. ตถาติ
 โอธโส^๒ กทาจิ กรหจิตติ เอว
 อากขุตติ. วิปริณามทุกขตาย มุจจนกา
 อุกเขชาสมาปตติพหุลา วิเสเสน
 อรูปาวจรสตุตา. อปุปาพธาติ ปท^๓
 ทุกขทุกขตาย มุจจนสส การณวจน.

จะแสดงจำแนกทุกข์ทั้งปวง จึงกล่าวคำ
 มีอาทิวา “ทุกข์มีอยู่ ๓ ประการ”
 ดังนี้. บทว่า โอธโส (โดยเฉพาะ)
 ความว่า พวกที่พ้นจากทุกข์เพราะความ
 ลำบาก โดยวิภาคมีอาทิวา เช่น บางคราวมี
 การทำร้ายตนเองเป็นมูล บางคราวมีถูก
 ผู้อื่นทำร้ายเป็นมูล ได้แก่พวกรูปาวจร-
 สัตว์โดยพิเศษ. บทว่า ตถา (ก็เหมือนกัน)
 ย่อมชักความหมายอย่างนี้ว่า บางครั้ง
 บางคราว คือ พวกที่พ้นจากทุกข์เพราะ
 ความแปรปรวน ได้แก่ ผู้มากไปด้วย
 อุกเขชาสมาบัติ โดยพิเศษ ได้แก่
 พวกอรูปาวจรสัตว์. บทว่า อปุปาพธา
 (มีอาพาธน้อย) เป็นคำแสดงเหตุแห่งการ
 พ้นจากทุกข์เพราะความลำบาก.

ทีฆายุกาติ วิปริณามทุกขตาย. อรูป-
 เทวา หิ โลเก วิเสสโต
 ทีฆายุกาติ. อิทญจ มุจจนมจจนุตติก.
 ยสฺมา จ ทุกฺขา เวทนาปี สงฺขตตตุตา
 อนิจฺจตาทิสงฺขารทุกฺขสภาวา เอว,

บทว่า ทีฆายุกา (มีอายุยืน) เป็นคำ
 แสดงเหตุแห่งความพ้นจากทุกข์เพราะ
 ความแปรปรวน. เพราะพวกเทวดาใน
 ชั้นอรุปรภพ เป็นพวกที่มีอายุยืนโดยพิเศษ
 ฉะนั้นแล. ความพ้นนี้เป็นความพ้นที่แท้

^๑ โป. มุจจติติ.

^๒ ฉ. โอธโสติ.

^๓ ส. อปุปาพธาติ อิท.

ตสฺมา ยโต มุจฺจนมฺจฺจนฺตํ, ตํ
อนวเสสปรียาทานวเสน สงฺคณฺหิตฺวา
ทสฺเสตฺตํ “สงฺขารทุกฺขตาย ปนา”ติ-
อาทิมาน.

ตตฺถ อุปาทิยตฺติ อุปาทิ,
วิปากกฺขนฺธา กฏฺตฺตา จ รูปํ.
อุปาทิสฺส เสสํ อุปาทิสฺสํ, ตํ
นตฺถิ เอติสฺสาติ อนฺอุปาทิสฺสา,
นิพฺพานธาตฺ, ตาย อนฺอุปาทิสฺสาย
นิพฺพานธาตฺยา, อิตฺถมฺภูตลฺกฺขณฺเ จายํ
กรณฺนิตฺเทโส. นิพฺพานธาตฺตฺติ จ
นิพฺพายนมตฺตํ.

ตสฺมาติ ยสฺมา สกฺลโลกฺพฺยาปิณี
สพฺพสงฺคาหิณี จ สงฺขารทุกฺขตา,
ตสฺมา. โลกสฺสาติ สมฺพนฺเช สามิวจฺนํ.

จริง. ก็เพราะแม้ทุกขเวทนา มีสภาพ
เป็นทุกข์ประจำสังขาร ด้วยความเป็น
ธรรมชาติ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น เพราะ
ความเป็นธรรมชาติถูกปัจจัยปรุงแต่ง
นั่นเอง ฉะนั้น เพราะความผันเป็นความ
ผันที่แท้จริง ท่านอาจารย์ประสงค์จะ
แสดงรวมเอาวิภูทุกฺขที่ผันด้วยอำนาจ
กำหนดถือเอาอย่างสิ้นเชิงจึงกล่าวคำว่า
“แต่โลกย่อมผันจากทุกข์ประจำสังขาร”
ดังนี้เป็นต้น.

ในคำเหล่านั้น มีวิเคราะห์ดังนี้
ธรรมชาติ ชื่อว่า อุปาทิ เพราะอรรถว่า
อันกรรมและกิเลสยึดถืออยู่ ได้แก่
วิปากขันธ์ และกฏัตตารูป เศษของ
อุปาทิ ชื่อว่า อุปาทิสฺส อุปาทิสฺสนั้น
ไม่มีแก่นิพพานธาตุนี เหตุนั้น นิพพาน-
ธาตุนี ชื่อว่า อนฺอุปาทิสฺส มีอนฺอุปาทิสฺส-
นิพพานธาตุนั้น ก็นิตเทสนี้แสดง
ตติยาวิภัตติลงในลักษณะอิตถัมภูต. บทว่า
นิพพานธาตุ เป็นเพียงความดับ.

คำว่า เพราะเหตุ นั้น ความว่า เพราะ
เหตุที่ทุกข์ประจำสังขาร ชีมชาบตลอด
โลกทั้งสิ้น และรวบรวมโลกทั้งหมด.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เดน “ทุกขมสฺสา”ติ ปทสฺส อตถํ
 ทสฺเสติ. เอวเมตถ โลกสฺส นีวรณาทีนึ
 อชานนฺเตน, สมยนฺตรปริจเยน วา
 ตตถ สํสยปกฺขนฺเทน เอกํเสเนว
 พุยาภาตพุพตฺตา สตฺตาทิฏฺฐาณา
 ปุจฺฉา กตา, สจ อชานนสฺส,
 สํสยสฺส วา นีวรณาทีวิสยตาย
 จตฺตพฺพิธา. ปาพิยํ ปน นีวรณาทีนํ
 โลโก อารทาภาเวน คาทายํ
 วุตฺโตติ. เอโก ปญฺเฑหติ ทสฺสิตนฺตึ.
 อยเมตถ ปุจฺฉาวิจโย. วิสฺสชฺชนวิจโยปิ
 อทิฏฺฐโชติณึ วิสฺสชฺชนา วิมตฺติเจตฺติณึ
 จาติอาทีนา ปุจฺฉาวิจเย วุตฺตนยานุ-
 สาราเณ เวทิตพฺโพ.

บพว่า โลกสฺส เป็นจัญญูวิภังคิ ลงใน
 อรรถสามีสัมพันธ์. ด้วยบพว่า โลกสฺส
 นั้นท่านอาจารย์แสดงอรรถแห่งบพว่า
 “ทุกขมสฺส”. ในอธิการนี้ ท่านพระ-
 อชิตะผู้ไม่รู้ธรรมเป็นเครื่องกันเป็นต้นของ
 โลกอย่างนี้ หรือเป็นผู้เล่นไปในความ
 สงสัยในนิวรณ์เป็นต้นนั้น เพราะความ
 ค้นเคยในลัทธิอื่น ได้ตั้งคำปุจฺฉาอย่างนี้
 อันมีสัตว์เป็นที่ตั้ง เพราะความเป็นปุจฺฉา
 ที่พระผู้มีภาคพึงตอบโดยส่วนเดียวเท่านั้น
 และคำปุจฺฉานั้นมี ๔ อย่าง เพราะ
 ความที่ไม่รู้หรือความสงสัย มีเครื่องกัน
 เป็นต้น เป็นขอบเขต. ก็ในพระบาลี
 ท่านกล่าววโลกไว้ในคทา โดยความ
 เป็นที่รองรับธรรมมีเครื่องกันเป็นต้น
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงว่า
 จัดเป็นปัญหาหนึ่ง. นี้เป็นปุจฺฉาวิจย
 (การพิจารณาคำถาม) ในที่นี้. แม้
 วิสฺชนาวิจย (การพิจารณาคำตอบ) ก็
 พึงทราบตามแนวแห่งคำมีนัยที่กล่าวแล้ว
 ในปุจฺฉาวิจยด้วยคำมีอาทิว่า อทิฏฺฐโชติณึ-
 วิสฺชนา (คำตอบส่องความที่ยังไม่เห็น)
 และวิมตฺติเจตฺติณึวิสฺชนา (คำตอบตัดความ
 สงสัย) ดังนี้.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํ เอกาชาโร ปุจฺจํ ทสฺเสตฺวา
 อิทานิ อนเภาชาโร ทสฺเสตฺวํ “สวณฺติ
 สพฺพธี”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ สวณฺติติ
 สนฺทนต์ิ. สพฺพธีติ สพฺพเพสุ รุปาทิสฺสุ
 อายตเนสุ. โสตาติ ตณฺหาทิสฺเสตา. ที
 นิวารณฺติ เตสํ ที อวารณํ กา
 รกฺขา. สํวรํ พุรุหีติ ตํ เนสํ
 นิวารณสงฺขาตํ สํวรํ กเถหิ. เกน
 โสตา ปิถียฺยเรติ^๑ เกน ฌมฺเมน
 ตณฺหาทิสฺเสตา ปิถียฺยนฺติ^๒ ปจฺจชฺชนฺติติ
 อยเมตฺถ ปทตฺโถ. เตสํ ปาพิวเสเนว
 อาวิภาวิสฺสติ.

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงคำถามมี
 ที่รองรับข้อเดียวอย่างนี้แล้ว บัดนี้
 ประสงค์จะแสดงคำถามมีที่รองรับหลาย-
 ข้อจึงกล่าวคำว่า “สวณฺติ สพฺพธี” ดังนี้
 เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น บทว่า
 สวณฺติ แปลว่า ย่อมไหลไป. บทว่า
 สพฺพธี ความเท่ากับ สพฺพเพสุ โยค
 รุปาทิสฺสุ อายตเนสุ แปลว่า ในอายตนะ
 ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้นทั้งปวง. บทว่า
 โสตา ได้แก่ กระแสมีต้นหาเป็นต้น.
 สองบทว่า ที นิวารณํ ความว่า
 อะไรเป็นเครื่องกัน คือ อะไรเป็นเครื่อง
 ป้องกันกระแสเหล่านั้น. สองบทว่า สํวรํ
 พุรุหิ ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก
 ธรรมเป็นเครื่องกัน กล่าวคือธรรมเป็น
 เครื่องห้ามกระแสเหล่านั้น. คำว่า เกน
 โสตา ปิถียฺยเร (กระแสทั้งหลายอะไร
 ย่อมปิดกันได้) ความว่า กระแสมีต้นหา
 เป็นต้น ธรรมอะไรปิดกันได้ คือ ตัดขาด
 ได้ ความที่กล่าวมานี้ เป็นความเฉพาะบท
 ในที่นี้. คำที่เหลือจักมีแจ้งเกี่ยวกับ
 พระบาลีนั้นแหละ.

^๑ ฉ. ปิธีเยเร.

^๒ ส. ปิถียนฺติ.

เต เทว ปญหาติ ยทิปิ
 อิมิสฺสา คากาย ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตตาย
 จตฺตาริ ปทานิ จตฺตาริ วากฺยานิ.
 ฌาตุํ อิจฺฉิตฺตสฺส ปน อตฺถสฺส
 ทฺวิธตฺตทา เต เทว ปญฺหา. กสฺมาติ
 เจ ? “อิมิ” ติ พหฺวาทิวจเนน
 ปุจฺฉิตา”ติ อาห. ตตฺถายํ สงฺเขปตฺถโถ :
 อิมิ เอตาย คากาย คหิตา อตฺถา
 ยสฺมา พหฺนึ อธิกัจจ ปวตฺตวจเนน
 ปุจฺฉิตา, ตสฺมา เต เทว ปญฺหาติ.
 เอกโต อฺปริ พหฺนึ ติ สาสนโวหาโร,
 ตเมว ปุจฺฉาย ทฺวิธตฺถวิสยตํ วิวริตุํ
 “เอวนุ”ติอาทิ วุตฺตํ.

ตสฺสตฺถโถ : ยาหิ ฌาติพฺยสนาที-
 สงฺขาทาหิ ปาณวธาทีหิ เอว
 วา ทฺกุกฺคิตฺเตตฺถภูตาทิ อาปทาหิ สมนํ

คำว่า คำถามนั้นเป็นปัญหาสอง
 ข้อ ความว่า สืบท คือ สืบคำพูดในคถา
 ที่เป็นไปด้วยอำนาจคำถามแม่โดยแท้
 ถึงอย่างนั้น คำถามนั้นชื่อว่าปัญหา
 สองข้อ เพราะความที่ความหมาย
 ประสงค์จะรู้มีสองอย่าง. หากจะมีคำ
 ถามว่า เพราะเหตุไร ? อาจารย์
 กล่าวว่า “เพราะปัญหาสองข้อนี้ ทูลถาม
 ขึ้นมา ด้วยคำเปรียบเทียบหลายอย่าง”.
 ในคำนั้น มีความย่อดังนี้ ความหมาย
 ที่ถือเอาด้วยคถาเหล่านี้ ท่านพระอชิตะ
 ทูลถามด้วยถ้อยคำที่อาศัยเรื่องมากอย่าง
 เป็นไปแล้ว เพราะเหตุนั้น คำถามนั้น
 จึงเป็นปัญหาสองข้อ. เพราะจำนวน
 เกินกว่าหนึ่งขึ้นไป เรียกในทางศาสนา
 ว่ามาก ท่านอาจารย์ประสงค์จะเปิดเผย
 ความที่คำถามมีความหมายหลายอย่าง
 เป็นขอบเขต จึงกล่าวคำว่า “อย่างนี้”
 ดังนี้เป็นต้น.

เนื้อความของคำนั้นดังนี้: โลกนี้คับขัน คือ
 ต้องเผชิญ พร้อม คือ รวมกัน หรือ
 ประกอบด้วยอันตรายทั้งหลาย กล่าวคือ

๑ ม. อิมิ.

สห, สพพลา วา อัย โลก
 อาปนโน อชโฆตถโก. ตันนิมิตเตหิ
 ทสสิ กิเลสวตฺถุหิ สงฺกิลฺลฺโห จ,
 ตสฺส ตํ อาปนฺนาการํ สงฺกิลฺลฺจา-
 การญจ พุทฺธิยํ กตฺวา อห “เอว
 สมาปนฺนสฺส เอว สงฺกิลฺลฺจสฺสา”ติ.
 โวทายติ สุขุมฺมติ เอเตนาติ โวทานํ,
 สมณวิปสฺสนา. วุฏฺฐาติ เอเตน
 นิมิตฺตโต ปวตฺตโต จาติ วุฏฺฐานํ,
 อริยมคฺโค.

อสมานิตสฺสาติ นานารมฺมณฺส
 วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส. สวณฺตีติ ปวตฺตนฺติ.
 อภิชฺฌาติอาทิ อสมานานเหตุทสฺสนํ.
 เตเนวห “เอว อสมานิตสฺสา”ติ.
 “ยถา ภาควา”ติอาทินา อิธาปิ
 อนุคีติวิจยํ ทสฺเสติ. โสตานํ สวณํ
 เยภุยุเยน อนุโรธวเสเนวาติ อห
 “สวติ มนาปิเกสุ รูปฺเส”ติ. เอตถ
 จ จกฺขาทโย โสตานํ ทวารภาเว
 ปวตฺตมานา อุปจารวเสน สยํ

มีความเสื่อมญาติเป็นต้น หรือมีการฆ่า
 สัตว์เป็นต้นนั่นเอง ซึ่งเป็นเหตุไปสู่ทุกคติ
 เหล่าใด และเศร้าหมองด้วยที่ตั้งแห่ง
 กิเลส ๑๐ ประการซึ่งมีอันตรายเหล่านั้น
 เป็นเหตุ ท่านอาจารย์กล่าวว่า “โลก
 คับขันอย่างนี้ เศร้าหมองอย่างนี้” ดังนี้
 เพราะกระทำอาการคับขัน และ
 เศร้าหมองนั้นของโลกนั้นไว้ในความรู้
 ที่ชื่อว่า ผ่องแผ้ว เพราะความหมายว่า
 เป็นเหตุผ่องแผ้ว คือบริสุทธิ์ ได้แก่
 สมณะ และวิปัสสนา. ที่ชื่อว่า ทางออก
 เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุออกจาก
 นิมิตและปวัตตะ ได้แก่ อริยมรรค.

คำว่า ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น คือ ผู้มี
 จิตกวัดแกว่งในอารมณ์ต่าง ๆ. คำว่า
 ย่อมไหลไป คือ ย่อมเป็นไป. คำว่า
 อภิชฌา เป็นต้น เป็นคำแสดงเหตุแห่ง
 ความไม่ตั้งมั่น. ด้วยเหตุเหล่านั้นแหละ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น”
 ดังนี้. ด้วยคำว่า “เหมือนอย่างทีพระผู้มี
 พระภาคตรัสไว้” ดังนี้เป็นต้น ท่าน
 อาจารย์แสดงอนุคีติวิจย (การพิจารณา
 การกล่าวในภายหลัง) แม้ในที่นี้. การ

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิจิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สวนฺตา วิว วุตฺตา. อิตฺติ เหว.
 สพฺพชาติ สพฺพสฺมา. สพฺพชาติ
 สพฺพปฺปกาเรน. อิทํ โวทานนฺติ
 อิทํ “ปริยฺญจฺานวิฆาตนฺ”ติ วุตฺตํ
 ปริยฺญจฺานปฺปหานํ โวทานํ.

ไหลไปของกระแสทั้งหลายก็ด้วยอำนาจ
 ความยินดีโดยมากนั่นเอง เพราะเหตุนั้น
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “**ย่อมไหลไป
 ในรูปทั้งหลายที่น่าพอใจ**” ดังนี้. ก็ในที่นี้
 ธรรมทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น เมื่อเป็นไป
 ด้วยความเป็นทวารแห่งกระแสทั้งหลาย
 พระผู้มีพระภาคตรัสเหมือนกับไหลไปเอง
 ด้วยอำนาจแห่งอุปจาร. ศัพท์ว่า อิติ
 ความเท่ากับ เหว แปลว่า อย่างนี้.
 บทว่า **สพฺพา** ความเท่ากับ **สพฺพสฺมา**
 แปลว่า จากที่ทั้งปวง. บทว่า **สพฺพชาติ**
 แปลว่า โดยประการทั้งปวง. คำว่า
นี้เป็นความผ่องแผ้ว ได้แก่ การละกิเลส
 เครื่องกัฏฐุมที่ท่านกล่าววว่า “การ
 ทำลายเครื่องกัฏฐุม” นี้เป็นความ
 ผ่องแผ้ว.

วิสุชฺชชฺชนคากาย สติ เตสํ
 นิวารณนฺติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ
 กุสลากุสลานํ ฌมฺมานํ คติโย
 สมเนวสมานา เตสํ โสตานํ
 นิวารณนฺติ. โสตานํ สํวรํ พุรุมิติ
 ตเมว สตี โสตานํ สํวรํ พุรุมิ.
 ปณฺญาเยเต ปิณฺฑิยเรติ รูปาทีสุ

จะวินิจฉัยในคาถาต่อไป คำว่า
สติเป็นเครื่องกัฏฐุมทั้งหลาย ความว่า
 สติที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนาแสวงหาทาง
 ดำเนินแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม
 เป็นเครื่องกัฏฐุมเหล่านั้น. คำว่า
เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกัฏฐุมทั้งหลาย
 ความว่า เรากล่าวสติเหล่านั้นแหละว่าเป็น

เนตติอรรถกถา.ป-ท.๑-๑๗

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนิจจตาภิปฏิเวธสาธิกาย มคฺคปณฺณาย
เอเต โสตา สพฺพโส ปิถียนฺตฺติ,
อุปฺปชฺชิตฺตุ อปฺปทานวเสน สมฺมุ-
จฺฉิชนฺตฺติ อตฺถโก.

นาวิญฺญตฺติ อภิชฺฌาภิปฺปวตฺติ-
ทวารภาเวน จิตฺตสนฺตํ, ปุคฺคํ
วา นากทฺตฺติ. อนุสยปฺปหานํ อธิ-
ปฺพานํ อธิปฺเปตฺตฺติ อาห “ปณฺณาย
อนุสยา ปหฺยนฺตฺติ”ติ. ยสฺมา อนุสยนิมิตฺตํ
ปริยฺยจฺานํ อนุสยาภาเว น โหตฺติ
อาห “อนุสเยสุ”ติอาทิ.

อิทานิ ตเมวตฺถํ อุปฺมาย วิภาเวนฺโต
“ตํ ยถา ขนฺธวณฺตฺตฺตา”ติอาทิมาห.
เอตฺถาปิ โสตานํ นิวารณสงฺฆาตํ
สํวรํ ปิธานญจ อชานนฺเตน ตตฺถ

ธรรมเครื่องกันกระแสนั้นหลาย. คำว่า
กระแสนั้นปัญญาย่อมปิดกันได้
ความว่า กระแสนั้นปัญญาในมรรค
ที่ให้สำเร็จการแทงตลอดความเป็นของ
ไม่เที่ยงเป็นต้น ในธรรมมีรูปเป็นต้น
ย่อมปิดกันได้โดยประการทั้งปวง อธิบาย
ว่า ย่อมตัดได้เด็ดขาดด้วยอำนาจ ไม่ให้
เพื่อความเกิดขึ้น.

คำว่า ย่อมไม่จุตมา คือ ย่อม
ไม่ชักมาสู่จิตสันดาน หรือบุคคลด้วย
ความเป็นทวารแห่งความเป็นไปแห่ง
อภิขฌาเป็นต้น, การละอนุสัย ท่าน
ประสงค์เอากการปิดกันในที่นี้ เพราะ
เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ปัญญา
ย่อมละอนุสัยได้”. เพราะเหตุที่กิเลส
เครื่องกั้มรมมีอนุสัยเป็นเหตุ เมื่ออนุสัย
ไม่มี ก็ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “เมื่อละอนุสัย
ได้แล้ว” ดังนี้เป็นต้น.

บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะอธิบายความ
ข้อนั้นแหละด้วยอุปมา จึงกล่าวคำมีอาทิ
ว่า “ข้อนั้นมีอุปมาเหมือนเมื่อทำการ
ถอนรากต้นไม้ ที่มีลำต้น” ดังนี้ เป็นต้น.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วา สํสยิตเน เอกํสิกฏฐา^๑ ธมฺมา-
ธิฏฐานา ปุจฺจนา กตาทิ อธิ
ปุจฺจนาวิจโย วุตฺตนเยเนว วิสฺสชฺชนวิจโย
จ เวทิตพฺโพ.

เอตถ จ เยน อธิปฺปาเยน
“เกนสฺสุ นิวุโต โลโก”ติ คาทาย^๒
สตีปิ นิวารณาทีนํ จตฺตุนํ
ปุจฺจจิตฺตพฺพภาเว เอโก ปโยฺหติ วุตฺตํ.
เตน ตาว โสตานํเยว สํวโร
ปิตานนฺจ ปุจฺจจิตฺตุนฺติ โสเต
เอกตฺถวเสน กเหตุวา ปุจฺจาย
เอกาธิฏฐานภาวโต เอโก ปโยฺหติ
วตฺตพฺพํ สียา. โสตานํ วา
พหุภาวโต พหุติ ยตฺตกา โสตา,
ตตฺตกา ปณฺหาติ. เยน ปน

แม้ในอธิการนี้ ผู้ที่ไม่รู้ธรรมเป็นเครื่องกั้น
และธรรมเป็นเครื่องปิด กล่าวคือ การ
ห้ามกระแสนทั้งหลาย หรือผู้ที่ยังสงสัย
ในเรื่องนั้นได้ตั้งคำถามมีธรรมเป็นที่ตั้ง
เพราะเป็นคำถามที่เป็นไปโดยส่วนเดียว
เพราะเหตุนั้น ในที่นี้พึงทราบปุจฺจนาวิจย
(การพิจารณาคำถาม) และวิสฺสชฺชนาวิจย
(การพิจารณาคำตอบ) ตามนัยที่ได้กล่าว
แล้วนั้นแหละ.

ก็ในเรื่องนี้ แม้เมื่อมีความที่อรรถทั้ง
๔ มีการกั้นเป็นต้นเป็นเรื่องที่จะพึงถูกถาม
ในคาถาว่า “โลกถูกอะไรหุ้มห่อไว้”
ท่านกล่าวว่า จัดเป็นปัญหาข้อเดียว
ด้วยความประสงค์อันใด. ท่านถามถึง
การปิดการกั้นกระแสนทั้งหลายเพียงนั้น
ด้วยความประสงค์นั้น เพราะเหตุนั้น
น่าจะพึงถือเอากระแสนทั้งหลายไว้ ด้วย
อำนาจเป็นข้อความเดียวแล้วกล่าวว่า
จัดเป็นปัญหาเดียว เพราะความที่
คำถามเป็นคำถามมีที่ตั้งอย่างเดียว หรือ

^๑ ฉ. เอกํสิกคฺคา.

^๒ ชุ. ส. ๒๕/๕๓๐, ชุ. จุฬ. ๓๐/๘, ๓๒.
เปฏฺโปกปเทส. ฎุมิพโลภิกขุ ๕๗.

อธิปฺปาเยน “สวณฺติ สพฺพธิ โสตา”ติ
 คาทาย^๑ โสเต อนามสิตฺวา สํว-
 ปิธานานํ วเสน “เทว ปญฺหา”ติ
 วุตฺตํ. เตน ปจฺมคาทายํ สติปิ
 นิวารณาทีนํ โลกธารภาเว โลกํ
 อนามสิตฺวา นิวารณาทีนํ วิภาเคน
 จตฺตารุ ปญฺหาติปิ วตฺตพฺพนฺติ อัย
 นโย ทสฺสีโตติ ทฏฺจพฺพ.

จะเป็นปัญหาหลายข้อได้ ก็เพราะความ
 ที่กระแสทั้งหลาย เป็นกระแสหลาย
 อย่าง เพราะเหตุนั้น กระแสมิเท่าใด
 ปัญหาก็มีเท่านั้น. อนึ่ง ท่าน กล่าวว่า
 “จัดเป็นปัญหาสองข้อ” ด้วย อำนาจ
 การกั้นและการปิด มิได้ระบุงถึงกระแส
 ทั้งหลายไว้ในคาทาว่า “กระแสทั้ง
 หลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง” ดังนี้
 ด้วยความประสงค์ใด, แม้เมื่อมีความที่
 การกั้นเป็นต้น เป็นอรรถที่มีโลกเป็น
 ที่รองรับในคาทาที่ ๑ โดยความ
 ประสงค์นั้น ท่านก็พึงกล่าวแม้ว่า จัดเป็น
 ปัญหา ๔ ข้อ โดยการจำแนกอรรถมี
 การกั้นเป็นต้น มิได้ระบุงถึงโลก เพราะ
 เหตุนั้น พึงเห็นว่า ท่านได้แสดงนัยนี้
 ไว้แล้ว.

อิทานิ ยสฺมา ปุจฺจนฺโต น
 เกวลํ ปุพฺเพ อตฺตนา รจิตฺนียาเมเนว
 ปุจฺจติ, อถ โข เทสนากาเล
 วุตฺตรมฺมสฺส อนุสฺนฺธิ คเหตุวาปิ
 ปุจฺจติ, ตสฺมา ตสฺส อนุสฺนฺธิ

บัดนี้ ท่านอาจารย์ เพราะเหตุ
 ที่เมื่อจะถาม หาใช่ถามตามทำนองที่ตน
 ได้รจนาไว้ในก่อนอย่างเดียวไม่ โดย
 ที่แท้ได้ถือเอาอนุสนธิแห่งธรรม ที่ได้
 กล่าวไว้แล้วในเวลาเทศนาบ้างแล้วจึงถาม

^๑ ขุ. ส. ๒๕/๕๓๐, ขุ. จุฬ. ๓๐/๑๖.

เปฏโกปเทศ. ภูมิพโลกิกขุ ๕๘.

ปุจฉาย วิเจตพุพการัง ทสฺเสนุโต
 “ยานิ โสตานี”ติ คากาย อนนฺตรํ
 “ปญฺญา เจว สติ จา”ติ คากมาห.
 ตสฺสายํ สงฺเขปตฺโต : ยายํ ภควตา
 วุตฺตา ปญฺญา, ยา จ สติ ยนฺจ
 ตทวเสสํ นามรูปํ, เอตํ สพฺพมฺปิ กตฺถ
 นีรฺุชฺฌติ, เอตํ เม ปุญฺโจ ปพฺรุหิตี.

ฉะนั้นเมื่อจะแสดงอนุสนธิแห่งธรรมนั้น
 ซึ่งมีอาการที่จะพึงพิจารณาในคำถามจึง
 กล่าวคาถาว่า “ปญฺญา เจว สติ จ
 (ปัญญาและสติ)” ดังนี้เป็นต้น ในลำดับ
 แห่งคาถาว่า “ยานิ โสตานี (กระแสน้ำ
 เหล่าใด)” ดังนี้. คากานันมีความย่อดังนี้
 ปัญญาที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วนี้ใจ
 สติใจ และนามรูปที่เหลือจากสติปัญญา
 นั้นใจ ทั้งหมดนี้ย่อมาดับไป ณ ที่ไหน
 พระองค์ อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอ
 จงตรัสบอกความข้อนี้แก่ข้าพระองค์เถิด.

วิสุตฺตชฺชนคากายํ ปนสฺส ยสฺมา
 ปญฺญาสตีโย นามเนว สงฺคหํ
 กจฺจนฺติ, ตสฺมา ตา วิสุํ น
 วุตฺตา. อยนฺเจตฺถ สงฺเขปตฺโต : ยํ
 มํ ตวํ อชิตฺ เอตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ
 “กตฺถเอตํ อฺปรุชฺฌติ”ติ อนนฺตร-
 คากายํ,^๑ ยตฺถ ตํ อเสสํ อฺปรุชฺฌติ,
 ตํ เต วทามิ. ตสฺส ตสฺส หิ
 วิญฺญาณสฺส นีโรเชน สเหว อปุพฺพํ
 อจฺริมํ เอตฺถเอตํ อฺปรุชฺฌติ, เอตฺถเอว

ส่วนในคาถาตอบแห่งธรรมนั้น
 เพราะเหตุที่ปัญญาและสติย่อรวมเข้า
 กับนามนั่นเอง ฉะนั้น ปัญญาและสติ
 เหล่านี้พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ตรัสไว้
 ต่างหาก. ก็ ในคาถาตอบนี้มีความย่อ
 ดังนี้ ดูกร อชิตะ ท่านได้ถามปัญหา
 ข้อนี้ใดกับเราไว้ในคาถาเป็นลำดับมา ว่า
 “กตฺถเอตํ อฺปรุชฺฌติ (แปลว่า ปัญญาสติ
 และนามรูปนี้ย่อมาดับไป ณ ที่ไหน)”
 มีอรรถาธิบายว่า นามรูปนั้นดับไป

^๑ พุ. ส. ๒๕/๕๓๑, พุ. จุฬ. ๓๐/๒๐.
 เปฏโกปเทส. ภูมิพโลภิกขุ ๕๕.

วิญญาณสฺส นิโรธเณ วิรุชฺฌติ, เอตํ
 วิญญาณนิโรธํ ตสฺส นิโรโธ
 นาติวตฺตตีติ วุตฺตํ โหตีติ.^๑

อัยํ ปญฺเฬ^๒ อนุสนฺธิ ปุจฺจนตีติ
 อนนฺตรคาถายํ โสทานํ ปรียฺภูจฺจานา-
 นุสยปฺปหานกิจฺเจเน สทฺธิ สติ
 ปญฺญา จ วุตฺตา, ตํ สุตฺวา
 ตปฺปหานเณ ปญฺญาสตีสุ ติจฺจนฺตีสุ
 ตาสํ สนฺนิสฺสเยเน นามรูปเณ
 ภวิตพฺพํ, ตถา จ สติ วฏฺฏติ
 เอว. กตฺถ นุ โข อิมาสํ
 สนฺนิสฺสยานํ ปญฺญาสตีเน อเสสนิโรโธติ
 อิมินา อธิปฺปาเยเน อัยํ ปุจฺจา
 กตาติ อาท “อัยํ ปญฺเฬ ๗เป๗
 ธาตุนฺ”ติ. ตตฺถ อนุสนฺธิยติ เทสฺนา
 เอตายาติ อนุสนฺธิ.

ไม่มีส่วนเหลือที่ใด เราจะแก้ปัญหานั้น
 นั้นแก้ท่าน. ก็ นามรูปนี้ย่อมดับไป ณ
 ที่นี้ ไม่ก่อนไม่หลัง พร้อมกับการดับแห่ง
 วิญญาณนั้น ๆ ก็ย่อมดับไปเพราะการ
 ดับแห่งวิญญาณ ณ ที่นั้นนั้นแหละ
 การดับแห่งนามรูปนั้น ย่อมไม่ล่วงเลย
 การดับแห่งวิญญาณนี้ไปได้เลย.

คำว่า ท่านพระอชิตะถามอนุสนธิใน
 ปัญหา ความว่า ท่านพระอชิตะได้ตั้ง
 คำถามข้อนี้ก็ด้วยความประสงค์นี้ว่า
 พระผู้มีพระภาคตรัสสติและปัญญา กับ
 กิจคือการละปริยฺภูจฺจานกิเลสและอนุสัย
 กิเลสแห่งกระแสทั้งหลายไว้ในคาถา
 ติดต่อกันมา เมื่อปัญญาและสติดำรงอยู่
 ในเพราะการฟังปัญญาและสตินั้นแล้ว ละ
 ปริยฺภูจฺจานกิเลสและอนุสัยกิเลสนั้นได้ ก็
 จะพึงมีนามรูปพร้อมทั้งที่อาศัยแห่งปัญญา
 และสติเหล่านั้น และโดยประการนั้น
 สติย่อมสมควรทีเดียว การดับไม่มี
 ส่วนเหลือแห่งปัญญาและสติพร้อมทั้งที่
 อาศัยเหล่านี้อยู่ ณ ที่ไหนหนอ เพราะ

^๑ สุมงฺกวลวิลาสินี. ๑/๔๔๘.

^๒ ส. ม. โป. ปโยห.

เหตุ นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “ท่าน พระอชิตะนี้ ตามอนุสนธิในปัญหา เมื่อถามอนุสนธิย่อมาถึงอะไร ย่อม ถ้ามถึงอนุปาทิสถนิพพานธาตุ”. บรรดา คำเหล่านั้น ถ้อยคำชื่อว่า อนุสนธิ เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุสืบต่อ เทศนา.

ยาย ปฏิปทาย อนุปาทิสถ นิพพานธาตุ อธิคจฺจนฺติ, ตํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาสงฺขาทํ ปฏิปทํ สห วิสเยน ทสฺสเสตุํ “**ตีณิ จ สจฺจานี**”ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ สงฺขตานีติ สเมจฺจ สมฺภุญฺย ปจฺจเยหิ กตานิติ สงฺขตานิ. **นิโรธมฺมานีติ** นินฺรุชฺฌน- สภาวานิ. **ทุกฺขํ สมฺภูโต** มคฺโคติ เตสํ สรูปทสฺสนํ. **นิโรโธ** ปน กถนฺติ อาห “**นิโรโธ อสงฺขโต**”ติ. โส หิ เกณฺจิ ปจฺจเยน น สงฺขโตติ **อสงฺขโต**. สห วิสเยน ปหาตพฺพปหายกสฺภาเวสุ อริยสจฺเจสุ ปหายกวิภาคฺคมุขเณ ปหาตพฺพวิภาคํ ทสฺสเสตุํ “**ตตฺถ สมฺภูโต**”ติอาทิ วุตฺตํ.

ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง ปฏิปทาที่เรียกว่าการเจริญกรรมฐานมี สัจจะ ๔ เป็นอารมณ์ พร้อมทั้งวิสัยอัน เป็นเหตุให้ได้บรรลุอนุปาทิสถนิพพาน- ธาตุ จึงกล่าวคำว่า “ก็ สัจจะทั้ง ๓” ดังนี้ เป็นต้น. บรรดา คำเหล่านั้น คำว่า **สังขตะ** ความว่า ที่ชื่อว่า สังขตะ เพราะอรรถว่า ถูกปัจจัยประชุมกัน คือพร้อมเพรียงกันปรุงแต่งขึ้น. คำว่า มีความดับไปเป็นธรรมดา คือมีความดับ ไปเป็นสภาพ. คำว่า **ทุกฺขํ สมฺภูตย มรรค** เป็นคำแสดงสรูปแห่งสัจจะทั้ง ๓ นั้น. ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า “**นิโรธ เป็นอสังขตธรรม**” เพื่อเลี่ยงปัญหาว่า นิโรธเป็นอย่างไร. ก็นิโรธนั้นชื่อว่า **อสังขตะ** เพราะอรรถว่า ปัจจัยอะไร

เนตติอรรถกถา.ป-ท.๑-๑๗

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปรุ้งแต่งไม่ได้. ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงวิภาคแห่งธรรมที่พึงถูกละ ด้วยมุขแห่งวิภาคธรรมที่ละในอริยสัจทั้งหลาย ซึ่งมีสภาวะเป็นธรรมที่จะพึงถูกละ และธรรมที่ละพร้อมกันด้วย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “บรรดาสิ่งจะเหล่านั้น สมุทัย” ดังนี้เป็นต้น.

ตตถ อวิชชาเวสสาติ ทสฺสน-
มกุเคน ปหีนาวเสสา อวิชชาติ
อตฺโต. อยญจ เสส-สทฺโท
กามจฺจนฺโท พยาปาโท มาโน
อุทฺธจฺจนฺติ เอตฺถาปิ โยเชตพฺโพ.
ยถา हि อวิชชา, เอวฺ เอเตปิ
ธมฺมา อปายคมนียสภาวา ปจฺมมกุเคน
ปหฺยฺนฺติ เอวาติ. “อวิชชานิร-
วเสสา”ติปิ ปาโจ, เอตฺถาปิ
ยถาวุตฺเตสุ กามจฺจนฺทาภิปเทสุปิ
นิรวเสส-สทฺโท โยเชตพฺโพ. สว-
เสสญฺहि ปุริมมกุคทฺวเยน กาม-
จฺจนฺทาทยิ ปหฺยฺนฺติ, อิตฺเรहि ปน
นิรวเสสนฺติ. เตธาตุเก อิมานิ ทส
สํโยชนานํติ. เอตฺถ เตธาตุเกติ
สํโยชนานํ วิสยทสฺสนํ. ตตฺถ हि

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อวิชชา-
เวสสา (อวิชชาที่เหลือ) ความว่า
อวิชชาที่เหลือจากอกุศลธรรมที่มรรคคือ
ทัสสนะละได้แล้ว. ก็ เสส-ศัพท์นี้
พึงประกอบแม่ในบทนี้ คือ กามฉันทะ
พยาบาท มานะ อุทธัจจะ. ก็อวิชชา
ภาวนาละได้ฉันทะ ธรรมแม่เหล่านี้ ที่มี
สภาวะยังสัตว์ให้ไปสู่อบาย มรรคที่หนึ่ง
ย่อมละได้ที่เดียว ฉันทะนั้นแล. ปาฐะว่า
“อวิชชานิรวเสสา” ดังนี้ก็มี แม่ในที่นี้
นิรวเสสศัพท์ ก็พึงประกอบแม่ในบท
มีกามฉันทะเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว.
ความจริง ธรรมทั้งหลายมีกามฉันทะ
เป็นต้น มรรคทั้ง ๒ ข้างต้น ละได้ยังมี
ส่วนเหลืออยู่ แต่มรรคนอกนี้ ละได้ไม่มี
ส่วนเหลือเลย ฉะนั้นแล. คำว่า ในโลก

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตานี สโยชนวเสน ปวตตุนฺติ.

อันประกอบด้วยธาตุทั้ง ๓ ในคำนี้ว่า สโยชน ๑๐ เหล่านี้ในโลกอันประกอบด้วยธาตุทั้ง ๓ เป็นคำแสดงขอบเขตของสโยชน. เพราะสโยชน ๑๐ เหล่านี้ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจการประกอบในโลกอันประกอบด้วยธาตุทั้ง ๓ นั้น.

๑๒. อนนฺตญฺญายตฺตสฺส สามีตฺตินฺทริยํ
 อธิญฺจายตฺติ ตํ ปหายกํ ปตฺวา.
 ยํ ปนาคี เอตถ ยนฺติ เหตุตฺถ
 นิปาโต. อิทํ ขเย ฌานนฺติ
 เยน ฌาเนน เหตุญฺเจตน “ซีณา
 เม ชาตี”ติ อตฺตโน ชาตียา
 ซีณภาวํ ชานาคี, อิทํ เอว
 ปจฺจเวกฺขณสฺส นิมิตฺตญฺจํ อรหตฺต-
 ผลฌานํ ขเย ฌานํ นาม. นاپริ
 อิตฺถตฺตายตฺติ ปชานาคีติ เอตฺถาปิ
 ยนฺติ อาเนตพฺพํ “ยํ นاپริ
 อิตฺถตฺตายตฺติ ปชานาคี”ติ. อิทํ
 อนุปฺปาเท ฌานนฺติ อิทาปิ ปุพฺเพ
 วุตฺตนเยเนว อรหตฺตผลฌานวเสน
 อตฺถโก โยเชตพฺโพ. อฏฺฐสาลินี^๑ ปน

๑๒. คำว่า ถึงอนันฺตญฺญายตฺต-
 สามีตฺตินฺทริยํ คือ ถึงอนันฺตญฺญายตฺต-
 สามีตฺตินฺทริยํนั้น ซึ่งเป็นธรรมละ. ศัพท์ว่า
 ยํ ในบทว่า ยํ ปน นี้ เป็นนิบาต
 ลงในอรรถแห่งเหตุ. คำว่า นี้ชื่อว่า
 ขยญฺญาน ความว่า บุคคลย่อมรู้ความที่
 ชาตี (ความเกิด) ของตนสิ้นแล้วว่า
 “ชาตีของเราสิ้นแล้ว” ดังนี้ ด้วยญาณใด
 อันเป็นเหตุ ญาณนี้ ได้แก่ อรหตฺตผล-
 ญาณ อันเป็นนิमितแห่งปัจจเวกฺขณญาณ
 อย่างนี้ ชื่อว่า ขยญฺญาน. พึงนำศัพท์ว่า
 ยํ ไปแม้ในคำว่า นاپริ อิตฺถตฺตายตฺติ
 ปชานาคี เป็น “ยํ นاپริ อิตฺถตฺตายตฺติ
 ปชานาคี” ดังนี้ด้วย. แม้ในคำนี้ว่า นี้
 ชื่อว่า อนุปฺปาตญฺญาน ก็พึงประกอบความ

^๑ อฏฺฐสาลินี. ๑๒๓.

“ขเย ฌาณํ กิเลสกุชยกเร อริยมคฺเค
 ฌาณนฺติ วุตฺตํ, อนุปฺปาเท ฌาณํ
 ปฏิสนฺธิวเสน อนุปฺปาทญฺเจ ตตฺถมคฺค-
 วชฺฌกิเลสานํ อนุปฺปาทปรีโยसानเ
 อฺปฺปนฺเน อริยผล ฌาณนฺ”ติ วุตฺตํ.
 อิธ ปน อุกฺกมฺปิ อรหตฺตผลฌาณ-
 วเสนเว วิภตฺตํ. เตเนวาท “อิมานิ
 เทว ฌาณานิ อญฺญาตาวินฺทริยนฺ”ติ,
 “อารมฺมณฺสงฺเกตเน เทว นามานิ
 ลพฺภนฺติ”ติ จ.

อนฺณินฺทริยํ เหฏฺฐิเมสฺ ติสฺ
 ผลเสสฺ, อฺปริเมสฺ จ ติสฺ มคฺเคสฺ
 อฺปฺปตฺติยา ปฺนปฺปฺนํ อฺปฺปชฺชมานมฺปิ.
 อนญฺญาตญฺญสฺสามิตินฺทริยํ วิย ปจฺม-
 ผลปฺปตฺติยา อคฺคผลปฺปตฺติยา อนุปฺปาท-
 นิโรเชน นีรฺุชฺฌตฺติ อาท “ยญฺจ
 อนญฺญาตญฺญสฺสามิตินฺทริยนฺ”ติอาทิ.
 เอเตน ปหาตพฺพธฺมา วิย
 ทสฺสนภาวนาหิ อคฺคผลปฺปตฺติยา
 ตทวเสสผลธฺมาปิ อนุปฺปาทนิโรเชน

ด้วยอำนาจอรรถผลญาณตามนัยที่กล่าว
 แล้วในก่อนนั้นแหละ. ในอรรถสาตินี้
 ท่านกล่าวว่า “ขยญาณ ได้แก่ ญาณ
 ในอริยมรรคที่กระทำคามสิ้นกิเลส.
 อนุปปาทญาณ ได้แก่ ญาณในอริยผล
 ที่เกิดขึ้นในที่สุตแห่งความไม่เกิดขึ้นแห่ง
 กิเลสที่มรรคนั้น ๆ ฟังฆ่า อันเป็นความ
 ไม่เกิดด้วยอำนาจปฏิสนธิ”. แต่ในที่นี้
 ญาณทั้ง ๒ จำแนกด้วยอำนาจอรรถ-
 ผลญาณนั้น. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “ญาณทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า
อัญญาตาวินทริย” ดังนี้ และว่า “แต่ว่า
ได้ ๒ ชื่อ เพราะการกำหนดอารมณ์”.

อัญญินทริย แม้เกิดขึ้นอยู่บ่อย ๆ
 ด้วยการเกิดขึ้นในผลทั้ง ๓ เบื้องต่ำ
 และในมรรคทั้ง ๓ เบื้องสูง ก็ย่อมดับ
 ไปด้วยการดับไปโดยไม่เกิดขึ้น เพราะ
 การเกิดขึ้นแห่งอรรถผลเหมือนอย่าง
 อนัญญาตัญญัสสามิตินทริยดับไป ด้วย
 การดับโดยไม่เกิดขึ้น เพราะการเกิดขึ้น
 แห่งโสดาปัตติผล เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า “**อนัญญาตัญญัส-
 สามิตินทริยใด**” ดังนี้เป็นต้น. ด้วยคำนี้

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นिरุชฌนติ. โภ ปน วาโท
 เตภูมิกธมมานนติ ทสเสติ, เอกา
 ปญญา อญญาตาวินทุริยตุตา. ยทิ
 เอกา, กถ ทูริธา วุตตะตาติ อาห
 “อปิจา”ติอาทิ. อารมมณสงฺกเตนาติ
 ขเย อนุปฺปาเทติ^๑ อิมาย อารมมณ-
 สมณญาย. **สา ปชานนญฺเจน**
ปญฺญาติ ยา ปุพฺเพ โสตานํ
 ปิธานกิจฺจา วุตตะตา ปญฺญา, **สา**
 ปชานนสฺภาเวน ปญฺญา. อิตธา
 ปน ยถาทิฏฺฐํ ยถาคหิตํ อารมมณํ
อปีลาปนญฺเจน โอคฺคาหนญฺเจน สตีติ.

ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า แม้ธรรมคือ
 ผลที่หลือจากอหัตผลนั้น ย่อมดับไป
 ด้วยการดับโดยไม่เกิดขึ้น ด้วยความ
 เกิดขึ้นแห่งอหัตผล เหมือนกับธรรมที่
 โสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓
 ฟังละ ฉะนั้น ธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓
 จะพุดถึงได้อย่างไรเล่า. ชื่อว่า เป็น
 ปัญญาเดียว เพราะความเป็นอัญญา-
 ตาวินทริย. ถ้าเป็นปัญญาเดียว ท่าน
 กล่าวไว้ ๒ อย่าง ได้อย่างไร เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “แต่ว่า”
 ดังนี้เป็นต้น. คำว่า เพราะการกำหนด
 อารมณ คือ เพราะมีชื่อโดยอารมณนี้
 ว่า ขยะ (สิ้นไป) อนุปปาทะ (ไม่เกิดขึ้น).
 คำว่า ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปัญญา
 ด้วยอรรถว่า รับรู้โดยประการ ความว่า
 ธรรมชาติใดที่เรียกว่า ปัญญา รับรู้
 โดยการว่ามีหน้าที่ปิดกั้นกระแสทั้งหลาย
 ในก่อน ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ปัญญา
 โดยสภาวะ คือความรู้โดยประการ.
 ส่วนธรรมชาตินอกนี้ ชื่อว่า สติ ด้วย-
 อรรถว่า ไม่ยังอารมณตามที่ได้เห็น

^๑ โป. ขโย อนุปฺปาโท.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

คาถาย^๑ อนุปาทิสเสสา นิพพาน-
 ธาตุ ปุจฺจิตาติ ตํ จตุริทฺธิปาท-
 มุเขน อริยมกุคฺคาธิคเมน ปตฺตพฺพนฺติ
 ทสฺเสนฺโต อิทฺธิปาทภาวนามูลภูตานิ
 อินฺทฺริยานิ สติปญฺญาหิ นิตฺธาเรตุ
 “ตตฺถ สติ จ ปญฺญา จ จตฺตาริ
 อินฺทฺริยานิ”ติ อาท. กุสลากุสลานํ
 ธมฺมานํ คติโย สมเนวสมานา สติ
 สิขุณฺตี เอกนฺเตน สมาริ
 นิปฺพาเทติ. สติคฺคหเนน เจตฺถ
 ปรียฺภูจฺจานปฺปหานํ อิธาริปฺเปตฺนฺติ
 อาท “สติ เทว อินฺทฺริยานิ
 สตินฺทฺริยญฺจ สมารินฺทฺริยญฺจา”ติ.
 ตถา อนุสยสมฺมุคฺชาตวิธายินิ ปญฺญา
 สิขุณฺมานา น วินา จตฺตพฺพิธ-
 สมฺมปฺปธานวีริยํ สิขุณฺตีติ วุตฺตํ
 “ปญฺญา เทว อินฺทฺริยานิ
 ปญฺณินฺทฺริยญฺจ วีริยินฺทฺริยญฺจา”ติ.

แต่พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้หมายเอา
 สภาวะที่คนส่วนมาก พึงถือเอาโดยไม่มี
 วิภาค.

ท่านอาจารย์ถาโมนุปาทิสเสสนิพ-
 พานธาตุไว้ในคาถาแล้ว เพราะเหตุนั้น
 เมื่อจะแสดงอนุปาทิสเสสนิพพานธาตุนั้นว่า
 พึงบรรลุได้ด้วย การบรรลุอริยมรรค
 โดยหัวข้อคืออิทธิบาท ๔ เป็นสำคัญ
 ประสงค์จะขยายความอินทรีย์ทั้งหลาย
 อันเป็นมูลแห่งอิทธิบาทภาวนา ด้วยสติ
 และปัญญาจึงกล่าวว่า “บรรดาธรรม
 เหล่านั้น สติและปัญญาเป็นอินทรีย์ ๔
 อย่าง”. สติที่แสวงหาทางดำเนินแห่ง
 กุศลธรรมและอกุศลธรรม เมื่อสำเร็จ
 ย่อมยังสมาธิให้สำเร็จโดยส่วนเดียว. ก็
 ด้วย สติศัพท์ในที่นี้ ท่านประสงค์เอา
 การละปริยภูฐานกิเลสในที่นี้ เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “สติ
 เป็นอินทรีย์ ๒ อย่าง คือ สตินทรีย์
 และสมาธินทรีย์”. อนึ่ง ปัญญาที่ทำการ
 ฆ่าอนุสัยกิเลส เมื่อสำเร็จ ไม่ใช่
 เว้นวิริยะ ที่เป็นสัมมปฺปธาน ๔ อย่าง

^๑ โป. คาย.

ยา อิมesu จตุsu อินฺทฺริเยสุติ
 อิมesu สติอาทีsu จตุsu อินฺทฺริเยsu
 นิสฺสยปจฺจยตาย อธิฏฺฏจฺานญฺเตsu
 ตํสฺหชาตา เอว ยา สทฺทหนา.
 “อิมฺเห จตุหิ อินฺทฺริเยหิ”ติปิ ปาหิ,
 ตสฺสา อิมฺเห จตุหิ อินฺทฺริเยหิ
 สมฺปยุตฺตาติ วจนฺเสโส, อารมฺมณ
 อภิปฺปสาทลฺกฺขณา สทฺธา กตฺตฺกามตา-
 สภาวสุส ฉนฺทสุส วิเสสฺปจฺจโย
 โหตีติ อาห “ยา สทฺธาธิปเตยฺยา
 จิตฺเตกฺกคฺคตา, อยํ ฉนฺทสมาริ”ติ.
 สมาริเต จิตฺเตติ วิปฺสฺสนาสมารินา
 สมาริเต จิตฺเต.

จึงสำเร็จ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า “ปัญญาเป็นอินทรีย์ ๒ อย่าง
 ได้แก่ ปัญญาอินทรีย์ และวิริยอินทรีย์”.

คำว่า ยา อิมesu จตุsu
 อินฺทฺริเยsu (บรรดาอินทรีย์ ๔ เหล่านี้
 ความเชื่อ ความน้อมใจเชื่อใจ) ความว่า
 บรรดาอินทรีย์ ๔ เหล่านี้ มีสติอินทรีย์
 เป็นต้น ซึ่งเป็นที่รองรับอันสำคัญแห่ง
 ความเป็นนิสฺสยปัจจัย ความเชื่อใจ ที่
 เกิดขึ้นร่วมกับอินทรีย์เหล่านั้นนั้นเกี่ยว.
 พระบาลีเป็น “อิมฺเห จตุหิ อินฺทฺริเยหิ”
 ดังนี้ก็มี พระบาลีนั้น มีคำที่เหลือว่า
 อิมฺเห จตุหิ อินฺทฺริเยหิ สมฺปยุตฺตา
 (แปลว่า ความเชื่อ ความน้อมใจเชื่อ ที่
 สมฺปยุตด้วยอินทรีย์ ๔ เหล่านี้) ศรัทธา
 มีลักษณะเลื่อมใสยิ่งในอารมณ์ ย่อมเป็น
 ปัจจัยพิเศษแห่งฉันทะซึ่งมีความเป็นผู้
 ต้องการกระทำเป็นสภาวะ เพราะเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “เอกํคฺคา
 แห่งจิตมีศรัทธาเป็นใหญ่ใจ นี้ชื่อว่า
 ฉันทสมาริ”. คำว่า เมื่อจิตเป็นสมาริ
 แล้ว คือ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วด้วยสมาริ
 ในวิปัสสนา.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิทํ ปหานนฺติ วิกฺขมฺภนปฺปหานสาคโก
สมาธิ ปหานนฺติ วุตฺโต ปชหติ
เอเตนาติ กตฺวา. “ปธานนฺ”ติปิ
ปาโร, อकुโคติ อตฺถ. ตถา हि
“สมาธิ เอโกทิ”ติ วุจฺจติ.

“อสุสาสปฺสสาธา”ติอาทินา กาย-
วจิจิตฺตสงฺขารสีเสน ตํสมฺภูจฺปาปก
วิริยสงฺขาราว กหิตา. เตหิ ยาว
ภาวานานิปฺพตฺติ ตาว เอกเรเสน
สรณโต สงฺกปฺเปตพฺพโต จ
“สรสงฺกปฺปา”ติ วุตฺตา “เอว เม
ภาวนา โหตุ”ติ ยถา อิจฺฉิตา,
ตถา ปวตฺติยา เหตุภาวโต.

ตทฺถุภยนฺติ ฉนฺทสมาธิสงฺขาทณฺจ
ปธานสงฺขารสงฺขาทณฺจ วิริยนฺติ ตํ
อฺภยํ. อฺภยเมว हि อฺปจฺจารวเสน

สองบทว่า อิทํ ปหานํ (นี้ชื่อว่าปหานะ)
ความว่า สมาธิที่ให้สำเร็จวิกขัมภน-
ปหาน ท่านเรียกว่า ปหานะ เพราะ
กระทำอธิบายว่า เป็นเหตุละ. ปาฐะ
เป็น “ปธาน” ดังนี้ก็มี, ความหมายว่า
เลิศ. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวว่
“สมาธิ เอโกทิ (สมาธิที่เป็นเอกผุดขึ้น)”.

ด้วยคำว่า “ลมอัสสาสะและลม
ปัสสาสะ” เป็นต้น ท่านอาจารย์ถือเอา
วิริยสังขารนั่นเอง ซึ่งยังลมอัสสาสะและ
ลมปัสสาสะนั้นให้ตั้งขึ้นด้วยศัพท์อัน
เป็นประธานคือ กายสังขาร วจิสังขาร
และจิตตสังขาร. ก็วิริยสังขารเหล่านั้น
ท่านกล่าวว่ “สรสังกัปปา (ความดำริ
ที่เกิดโดยแล่นไปในอารมณ์ต่าง ๆ)”
เพราะแล่นไปด้วยกิจอย่างเดียว และ
เพราะพึงดำริจนถึงสำเร็จภาวนา เพราะ
ความเป็นเหตุแห่งความเป็นไปเหมือน-
อย่างที่ได้ปรารภนาว่า “ขอภาวนา
ของเราจงเป็นอย่างนี้เกิด”.

คำว่า ทั้งสองนั้น ได้แก่ วิริยะที่เรียกว่า
ฉันทสมาธิ และที่เรียกว่า ปธานสังขาร
เพราะเหตุานั้น จึงชื่อว่า ทั้ง ๒ นั้น.

ห.จ.ก. ป.ว.ช.ลิขิตการช่าง
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อญญํ วย กตฺวา “ฉนฺทสมฺมาธิป-
 ปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทนุ”ติ
 วุตฺตํ. อภินฺนมุปี หิ อุปฺจาวเสน
 ภินฺนํ วย กตฺวา โวหฺรณฺติ, ยถา
 “สิลาปฺตฺตกฺกสฺส สรฺรณฺ”ติ.

กัวิริยะทั้ง ๒ นั้นแหละ ท่านอาจารย์
 กล่าวว่า “อิทธิบาทที่ประกอบด้วย
 ฉันทสมาธิและปธานสังขาร” ดังนี้
 เพราะทำให้เป็นเหมือนอย่างอื่นด้วยอำนาจ
 อุปจารโวหาร. จริงอยู่ อาจารย์ทั้งหลาย
 ย่อมกล่าวสิ่งที่แม้ไม่ต่างกันทำให้เป็นจุด
 ต่างกันด้วยอำนาจอุปจารโวหารเหมือน
 คำว่า “สิลาปุตฺตกฺกสฺส สรฺรํ (ตัวของ
 ลูกหินบดยา)”^๑.

^๑ อุทาหรณ์ว่า สิลาปุตฺตกฺกสฺส สรฺรํ ตัวของลูกหินบดยา
 คำว่า “สิลาปุตฺตกฺกสฺส สรฺรํ” เป็นอเภทูปจาร
 เพราะคำว่า “ตัวของลูกหินบดยา” นี้มีทัฬหะ (ตัว)
 เป็นอันเดียวกันไม่ต่างกัน คำว่า ตัว นี้ หมายถึง
 ลูกหินบดยานั่นเอง แต่ท่านกล่าวแยกออกจาก
 ลูกหินบดยา เหมือนจะกล่าวให้ต่างกันว่า ตัวมี
 ทัฬหะหนึ่ง ลูกหินบดยามีทัฬหะหนึ่ง แต่ที่จริงแล้ว
 ก็ไม่ต่างกันเลย มีทัฬหะเดียวกัน เนื่องจากในที่นี้
 กล่าวให้ต่างกันว่า “ตัวของลูกหินบดยา” แต่หมายถึง
 ลูกหินบดยา ฉะนั้น คำว่า สิลา ปุตฺตกฺกสฺส สรฺรํ
 จึงเป็นอเภทูปจาร (จากเนตติหัตถ์คตที่ปนี อุปจาร
 และนยะ ของอาจารย์ธัมมานันทะ วัดท่ามะโอ
 จังหวัดลำปาง) หน้า ๔๒

เพราะฉะนั้นพึงเข้าใจว่า การแยกวิริยะเป็น
 ฉันทสมาธิและปธานสังขารทั้ง ๒ ก็คือ เป็นอย่าง
 เดียวกันนั่นเอง.